

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE İRŞAD ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNCEL DİNİ SORULAR BAĞLAMINDA VAİZLİK
VE İLETİŞİM BÖLGESEL BİR KARŞILAŞTIRMA:
VAN VE KOCAELİ ÖRNEĞİ

Esra MARABAOĞLU

2501220640

TEZ DANIŞMANI:

Prof. Dr. Mustafa KARATAŞ

İKİNCİ DANIŞMAN:

Doç. Dr. Betül ONAY DOĞAN

İSTANBUL-2025

ÖNSÖZ

Hızla ilerleyen teknoloji ve dijitalleşme neticesinde ekonomik faaliyetlerden sosyokültürel gelişmelere, sağlık hizmetlerinden eğitime kadar pek çok alanda değişimler yaşanmıştır. Değişime konu olan alanlarla İslam dininin kesiştiği yerlerde yeni dinî meseleler gündeme gelmiş ve halkın bu noktada gerçek dinî bilgiyle aydınlatılma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu noktada din hizmeti sunan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) personeli vaizler, görevleri itibarıyla cami, öğrenci yurdu, huzurevi, cezaevi, hastane gibi resmî ve özel kurumlarda din hizmeti sunmakta ve halkı doğru dinî bilgiyle aydınlatmaktadır. Kendilerine yöneltilen sorulara cevap vermelerinin yanı sıra bireylere manevi rehberlik, yönlendirme, danışmanlık gibi alanlarda da din hizmeti sunmaktadır. Sorulan soruları cevaplarken yahut vaaz verirken, yalnızca Kur'an ve sünnet gibi dinî kaynaklardan değil, aynı zamanda psikoloji, sosyoloji, tıp gibi farklı disiplinlerden de yararlanmaktadır.

Dinî iletişim, kişiler arası dinî bilginin ve değerlerin aktarım sürecidir. Günümüzde vaaz, hutbe gibi klasik yöntemlerin yanı sıra, medya ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla da dinî iletişim kurulabilmektedir. Dinî iletişim sürecinde mesajın hedef kitle üzerinde etkili olabilmesi için kaynağın nitelikleri ve tutumu, mesajın içeriği, muhatabın donanımı gibi pek çok unsur devreye girmektedir.

Araştırmamızda vaizlerin bireysel görüşmelerle ya da çeşitli kanallarla aldıkları güncel dinî sorulara verdikleri cevaplarda dinî iletişimi ne şekilde gerçekleştirdikleri incelenecektir. Aynı zamanda Van ve Kocaeli illerinde görev yapan vaizlerin dinî iletişim süreçleri mukayese edilerek demografik, coğrafi, sosyo-kültürel farklılıkların dinî iletişime etkisi incelenerek, etkin iletişimin din hizmetlerine katkısı ortaya konulacaktır. Böylelikle din hizmetinin etkinliğini artırabilecek yahut sınırlayabilecek unsurlar tespit edilip toplumun sahip olduğu özelliklere uygun bir dinî iletişim sürdürülmesinin önemi vurgulanacaktır.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Din Hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vaizlik müessesesi yer almaktadır. İkinci bölümde iletişim kavramı açıklanmış; iletişim öğeleri, şekilleri ve türlerine yer verilmiştir. Devamında dinî iletişim kavramı detaylı olarak açıklanmış, dinî iletişimin özellikleri sıralanmıştır. Vaizlerin mesaj oluştururken kullandığı kaynaklar ve dinî iletişim sürecinde hedef kitlenin farklı yönlerden ele alınmasına da yine bu bölümde değinilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise bulgulara yer verilerek araştırma sonuçları aktarılmış, ardından sonuçlar tartışılarak önerilerden bahsedilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle mülakatların gerçekleştirilmesi için gerekli izinlerin alınması aşamasında beklenenden daha uzun ve zahmetli bir süreç yaşanmış, katılımcılarla görüşme yapmak üzere resmi onayların temini, araştırmanın seyrini belirli ölçüde yavaşlatmıştır. Ayrıca, çalışmanın saha alanlarından biri olan Van'ın coğrafi uzaklığı, hem katılımcılara ulaşmada hem de gerekli formların imza sürecinde çeşitli güçlükler doğurmuştur. Buna rağmen, ilgili kurumların ve katılımcıların gösterdiği anlayış ve destek sayesinde saha araştırması başarıyla tamamlanmıştır.

Araştırma sürecinde her zaman desteğini hissettiğim sevgili eşime ve sürecin başından itibaren bana sabır, anlayış ve motivasyon sağlayan canım oğluma teşekkür ederim. Devamında, tez sürecim boyunca bilgi, tecrübe ve rehberliğini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa KARATAŞ'a ve çalışmamın planlanmasından sonuçlanmasına kadar her aşamada yapıcı önerileri ve sabırlı desteği nedeniyle ikinci tez danışmanım Doç. Dr. Betül ÖNAY DOĞAN'a teşekkür ederim.

Esra MARABAOĞLU

İstanbul-2025

ÖZET

GÜNCEL DİNİ SORULAR BAĞLAMINDA VAİZLİK VE İLETİŞİM

BÖLGESEL BİR KARŞILAŞTIRMA: VAN VE KOCAELİ ÖRNEĞİ

ESRA MARABAOĞLU

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) personeli vaizler; cami, hastane, öğrenci yurdu, cezaevi gibi resmi yahut özel kurumlarda; dinî soruları yanıtlama, dinî bilgilendirme yapma, manevi danışmanlık ve rehberlik gibi halka çok yönlü din hizmeti sunmaktadır. Bu çalışmada iki farklı şehirde görev yapan vaizlerin, kendilerine yöneltilen güncel dinî sorular bağlamında halkla kurdukları dinî iletişim incelenecektir. Vaizlikle ilgili daha evvel yapılan çalışmaların incelenmesi sonucunda, çalışmaların genellikle vaizlerin görev tanımları, mesleki yeterlilikleri ve toplumsal rolleri üzerinde yoğunlaştığı; ancak dinî iletişim boyutuna odaklanan herhangi bir araştırmaya rastlanmadığı görülmüştür. Oysa vaizlik, özünde bir dinî iletişim faaliyetidir ve bu yönüyle incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle vaizlik ve iletişim konusuna eğilmem, literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmak ve vaizliğin iletişim boyutunu hem teorik hem de uygulamalı açıdan değerlendirmek amacını taşımaktadır.

Bu çalışmada din görevlileri arasından özellikle vaizlerin seçilmesinin temel nedeni, onların toplumun geniş ve farklı kesimleriyle doğrudan iletişim halinde olmalarıdır. Vaizler, cami cemaatiyle sınırlı kalmayıp kadın, erkek, genç ve yaşlı gibi çeşitli gruplara hitap etmekte; farklı sosyal çevrelerden bireylerle dinî bilgi ve değerler etrafında etkileşim kurmaktadır. Bu durum, vaizliği dinî iletişimin en görünür ve en kapsayıcı alanlarından biri haline getirmekte; dolayısıyla iletişim boyutunun akademik olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Çalışmada Van ve Kocaeli illerinin tercih edilmesinin temel nedeni, farklı sosyo-kültürel ve coğrafi özelliklere sahip olmalarıdır. Van, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alması itibarıyla daha homojen ve geleneksel yapısıyla öne çıkarken; Kocaeli, Marmara Bölgesi'nde sanayileşmiş, göç alan ve heterojen bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu iki farklı şehirde görev yapan vaizlerin, güncel dinî sorular karşısında dinî iletişim sürecini nasıl şekillendirdiklerini incelemek, bölgesel farklılıkların dinî iletişime yansımalarını görme açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Böylece vaizlik kurumunun hem yerel bağlamdaki işleyişi hem de güncel sorunlarla başa çıkma biçimleri daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilecektir.

Araştırma, Kocaeli ve Van illerinde görev yapan her ilden dört kadın, üç erkek olmak üzere toplam on dört vaizle gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda elde edilen verilere dayanmaktadır. Van'da görev yapan vaizlerin yaş aralığı 26-45 arasında değişirken, Kocaeli'deki vaizlerin 31-45 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Her iki ilde de 3 vaizin yüksek lisans mezunu olduğu, hafız olan tek vaizin ise Kocaeli'de görev yaptığı tespit edilmiştir. Van'da görev yapan vaizlerin ekseriyetle sadece Doğu Anadolu Bölgesinde görev yaptığı, Kocaeli'dekilerin ise Türkiye'nin farklı bölgelerinde görev yaptıkları görülmüştür.

Çalışma hem din bilimleri hem de iletişim bilimleri perspektifini bir araya getirmesi açısından disiplinlerarası bir nitelik taşımaktadır. Vaizlik kurumu, temelde dinî bilgi ve değerlerin topluma aktarılmasını hedefleyen bir din hizmeti olarak görülse de, bu aktarım süreci özünde bir iletişim faaliyetidir. Bu nedenle araştırmada, vaizlerin güncel dinî soruları yanıtlarken nasıl bir dinî iletişim süreci gerçekleştiği ve iki farklı sosyo-kültürel çevrede bu iletişimin nasıl şekillendiği ele alınmaktadır. Çalışma, dinî mesajın içerik yönünü ilahiyat disiplini ile; söylemin aktarım biçimi, etkileşim süreçleri ve toplumsal yansımalarını ise iletişim bilimiyle ilişkilendirmektedir. Böylece araştırma, din hizmetlerini sadece teolojik değil, aynı zamanda iletişimsel boyutlarıyla da inceleyerek disiplinlerarası bir bakış açısı geliştirmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik deseni tercih edilmiştir. Fenomenolojik desen, bireylerin yaşadıkları deneyimlerin özünü ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel bir araştırma desenidir. Veri toplama sürecinde uzman görüşleri alınmış, araştırmacı tarafından hazırlanan dokuz adet yarı yapılandırılmış soru ve kişisel bilgi formu üzerinden araştırma gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme, nitel araştırma yöntemleri arasında sık kullanılan veri toplama tekniklerinden biridir. Bu yöntemde araştırmacı, önceden belirlenmiş soru setine sahip olmakla birlikte görüşme sürecinde esneklik tanır. Katılımcıların cevaplarına göre yeni sorular yöneltebilir, belirli konuları daha derinlemesine tartışma imkânı bulur. Böylece hem araştırma çerçevesi korunur hem de katılımcıların deneyim ve düşüncelerini ayrıntılı biçimde ortaya koymaları sağlanır. Yarı yapılandırılmış görüşme, özellikle bireylerin algılarını, tutumlarını ve deneyimlerini anlamada etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Elde edilen veriler, katılımcıların algılarını, deneyimlerini ve görüşlerini derinlemesine incelemek adına tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Tematik analiz, nitel verilerin sistematik bir biçimde incelenerek tekrar eden örüntülerin, anlamlı temaların ve kavramsal çerçevelerin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir analiz yöntemidir. Bu yaklaşımda araştırmacı, elde edilen verileri kodlama sürecinden geçirir; benzer ifadeleri gruplar, ilişkili verileri bir araya getirir ve bu

gruplardan araştırma sorularına yanıt oluşturacak temalar geliştirir. Tematik analiz, katılımcıların deneyimlerini, düşüncelerini ve algılarını bütüncül biçimde anlamayı mümkün kıldığı için sosyal bilimler araştırmalarında yaygın biçimde tercih edilmektedir.

Sonuç olarak elde edilen bulgular ışığında Van ve Kocaeli illerinde görev yapan vaizlerin coğrafi, kültürel ve demografik farklılıklara rağmen dinî iletişim süreçlerinde pek çok benzer yaklaşım sergiledikleri görülmüştür. Tüm vaizlerde en sık tekrarlanan kodların sırasıyla Muhataba Uyarılma Stratejisi, Çok Boyutlu Değerlendirme ve Yönlendirme, Cemaatin Algı ve Tutumu, Bölgesel Farklılık, Açıklayıcılık, Esneklik, Kişilerarası Duyarlılık, Demografik Bilgileri Araştırma, Etkili İletişim Becerisi, Yetişme Koşulları kodları olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, farklı şehirlerde görev yapan vaizlerin hizmet sahalarındaki çeşitlilik ve farklılıklara karşın iletişim süreçlerinde ortak ilkeler etrafında birleştiğini ortaya koymaktadır. Dinî bilginin aktarımında muhatapın özelliklerine uyum sağlama, çok boyutlu analiz yapabilme ve etkili iletişim kurma becerilerinin sürecin şekillenmesinde kritik rol oynadığı görülmektedir. Vaizlerin, muhatap merkezli bir yaklaşımı benimsedikleri; cemaatin sosyal, demografik yapısını dikkate aldıkları ve iletişimde şeffaflık ile esnekliği ön plana çıkardıkları anlaşılmaktadır. Hem Van hem de Kocaeli örneklemelerinde cemaatin algı ve tutumlarını göz önünde bulundurmak, bölgesel farklılıkları hesaba katmak ve güçlü iletişim stratejileri geliştirmek, vaaz sürecinin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Araştırmamızda yapılan Van ve Kocaeli vaizlerinin iletişim açısından mukayesesi neticesinde ise Van'da görev yapan vaizlerin Cinsiyet Temelli Yaklaşım, Kadınsal Konular, Vaizlik Müessesinin Bilinmezliği, Kadın Hocalara Karşı Olumsuz Tutum, Toplumsal Kabullenme, Siyasi Algı, Kurumsal Karşıtlık kodlarını ön plana çıkardığı görülmüştür. Farklılaşan bu kodlar neticesinde Van'daki toplumsal yapıda, özellikle merkezden uzaklaşıldıkça geleneksel normların daha baskın hale geldiği görülmüştür. Bu durum, toplumun vaizlik kurumuna bakışını ve vaizlerin cemaat içerisindeki konumunu doğrudan etkilemektedir. Cinsiyet temelli yaklaşımlar, kadın ve erkek vaizlere yönelik farklı beklentiler doğurmakta; bu da dinî iletişim sürecine yansımaktadır. Ayrıca toplumun vaizlik kurumuna ilişkin genel algısı ile siyasi tutumlar, vaizlerin hangi konuları öne çıkaracağı, hangi konularda daha temkinli davranacağı ve hangi yöntemleri kullanacağı üzerinde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla Van'daki sosyal ve kültürel ortam, vaizlerin iletişim süreçlerini planlamalarında ve yöntem geliştirmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kocaeli vaizlerinde ise farklı olarak Vaaz ve İrşat, Yanlış Bilgi Aktarımı, Zaman Yönetimi Zorlukları kodları öne çıkmıştır. Buna göre Kocaeli vaizlerinin iletişim sürecini yönetmede teknik bilgilerin kullanımını önemseydiğini göstermektedir. Vaaz ve irşatta zamanı nitelikli kullanma ve iyi

yönetebilme, bilgi aktarımında doğru bilgiyi muhataba sunma gibi pratik boyutların ön plana çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güncel Dinî Sorular, Vaiz, Dinî İletişim, Van, Kocaeli.

ABSTRACT

PREACHERS AND COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY RELIGIOUS ISSUES A REGIONAL COMPARISON: THE CASE OF VAN AND KOCAELI ESRA MARABAOĞLU

Preachers, (wā‘iz) who serve as personnel of the Presidency of Religious Affairs of the Republic of Turkey, provide multifaceted religious services to the public in official or private institutions such as mosques, hospitals, student dormitories, and prisons. These services include answering religious questions, offering religious guidance, and providing spiritual counseling. This study examines the religious communication processes established by preachers working in two different cities in response to contemporary religious questions.

A review of previous studies on preaching indicates that existing research primarily focuses on preachers’ job descriptions, professional competencies, and social roles, while no study has specifically addressed the aspect of religious communication. However, preaching is, by its very nature, a form of religious communication, making its examination highly significant. Therefore, this study aims to address this gap in the literature by evaluating the communicative dimension of preaching from both theoretical and practical perspectives.

The reason for specifically selecting preachers among religious personnel is that they directly engage with a wide and diverse range of societal groups. Preachers communicate not only with mosque congregations but also with various groups including men, women, young people, and the elderly, interacting with individuals from different social backgrounds around religious knowledge and values. This makes preaching one of the most visible and inclusive domains of religious communication, thus warranting academic investigation of its communicative dimension.

Van and Kocaeli were chosen as the research sites due to their differing socio-cultural and geographic characteristics. Van, located in the Eastern Anatolia Region, is characterized by a relatively homogeneous and traditional social structure, whereas Kocaeli, situated in the Marmara Region, is industrialized, multicultural, and socially heterogeneous. Examining how preachers in these two distinct cities shape religious communication in response to contemporary religious questions provides an opportunity to observe the impact of regional differences on religious communication. Consequently, the functioning of the preaching institution and its approaches to contemporary issues can be evaluated comprehensively.

The study is based on interviews conducted with a total of 14 preachers, including four women and three men from each city. In Van, preachers were aged between 26 and 45, while in Kocaeli, they ranged from 31 to 45. In both cities, three preachers held a master's degree, and the only Hafiz (memorizer of the Qur'an) was serving in Kocaeli. While most preachers in Van had primarily worked in the Eastern Anatolia Region, those in Kocaeli had experience in various regions of Turkey.

This study is interdisciplinary, combining perspectives from both religious studies and communication sciences. Although preaching is fundamentally a religious service aimed at transmitting religious knowledge and values, this transmission process is essentially a communicative activity. Therefore, the study examines how preachers handle contemporary religious questions as part of a religious communication process and how this process is shaped in two different socio-cultural environments. The study connects the content aspect of religious messages to theology, while relating the mode of delivery, interaction processes, and societal implications to communication science. In doing so, it investigates religious services not only theologically but also from a communicative standpoint, fostering an interdisciplinary perspective.

A phenomenological design, one of the qualitative research approaches, was employed in this study. Phenomenology aims to reveal the essence of individuals' lived experiences and the meanings they attribute to them. During data collection, expert opinions were consulted, and the research was conducted using nine semi-structured questions and a personal information form prepared by the researcher. Semi-structured interviews, widely used in qualitative research, allow flexibility within a predetermined set of questions. Researchers can ask follow-up questions and explore topics in greater depth based on participants' responses. This method ensures both the preservation of the research framework and the detailed elicitation of participants' experiences and perspectives.

The data collected were analyzed using thematic analysis, which systematically examines qualitative data to identify recurring patterns, meaningful themes, and conceptual frameworks. In this approach, the researcher codes the data, groups similar statements, organizes related information, and develops themes that respond to the research questions. Thematic analysis allows for a comprehensive understanding of participants' experiences, thoughts, and perceptions, making it widely used in social sciences research.

The findings indicate that, despite geographic, cultural, and demographic differences, preachers in Van and Kocaeli exhibit many similar approaches in their religious communication processes. The most frequently recurring codes among all preachers were:

Adapting to the Addressee, Multi-Dimensional Assessment and Guidance, Congregation's Perceptions and Attitudes, Regional Differences, Clarity, Flexibility, Interpersonal Sensitivity, Researching Demographic Information, Effective Communication Skills, and Conditions of Upbringing. These results show that preachers working in different cities converge around common principles in their communication processes, despite the diversity of their service contexts. Adapting to the characteristics of the addressee, conducting multi-dimensional analyses, and demonstrating effective communication skills play a critical role in shaping these processes.

Preachers adopt a recipient-centered approach, taking into account the socio-demographic structure of the congregation and emphasizing transparency and flexibility in communication. In both Van and Kocaeli, considering the congregation's perceptions and attitudes, accounting for regional differences, and developing strong communication strategies are key determinants of the preaching process. A comparison of the preachers in Van and Kocaeli reveals that Van preachers emphasize Gender-Based Approaches, Women's Issues, Lack of Awareness about the Preaching Institution, Negative Attitudes Toward Female Preachers, Social Acceptance, Political Perceptions, and Institutional Resistance. These codes suggest that, especially in areas farther from the city center, traditional norms are more dominant, influencing public perception of the preaching institution and the position of preachers within the congregation. Gender-based approaches create different expectations for male and female preachers, which reflects in the religious communication process. Moreover, the public's perception of the preaching institution and political attitudes determine which topics preachers emphasize, their level of caution, and their choice of methods. Consequently, the social and cultural environment in Van significantly affects how preachers plan and execute their communication strategies.

In contrast, Kocaeli preachers primarily highlight Preaching and Guidance, Miscommunication, and Time Management Challenges, indicating that they prioritize the practical use of technical knowledge in managing communication. Effective time use in preaching and guidance, as well as delivering accurate information to the audience, are emphasized as critical practical aspects of the communication process.

Keywords: Contemporary Religious Questions, Preacher, Religious Communication, Van, Kocaeli

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM: DİN HİZMETLERİ AÇISINDAN VAİZLİK MESLEĞİ	
1.1. Din Hizmetleri Kavramı	6
1.1.1. Tebliğ	8
1.1.2. İrşat.....	8
1.1.3. Davet	9
1.1.4. Tebşir ve İnzar.....	9
1.1.5. Hidayet ve Dalalet.....	10
1.2. Türkiye’de Kurumsal Din Hizmetleri: Diyanet İşleri Başkanlığı	11
1.3. Vaaz ve Vaizlik Mesleği	16
1.3.1. Vaizliğin Tarihi Gelişimi	17
1.3.2. Vaizlerin Unvanları	22
1.3.3. Vaizlerin Görevleri.....	23
1.3.4. Din Hizmetlerinde Karşılaşılan Güncel Sorular ve Hüküm Çıkarma Yolları..	27
İKİNCİ BÖLÜM: DİNİ İLETİŞİM	
2.1. İletişim Kavramı ve Dinî İletişimin Temelleri.....	34
2.1.1. İletişimin Tanımı ve Unsurları	34
2.1.2. İletişim Türleri.....	38
2.1.3. İletişim Şekilleri	41
2.1.4. Dinî İletişimin Tanımı ve Özellikleri	43
2.1.5. Dinî İletişimde İkna Boyutu	48
2.2. Vaizlerin İletişim Süreçlerinde Hedef Kitlenin Rolü	54
2.2.1. Hazır bulunuşluk Açısından Hedef Kitle Analizi	55
2.2.2. Beden Dilinin Hedef Kitle Üzerindeki Etkisi	57
2.3. Vaizlerin Mesaj Oluşturma Yöntemlerinde Kaynak Seçimleri.....	62
2.3.1. Kur’an-ı Kerim ve Sünnet	63
2.3.2. Siret-i Nebeviyye.....	63
2.3.3. Sahabenin Hayatı.....	63
2.3.4. Alimlerin Bilgi ve Tecrübeleri	64
2.3.5. Farklı Disiplinlerin Katkısı.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR VE ANALİZ

3.1. Katılımcı Özellikleri.....	70
3.1.1. Van'da Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri	70
3.1.2. Kocaeli'de Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri	71
3.2. Bulgular.....	72
3.2.1. Soru Talebi	75
3.2.2. Soru İçeriğini Etkileyen Değişkenler	79
3.2.3. Sorulara Cevap Verilirken Kullanılan Dil ve Üslup	82
3.2.4. Kullanılan İletişim Tarzı	85
3.2.5. Vaizler Tarafından Tercih Edilen Görüşme Stratejileri	88
3.2.6. Toplumsal Yapının Vaiz Söylemleri ve Tavrına Yansımaları	91
3.2.7. Vaizlerin Karşılaştığı Sorunlar	94
3.2.8. Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Bilginin Davranışa Dönüşmesindeki Rolü	98
3.3. Kod Bulutu.....	102
3.4. Benzerlikler ve Farklılıklar	104
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	
4.1. Sonuç	107
4.2. Tartışma	108
4.3. Öneriler	109
4.3.1. Araştırmaya Yönelik Öneriler	109
4.3.2. Uygulamaya Yönelik Öneriler	110
KAYNAKÇA	111
EKLER.....	119

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli- Tespit Edilen Temalar.....	73
Şekil 3. 2. Kod Matris Tarayıcı/Kod Sistemi-Temalar ve Frekans Değerleri.....	73
Şekil 3.3. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Soru Talebi Teması Alt Kodlar Dağılımı	76
Şekil 3.4. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Soru İçeriğini Etkileyen Değişkenler Teması Alt Kodlar Dağılımı.....	80
Şekil 3.5. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Sorulara Cevap Verilirken Kullanılan Dil ve Üslup Teması Alt Kodlar Dağılımı.....	83
Şekil 3.6. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Kullanılan İletişim Tarzı Teması Alt Kodlar Dağılımı.....	86
Şekil 3.7. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Vaizler Tarafından Tercih Edilen Görüşme Stratejileri Teması Alt Kodlar Dağılımı.....	89
Şekil 3.8. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Toplumsal Yapının Vaiz Söylemlerine ve Tavrına Yansıması Teması Alt Kodlar Dağılımı.....	92
Şekil 3.9. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Vaizlerin Karşılaştığı Sorunlar Teması Alt Kodlar Dağılımı.....	95
Şekil 3.10. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Bilginin Davranışa Dönüşmesindeki Rolü Teması Alt Kodlar Dağılımı.....	99
Şekil 3.11. Analiz Sonucu Elde Edilen Kod Bulutu-Vaizler Tarafından En Fazla Tekrar Edilen Kodlar-Kavramsal Gösterimi	103
Şekil 3.12. İki Vaka Modeli- Van ve Kocaeli İlinde Görev Yapan Vaizlerin Hemfikir Oldukları/Ayrıştıkları Kodlar Dağılımı.....	104

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1.: Büro Personelinin Unvanlara Göre Dağılım Tablosu	15
Tablo 1.2.: 2024 Yılında Yapılan Vaazların Ana Konularına Göre Dağılımı	24
Tablo 1.3.: Vaizlerin Görev Alanları	27
Tablo 2.1.: İletişim Sürecindeki Temel Ögeler	34
Tablo 3.1.: Van’da Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri	70
Tablo 3.2.: Kocaeli’de Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri	71

KISALTMALAR LİSTESİ

ADRB	: Aile ve Dinî Rehberlik Bürosu
AİRB	: Aile İrşat ve Dinî Rehberlik Bürosu
a.s.	: Aleyhisselâm
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
H.	: Hazreti
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KYK	: Kredi Yurtlar Kurumu
MBSTS	: Mesleki Bilgiler Seviye Tespit Sınavı
MDR	: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ülkemizde İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili işlerini yürüten; dinî bilgilendirmenin yanı sıra, halka manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunan resmî bir kamu kurumudur. Bu bağlamda Başkanlık bünyesinde il ve ilçe müftülüklerinde görev alan vaizler, her yaştan insan grubunun farklılaşan ihtiyaçlarına yönelik çeşitli alanlarda din hizmeti çalışmaları yürütmektedir. Vaizler, yalnızca cami ve Kur'an kurslarında değil; hastaneler, cezaevleri, sevgi evleri, kadın sığınma evleri, öğrenci yurtları, huzurevleri, dernekler, okullar gibi resmî yahut özel kurumlarda düzenli olarak vaaz ve irşat faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda halkın mesai saatleri içerisinde görüşebileceği Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarında ekseriyetle aile kurma, aile içi sorunlar, boşanma gibi durumlar olmak üzere pek çok farklı konuda da dinî bilgilendirme ve rehberlik hizmeti sağlamaktadır. Vaizlerin muhatap olduğu kitle çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Çocuk, genç, yetişkin, yaşlı olmak üzere her yaş grubundan insanla; cinsiyet, statü, eğitim düzeyi, kültür seviyesi ve ekonomik durum gibi pek çok farklı etkeni göz önünde bulundurarak dinî iletişim kurmaktadır.

Dinî bilgi ve değerlerin aktarım süreci olan dinî iletişimde mesajın hedef kitle tarafından anlamlandırılması, hedef kitlenin içtenlikle ikna olması ve öğrendiklerini davranışa dönüştürmesi amaçlanır. Bu açıdan kaynağın sahip olduğu nitelikler mesajın etkisini ve ikna gücünü artırırken, hedef kitlenin özelliklerinin dikkate alınarak kurulduğu iletişim ise daha nitelikli ve etkin olmaktadır. Din hizmetlerinde vaizlik, yalnızca dinî bilgilerin aktarımına yönelik bir faaliyet değil, aynı zamanda toplumsal iletişim süreçlerini doğrudan etkileyen bir kurumdur. Vaizler, farklı sosyo-kültürel çevrelerden gelen insanlarla etkileşim kurarken, hem dinî bilgiyi doğru ve anlaşılır biçimde aktarmak hem de muhatapların ihtiyaçlarını, beklentilerini ve sorularını dikkate almak durumundadır. Bu bağlamda vaizlik, iletişim boyutu güçlü olan, birey ile din kurumu arasında köprü vazifesi gören bir din hizmeti alanı olarak dikkat çekmektedir.

Modern hayatın getirdiği konular ve bu konuların İslam diniyle kesiştiği yerlerde, yeni dinî meseleler ortaya çıkmıştır. Son yıllarda toplumda gündeme gelen güncel dinî sorular, vaizlik kurumunun iletişim fonksiyonunu daha görünür hale getirmiştir. Zira din hizmeti sunan vaizler, kendilerine yöneltilen bu sorular karşısında yalnızca bilgi aktarıcı değil, aynı zamanda yönlendirici, açıklayıcı ve rehberlik edici bir rol üstlenmektedir. Bu durum, vaizlik kurumunun günümüzdeki önemini artırmakta ve vaizlerin iletişim becerilerinin niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Dinî soruları yanıtlandırma görevini üstlenen vaizler, kendilerine gerek

yüz yüze gerekse telefon, e-posta, sosyal medya gibi araçlarla yöneltilen güncel dinî soruları sahip oldukları dinî bilgiyle beraber psikoloji, sosyoloji, tıp gibi farklı disiplinlerden beslenerek cevaplandırmaya gayret etmektedir. Ancak Türkiye'nin yedi ayrı bölgesinde görev yapan vaizlere yöneltilen güncel dinî sorular, bulundukları bölgenin coğrafi, sosyo-kültürel, ekonomik durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, vaizlerin karşılaştıkları güncel dinî sorulara verdikleri cevaplar üzerinden dinî iletişim boyutunu incelemektir. Araştırmada farklı sosyo-kültürel yapıları temsil eden iki şehir, Van ve Kocaeli örneklem olarak seçilmiş; böylece vaizlik faaliyetlerinde dinî iletişim açısından bölgesel olarak benzeşen ve ayrışan yönlerin ortaya konması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında Van'da görev yapan yedi, Kocaeli'de görev yapan yedi olmak üzere toplam 14 vaiz ile dokuz soruluk mülakatlar gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Bu tez, vaizlik alanında daha önce yapılmış çalışmalardan, özellikle iletişim boyutunu merkezine alması ve bölgesel bir karşılaştırma üzerinden inceleme yapmasıyla ayrılmaktadır. Literatürde genellikle vaaz içeriklerine, dinî bilginin aktarımına veya vaizlerin genel görev tanımlarına odaklanılmışken, bu çalışma vaizlerin muhataplarıyla kurdukları iletişimi, güncel dinî sorular bağlamında analiz ederek özgün bir katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma, vaizlerin dinî iletişim pratiklerini güncel dinî sorular bağlamında ele almakta; ortak yönleri ortaya koyarken aynı zamanda bölgesel farklılıkların da din hizmetlerine nasıl yansıdığını incelemektedir. Böylece hem vaizlik kurumunun iletişim boyutu daha derinlemesine anlaşılmakta hem de din hizmetlerinin toplumsal işlevine dair yeni bir perspektif geliştirilmiş olmaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İlahiyat fakültelerinden mezun olan vaizler, mezuniyetin ardından ihtisas eğitimi alarak bugünkü din hizmeti çalışmalarında aktif bir şekilde görev yapmakta ve halkla iç içe bir konumda oldukları görülmektedir. Günümüz vaizleri, toplumsal değişim ve dönüşüme bağlı olarak ortaya çıkan yeni dinî sorunlarla karşı karşıya kalmakta; bu sorunlara cevap ararken sadece dinî kaynaklardan değil, sosyoloji, tıp, psikoloji gibi farklı disiplinlerden de faydalanmaktadırlar. Vaizler muhatapın hazır bulunuşluluk düzeyi, eğitim seviyesi, dinî veya mezhebi kimliği gibi faktörleri de dikkate alarak dinî iletişim sürecini yönetmektedir. Referans gösterilen kaynaklar, cevapların teknik düzeyi gibi pek çok faktör iletişim sürecinde önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda vaizlerin görev yaptıkları bölgelere göre

karşılaştıkları sorular çeşitlenebilmekte; bölge halkının yaşam koşulları, ekonomik düzeyleri, eğitim durumları ve dinî hassasiyetleri bu çeşitliliği belirleyici rol oynamaktadır.

Çalışmada vaizlerin telefon, e-posta ya da birebir görüşmelerle kendilerine yöneltilen dinî sorulara verdikleri cevaplar üzerinden, halkla kurdukları dinî iletişimi incelemeyi amaçlamaktadır. Sorulara verilen cevaplar üzerinden vaizlerin hedef kitleyi yani muhatabı nasıl analiz ettiği, hedef kitleye bağlı olarak cevapları nasıl geliştirdikleri ve cevaplarını nasıl sundukları incelenecektir. Ayrıca, farklı bölgelerdeki sosyokültürel özellikler dikkate alınarak bölgesel karşılaştırma yapılacaktır; böylece dinî iletişimin bölgelere göre benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda, dil kullanımına bağlı olarak din hizmetinin etkinliğini artırabilecek ya da sınırlayabilecek unsurlar tespit edilecek, iletişim açısından karşılaşılan güçlükler ve sorunlar değerlendirilecektir. Son olarak, toplumun kültürel, coğrafi ve eğitimsel yeterlilik düzeyine uygun bir dinî iletişimin önemi vurgulanacaktır. Araştırmada şu sorulara cevap aranmaktadır:

Van ve Kocaeli illerinde görev yapan vaizlere yöneltilen dinî soruların içerikleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmakta mıdır?

Vaizler, muhataplarını daha iyi anlayabilmek için hangi tür soruları sormakta ve bu bilgileri nasıl değerlendirmektedir?

Muhatabın sosyo-kültürel özellikleri (eğitim seviyesi, yaş, mezhep yapısı, şehir/köy farkı, bölgesel farklılıklar vb.) vaizlerin dinî iletişim sürecini nasıl etkilemektedir? Örneğin halkın eğitim seviyesinin artması, vaizlerin daha açıklayıcı ve anlaşılır bir dil kullanmalarını nasıl etkilemektedir?

Vaizlerin dinî iletişim sürecinde kullandıkları yöntemler (örneğin açıklayıcı, empatik, ikna edici anlatım vb.) nasıl farklılaşmakta ve bu farklılıklar hangi etkenlerden kaynaklanmaktadır?

Sosyo-kültürel bağlamın değişmesiyle birlikte dinî iletişimin nasıl dönüşmesi gerektiği konusunda vaizlerin yaklaşımları nelerdir?

1.2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada, vaizlerin halkla kurduğu dinî iletişimde kullandıkları dilin bölgesel farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla sosyokültürel, ekonomik ve coğrafi açıdan farklılık arz eden iki bölge tercih edilmiştir. Marmara Bölgesi, sanayileşmiş, kentleşmiş ve eğitim seviyesi görece yüksek bir bölge iken; Doğu Anadolu Bölgesi, daha geleneksel yaşam tarzlarının hâkim olduğu, ekonomik ve kültürel yapısı farklılaşan bir coğrafyadır. Bu çeşitlilik, çalışmanın amacı doğrultusunda, dinî iletişimdeki değişkenliği

analiz edebilmek için zemin oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Doğu Anadolu Bölgesi'ni temsilen Van, Marmara Bölgesi'ni temsilen Kocaeli illeri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Söz konusu şehirlerin her biri, Türkiye'nin farklı toplumsal dinamiklerini temsil etmesi açısından anlamlıdır.

Örneklem seçiminde, nitel araştırmalarda sıklıkla başvurulmuş ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, yalnızca T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Van ve Kocaeli illerinde aktif görev yapan vaizler örnekleme dâhil edilmiştir. Her iki ilden 7 vaizle yapılan görüşmeler sonucunda, benzer temaların tekrarlanmaya başlamasıyla anlamlı veri doygunluğu sağlanmış ve toplam 14 vaiz katılımcı grubunu oluşturmuştur. Bu illerin tercih edilmesi, iki farklı bölgenin sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik yapılarındaki çeşitliliğin incelenmesine ve aynı kurumsal yapı içerisinde vaizlik hizmetlerinin farklı coğrafi bağlamlarda nasıl yürütüldüğünün karşılaştırmalı olarak analiz edilmesine imkân sağlamaktadır. Araştırmanın kapsamı, yalnızca bu iki şehirden elde edilen verilerle sınırlı olup, tüm Türkiye'yi temsil etme iddiası taşımamaktadır. Bununla birlikte Van ve Kocaeli'nin seçimi, hem bölgesel çeşitliliğe dikkat çekmekte hem de saha erişilebilirliği ve araştırmacının mülakat yapabilme imkânları açısından uygunluk arz etmektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgular, yalnızca ilgili şehirlerin bağlamında değerlendirilmekte; ancak farklı bölgelerdeki benzer çalışmalara ışık tutacak karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomenolojik) deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik desen, bireylerin belli bir olguya dair yaşantılarını, algılarını ve bu yaşantılara yükledikleri anlamları ortaya koymayı amaçlayan nitel araştırma desendir. Bu yöntemle insan deneyimleri derinlemesine ortaya konulacak ve katılımcıların kişisel bilgi, tecrübe ve yorumları kaydedilecektir.

Araştırmada Van ve Kocaeli illerinde aktif görev yapmakta olan toplam 14 vaizle yaklaşık yarım saatlik bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarda veri toplamak adına 9 adet yarı yapılandırılmış görüşme sorusu hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları, araştırma amacına uygun, açık uçlu, yönlendirici olmayan ve katılımcının kendi deneyimlerini özgürce anlatmasına fırsat veren sorulardır. Cevaplardan elde edilen veriler deşifre edilecek ve görüşmelerin deşifreleri tematik analizi tekniğiyle analiz edilecektir.

Tematik analiz, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan ve verilerden anlamlı kalıplar ya da temalar çıkarmayı hedefleyen bir yöntemdir. Görüşmelerden elde edilen zengin ve detaylı veriler, bu yöntemin sistematik yapısıyla düzenlenerek çalışmanın amaçlarına

uygun şekilde analiz edilecektir. Tematik analiz yöntemi, araştırmanın amacına uygun olarak katılımcıların algılarını, deneyimlerini ve görüşlerini derinlemesine anlamaya olanak tanımaktadır. Tematik analiz sürecinde, Braun ve Clarke'ın (2006) öne sürdüğü tümevarımsal adımlar izlenecektir:

1. Verilere aşinalık: Deşifre edilen görüşmeler defalarca okunarak içeriğe derinlemesine hâkim olunacak.
2. İlk kodlamaların oluşturulması: Görüşmelerden dikkat çekici ifadeler kodlanacak.
3. Temaların belirlenmesi: Kodlar bir araya getirilerek anlamlı temalar oluşturulacak.
4. Temaların gözden geçirilmesi: Temalar, araştırma sorularına uygunluğu açısından değerlendirilecek ve gerekirse yenilenecektir.
5. Temaların tanımlanması ve adlandırılması: Temaların anlamları netleştirilecek ve açıklanacaktır.
6. Raporlama: Temalar, araştırmanın bulgularına dayalı olarak raporlanacaktır.

Araştırmada mülakatlardan elde edilen nitel verilerin çözümlenmesinde ve temaların oluşturulmasında **MAXQDA 2024** programı kullanılmıştır. MAXQDA, nitel ve karma yöntem araştırmalarında yaygın olarak kullanılan, metin temelli verilerin sistematik bir şekilde kodlanmasına, kategorilendirilmesine ve tematik analizine imkân tanıyan bir veri analiz yazılımıdır. Program, araştırmacıya veriler arasında ilişki kurma, kodlama süreçlerini düzenli biçimde yürütme ve bulguları görsel olarak destekleme olanağı sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada elde edilen verilerin nesnel, şeffaf ve tekrar edilebilir biçimde incelenmesi amacıyla MAXQDA tercih edilmiştir. Ayrıca programın sunduğu kod-matriks taramaları ve görsel analiz araçları, farklı temaların karşılaştırılmasına ve örüntülerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamıştır.

1. BÖLÜM: DİN HİZMETLERİ AÇISINDAN VAİZLİK MESLEĞİ

İslam dini insanın iç dünyasıyla davranışlarını uyumlu hale getirmeyi ve kâmil bir insan prototipi oluşturmayı amaçlar. Yalnızca bireysel alanda değil, toplumsal alanda da çeşitli emir ve yasaklar belirler ve uygulanmasını ister. Bu amaçla Müslüman toplumlar din işlerini yürütme yetkisini kendi kurdukları dinî kurumlara teslim etmiştir. Toplumsal kurumlar bulunduğu toplumda belli başlı bazı işlevleri yerine getirmektedir. Örneğin eğitim kurumları insanlara meslek kazandırmayı amaçlarken, hukuk kurumları insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak ve toplum düzenini sağlamak için yasalar koyar. Din kurumları ise topluma başta ahlaki kural ve değerleri kazandırmakla mükelleftir. Nitekim ahlaki kuralların ancak din kurumlarıyla ortaya konulması söz konusudur.¹ Türkiye’de resmi olarak din işlerinden sorumlu T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın da bu açıdan bireylere ahlaki değerleri kazandırmanın yanı sıra ibadet ve inanç konularında da hizmet sağladığı bilinmektedir. DİB bünyesinde din hizmeti sağlayan pek çok alt kurum bulunmaktadır. Bu başlıkta genel itibarıyla din hizmetleri kavramı, Türkiye’de din hizmetlerini yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı ve başkanlığın personellerinden camii, mescit ile diğer mekânlarda, her türlü vasıtanan yararlanarak toplumu dinî konularda bilgilendirmek, irşat, rehberlik, inceleme ve araştırma yapmakla görevli vaizler² incelenecektir.

1.1. Din Hizmetleri Kavramı

Din hizmeti, yüce Allah’ın (c.c.) elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla insanlığa hidayet rehberi olarak gönderdiği ilahi kitap Kur’an-ı Kerim’in mesajının yine O’nun tarafından belirlenen gayeye ve yöntemlere uygun olarak bütün insanlığa sunulmasıdır.³ İslam dininde Hristiyanlıktaki gibi ruhban sınıfı bulunmayıp, dini yayma ve emir-yasaklarını öğretme sorumluluğu her çağda o çağın Müslümanlarına yüklenmiştir. Bu kutsal vazifenin bir grup Müslüman tarafından kıyamete kadar devam ettirileceğinden Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şu hadisinde bahsedilmektedir: “Ümmetimden bir grup, Allah’ın emri galip gelinceye kadar (yani kıyamete kadar) hak üzere mücadele edecek; onlara karşı çıkanlar onlara zarar

¹ Kayhan Mutlu, “İslâm ve Toplum İlişkisi”, *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*, 2005, TDV İMUTLU, “İslâm ve Toplum İlişkisi”, 145.

² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, 12.

³ Yusuf Macit, “Din Hizmetlerinde Mesaj Oluşturmada Kur’an Örneği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2007), 215.

veremeyecektir.”⁴ Hadisten de anlaşılacağı üzere din hizmeti ilahi bir görev olup hakikati ortaya koyma, anlatma ve insanlara doğru yolu gösterme gayretinden ibarettir.

Her toplumda dini anlatma vazifesini bireysel olarak yerine getirenler olduğu gibi bu vazifeyi devlet eliyle gerçekleştiren kurumlar da var olagelmıştır. Ülkemizde cumhuriyetin ilanıyla birlikte din hizmetleri yeni bir boyut kazanarak tek bir çatı altında birleştirilmiş ve din istismarının da önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı ülkenin her yerine ve halkın her kesimine doğumundan ölümüne kadar din hizmeti sağlamış ve dinin şahıslar tarafından çıkar ve menfaatleri için araç olarak kullanılmasını engellemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı ‘*Din Hizmetleri*’ kapsamında Başkanlığın görev ve faaliyetlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Din hizmeti, Diyanet İşleri başkanlığının asli görevidir. Başkanlığımız, il, ilçe, belde, mahalle ve köy ölçeğinde ülkemizin her noktasında ibadet hizmetleri ile beraber toplumu din konusunda aydınlatmakta ve sahih dinî bilgiyi vatandaşlarımıza en iyi şekilde sunmaya çalışmaktadır. Başkanlığımız halkımızı aydınlatma ve irşat görevini hutbe, vaaz ve dinî içerikli sohbetler; basılı, süreli ve görsel yayınlar ile çeşitli vesilelerle düzenlediği konferans, panel, seminer ve sempozyum vb. ilmi toplantılarla yerine getirmektedir. Din hizmetlerini sadece mabet ve ibadetle sınırlı görmeyen Başkanlığımız, anayasa ve kanunlar doğrultusunda, Yüce dinimiz İslam’ın müminlere yüklediği sorumlulukları, sosyal ve kültürel boyutlarını da kapsayacak şekilde sunmayı hedeflemektedir.”⁵

İslam dini; iman, ibadet ve ahlak prensipleriyle donatılmış bir dindir. Kısaca Allah’ın varlığına ve birliğine inanmak anlamına gelen iman, O’nun (c.c.) bildirdiklerine de kesin olarak kalpten inanmayı ve bunu kelimelerle de ifade etmeyi gerektirir. Yaratıcının insanın yaratılış amacı olarak nitelendirdiği kulluk görevi olan ibadeti ise, daha çok İslam’ın uygulama alanı olarak görebiliriz. Huy, karakter gibi anlamlara gelen ahlak; bireysel ve toplumsal olarak yaratıcının insanlardan beklediği güzel iş ve davranışlardır. Din Hizmetleri Müslümanların inanç, ibadet ve ahlak yönünü beslemiş ve her konuda orta yolu göstermek üzere çalışmalar yapmıştır. Sadece teorik bilginin insanlara ulaştırılması değil, tıpkı Hz. Muhammed’in yaşamında tatbik ettiği gibi teorik bilginin pratiğe aktarılması, yani ilmin amele dönüşmesi de din hizmetleri açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla din hizmetleri kavramının çok geniş bir yelpazesi olduğundan bahsedilebilir. Hem dinin mesajını insanlara ulaştırmak ve onları İslam’la buluşturmak, hem de Müslümanlardan iyi bir toplum inşa etmek

⁴ Buhârî, İ’tisam, 10; Müslim, İmâre, 170.

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, “*Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tanıtım (Tarihçe)*”, Erişim 18 Temmuz 2025, <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/53/tanitim>

için gerçekleştirilen faaliyetler hakkında kullanılan bazı kavramlar vardır. Bu kavramlardan bazıları şunlardır: ⁶

1.1.1. Tebliğ

Arapça beleğa kökünden türeyen tebliğ kelimesi, en temelde bir yer, zaman yahut işin yani amacın en yükseğine erişmek ve en sonuna varmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu kökten türeyen belağ/tebliğ kelimesi ise duyurmak ve iletmek anlamına gelmektedir. Istilahî anlamda tebliğ, Allah'tan alınan ilahi emir ve yasakların insanlara iletilmesidir. ⁷ “Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!”⁸ ayetiyle Hz. Muhammed'in tebliğ görevine vurgu yapılırken, "Eğer yüz çevirirlerse, artık sana düşen sadece açık bir tebliğdir." ⁹ ayetiyle de tebliğde zorlama ve baskının olmaması, insanların tebliğe uyup uymama noktasında serbest bırakılması söylenmiştir.

Davet ve irşat kelimeleri ile yakın anlamlar taşıyan tebliğ, aynı zamanda peygamberlerin ortak beş sıfatından birini ifade etmektedir. Buna göre tüm peygamberler birer mübelliğ olup kendilerine gönderilen vahyi eksiksiz olarak insanlara iletmekle görevlidir. ¹⁰ Peygamberler yalnızca vahyi iletmekle kalmayıp onun bizatihi uygulayıcısı olarak yahut anlaşılmayan yerleri izah ederek tebliğ kavramını daha geniş bir şekilde ele almışlardır. Kuran ve sünnet temelli yaklaşımların esas alınarak yapıldığı tebliğ, dinî iletişim açısından daha olumlu sonuçlar vermekle beraber, muhatabın sahip olduğu nitelikler, içinde bulunulan şartlar gibi özel durumların da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

1.1.2. İrşat

Arapçada rüş kökü ‘doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek’ anlamına gelirken, bu kökten masdar olan irşat ise ‘doğru yolu göstermek’ anlamına gelmektedir. Aynı zamanda hidayet anlamına da gelen bu kelime sapıklığın zıddı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan; akli ve sosyal tecrübesi ile hakikati yani doğru yolu bulabilir. Ancak kimi durumlarda onu hakikatten uzaklaştıran yozlaşmaların ortaya çıktığı yahut sosyal tecrübesinin yetersiz kaldığı görülmektedir. İşte onu yeniden hakikate yönlendiren, hakikat üzere yaşama tecrübesinin devamlılığını sağlayan irşat, manevi bir yardımlaşma türüdür. İrşadın daha ziyade halihazırda Müslüman olanlara dinî vecibelerini hatırlatmak amacıyla yapılan içe dönük bir faaliyet

⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufta İrşad İrfani Tebliğ ve Davet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2022), 16-27.

⁷ Ragıb el-İsfehânî, el-Müfredat fî Ğaribû'l Kur'an, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Tahkik:Heyet, s.167

⁸ el-Mâide, 5/67.

⁹ en-Nahl, 16/82.

¹⁰ Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (İstanbul: TDV Yay., 2020), 218-219.

olduğu bilinmektedir. Kuran-ı Kerimde irşat kelimesinin geçmediği ancak rüşd kökünden türeyen kelimelerin on dokuz farklı ayette yer aldığı görülmektedir.¹¹ İrşat çalışmalarını yürüten kişilere mürşit denilmektedir. İslam'da dini telkin etmek ve en doğru biçimde öğretmek için birçok yöntem kullanılmaktadır. Örneğin “Resulüm! Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Çünkü şeytan onların arasını bozmaya çalışır. Doğrusu şeytan insanın apaçık düşmanıdır.”¹² ayeti ile mürşidin tatlı dil ve güzel sözle insanları irşat etmesi emredilir.

1.1.3. Davet

Davet kelimesi sözlükte dua etmek ve çağırmak gibi anlamlara gelmektedir.¹³ Kur'an-ı Kerim'de altı yerde geçen davet kelimesi, esasen İslam'a ve bu dinin esaslarını uygulamaya çağrı anlamına gelmektedir.¹⁴ Davet işini gerçekleştiren kişilere davetçi denilmektedir. İslam dini, mensubu olan kişilerin hak yol üzere kalması ve bu yolda sebat etmesi için davet çalışmalarını emrederken, İslam'ın farklı coğrafyalara ulaşması adına gayrimüslimlere yönelik davet çalışmalarının yapılmasını da zaruri kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah-u Teala farklı ayetlerde Resulü'ne (s.a.v.) ve onun nezdinde tüm Müslümanlara davet çalışmalarını emretmiş ve buna dair bazı usûl ve metotları belirtmiştir. Örneğin: “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış.”¹⁵ ayetiyle davet emri ve bu işin metodu açıkça ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber, bu emir gereğince sırasıyla yakın çevresini ve daha sonra tüm insanları güzel bir lisan ve hal ile Hak ve hakikate davet etmiş, bu süreçte çeşitli zorluklarla mücadele etmiş, ancak sabır ve kararlılıkla mücadelesini sürdürmüştür.

1.1.4. Tebşir ve İnzar

Arapça'da tebşir kelimesi, *müjdelemek* anlamına gelmektedir. Kelimenin kökü olan beşr, Kur'an-ı Kerim'de seksenden fazla yerde geçmekle beraber zıttı olan inzar kavramıyla birlikte kullanımı da yaygındır.¹⁶ Peygamberlerin bir özelliği olarak mübeşşir sıfatı da Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmiştir: “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici (mübeşşir) ve bir uyarıcı olarak gönderdik.”¹⁷ Hz. Muhammed risalet görevi

¹¹ Bekir Topaloğlu, “İrşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22 (Ankara: TDV Yay., 2020), 454-455.

¹² el-İsrâ, 17/53.

¹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 383.

¹⁴ Mustafa Çağrı, “Davet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 16-19.

¹⁵ en-Nahl, 16/125.

¹⁶ Hatice Kelpetin Arpaguş, “Tebşir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 226-227.

¹⁷ el-Ahzab, 33/45.

gereği salih amel işleyen müminleri cennetle müjdelemiştir. Müjdeci olarak ahirette Allah'ın yapılan büyük küçük her iyiliğe karşılık vereceğini söylemiş, en zor ve sıkıntılı dönemlerde dahi müminlere ümit vererek söz ve davranışlarıyla en güzel örnekliliği göstermiştir. Mübeşşir olan Hz. Muhammed (s.a.v.), Bilâl-i Habeşi nazarında tüm müminlere samimiyetle yapılan iyi bir davranışın cenneti kazanmaya vesile olabileceğini şu sözleriyle aktarmıştır: Bir gün Peygamber Efendimiz, sabah namazından sonra Hz. Bilâl'e şöyle sordu: "Ey Bilâl, İslam'a girdikten sonra yaptığın en hayırlı işi söyle. Çünkü ben cennette, senin ayak seslerini önümde duydum." Hz. Bilâl şöyle cevap verdi: "Ben ne zaman abdest alsam, o abdestle mutlaka iki rekât namaz kılarım." ¹⁸

Tebşir, içinde sevinç bulunan; inzar da içinde korku bulunan haber verme anlamına gelmektedir. Uyarıcı kişi anlamında nezir kullanılırken, bu uyarıcı işi ise insana mahsus kılınmamış; uyarıcı niteliği taşıyan her şey için kullanılmıştır. ¹⁹ Nezir sıfatıyla Resulullah (s.a.v.) müminleri gaflete düşmekten alıkoymak, günahlardan sakındırmak ve ahireti hatırlatmak için sık sık uyarmıştır. Bu duruma Kur'an'da geçen şu ayeti örnek verebiliriz: "Peygamber size, sizi aydınlatıcı ayetler okur, sizi arındırır..." ²⁰ Aynı zamanda Nezir olan Muhammed (sav), gayrimüslimleri de iman etmeye, şirkten uzak durmaya, ahiret azabına karşı sürekli güzel bir üslupla uyarmış ve onlara kaba, sert davranmamıştır. "O (Kur'an), kendisiyle hem dirileri uyarman hem de inkârcılara karşı sözün gerçekleşmesi için sana indirilmiştir." ²¹

1.1.5. Hidayet ve Dalalet

Arapça hedy kökünden gelen hidayet kelimesi, masdar haliyle 'doğru yolu göstermek' anlamına gelirken isim haliyle ise 'doğru yol' şeklinde ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de hidayet kelimesi yer almazken, bu kavramın çeşitli fiil sigalarının ve hâdî, hüdâ, mühtedi şeklinde isimlerinin üç yüzden fazla yerde tekrarlandığı bilinmektedir. ²² Allah'ın insanlara hidayet vermesi dört şekilde gerçekleşmektedir. İlki akıl ve bilgiyle donatılan her insanın sorumlu olduğu hidayet türüdür. Yani her akıl sahibi insanın doğru ve yanlış ayırt edebilme yeteneği onun hidayete yalnızca akılla ulaşabileceğini gösterir. İkincisi Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla dile getirilen insanlara peygamberler vasıtasıyla yapılan çağrı ve bu çağrı sebebiyle

¹⁸ Buhârî, Teheccüd, 17.

¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1044.

²⁰ el-Bakara, 2/151.

²¹ Yâsîn, 36/70.

²² Yusuf Şevki Yavuz, "Hidayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 472-477.

ulaşılan hidayettir. Üçüncüsü sadece hidayete ermiş olanların eriştikleri tevfik; yani başarabilme imkânı sağlama olarak ifade edilebilir. Son olarak hidayetin dördüncü şekli ise ahirette cennetin yolunun müminlere gösterilmesidir.²³

Hidayet türlerinden en çok akla gelen ikinci tür olan elçiler yoluyla hidayete erme konusunda Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet yer almaktadır. Örneğin "And olsun ki biz her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun.' diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların akıbetinin ne olduğunu görün."²⁴ ayetiyle Allah peygamber göndermediği hiçbir toplum bulunmadığını ve bu toplumlardan kimisinin elçilerin çağrısına uyarak hidayete erdiğini kimisinin ise inkâr ederek sapkınlığa düştüğünü vurgulamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatı boyunca insanların hidayeti için çaba göstermiş, kendi yakınlarından başlayarak insanları Hak yola davet etmiştir. Fakat esas olarak Allah'ın dilemesinin, insanın hidayeti üzerinde kesin olarak etkili olduğu şu ayette belirtilmektedir: "Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir ve hidayete erecek olanları en iyi O bilir."²⁵ Hz. Muhammed amcası Ebu Talip'in ölüm döşeginde kelime-i şهادet getirmesini ve mümin olarak ruhunu teslim etmesini dilemiştir. Fakat kavminin tepkisinden çekinen Ebu Talip, Müslüman olmamış ve Hz. Peygamber bu duruma çok üzölmüştür.²⁶ İşte bu olayın ardından inen bu ayetle, hidayete ermede zorlamanın işe yaramadığı ve nihayetinde kişilerin hidayetinde öncelikle Allah'ın dilemesinin etkili olduğu ortaya konulmuştur.

Hidayetin zıddı olarak verilen dalalet ise doğru yoldan sapmak anlamına gelmektedir. Kişiyi kasten yahut bilmeyerek, az yahut çok; doğru yoldan uzaklaştıran her tür sapmayı içerir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de kâfirlere nispet edildiği gibi ed-Duhâ suresinin yedinci ayetinde Hz. Muhammed'e de nispet edildiği bilinmektedir: "Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?" O halde denilebilir ki, bu kelime herhangi bir hata yapan kişi için de kullanılabilmektedir.²⁷

1.2. Türkiye'de Kurumsal Din Hizmetleri: Diyanet İşleri Başkanlığı

Din hizmetlerinin yürütölmesi, devamlılığı ve denetlenmesi adına Türkiye'de görevli en üst kurum Cumhurbaşkanlığına bağılı olarak görev yapan Diyanet İşleri Başkanlığı'dır.

²³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1103.

²⁴ en-Nahl, 16/36.

²⁵ el-Kasas, 28/56.

²⁶ Müslim, İman, 42.

²⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 622.

Diyanet İşleri Başkanlığı devlet adına aldığı yetkiyle din hizmetlerinin organize edilmesi ve halka ulaştırılmasından sorumludur. Bu görevi resmi olarak 81 il genelinde İl ve İlçe Müftülükleri aracılığıyla sürdürmektedir.

Bugünkü Diyanet İşleri Başkanlığı'nın temeli 1924'te cumhuriyetin ilanının ardından Diyanet İşleri Reisliği adıyla atılmıştır. Cumhuriyetle birlikte Halifelik ve Şeyhülislamlık makamı lağvedilmiş, böylelikle din işlerinde yeni bir dönem başlamıştır. Diyanet İşleri Reisliğinin kuruluş kanunu olan; 429 sayılı Kanun'da "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dinî kurumları idare etmek" şeklinde bu kurumun asli görevi ifade edilmiştir. 1927 yılında çıkarılan Bütçe Kanunu ile Diyanet İşleri Reisliğinin merkez ve taşra teşkilatlarının idarî yapısı da ilk kez resmi olarak ortaya koyulmuştur. 22/06/1935 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2800 sayılı "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun" ile teşkilatın yapısı, kadro durumu, tayin usulleri, her vilayet ve kazada bir müftü bulunacağı gibi durumlar belirlenmiştir. 29/04/1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı Kanunla isim değişikliğine gidilerek 'Reisliği' kaldırılarak yerine 'Başkanlığı' ifadesine yer verilmiştir. Aynı kanunla cami ve mescitlerin idaresi ve cami görevlileri kadroları yeniden Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. 1961 Anayasası ile DİB, anayasal bir kurum olarak yeniden düzenlenmiş ve 1982 Anayasası'na gelindiğinde ise "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir." hükmüyle başkanlığın misyonu ortaya konulmuştur.²⁸

1965 yılında yürürlüğe giren "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" ile İslam dininin ahlak alanı ile ilgili işleri yürütme görevi de Başkanlığa tevdi edilmiştir. Başkanlığın yeni görev alanı "İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" şeklinde genişlemiştir. Başkanlığın mevcut teşkilat yapısı büyük oranda 2010'da belirlenmiş ve hiyerarşik olarak genel müdürlük seviyesinden Müsteşarlık seviyesine yükseltilmiştir. 2017'de Başkan yardımcılarının sayısı 5'e çıkarılmış ve 2018'de Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçilmesiyle 703 sayılı KHK ile Diyanet İşleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığına

²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal Tarihçe", Erişim: 20 Temmuz 2025, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>

bağlanmıştır. Mezkûr KHK, Başkanlığın görev alanı ve yetkileriyle ilgili önemli açılımları içermektedir.²⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın alt birimleri aracılığıyla halka sağladığı çeşitli yaygın din hizmetleri bulunmaktadır. Bu hizmetleri genel itibariyle şu şekilde sıralamak mümkündür: Dinî Danışma ve Fetva, Hutbe ve Vaazlar, Kur'an Kursları, Umre ve Hac Hizmetleri, Dinî Yayıncılık ve Medya, Cezaevi Hizmetleri, Cenaze Hizmetleri, Yurtdışı Eğitim Hizmetleri, Manevî Danışmanlık ve Rehberlik, Aile ve Dinî Rehberlik Büroları, Engelli Vatandaşlara Yönelik Din Hizmetleri.³⁰ Çalışmamızda DİB'in vaizler aracılığıyla gerçekleştirdiği hizmet alanları ve açıklamalarına yer verilecektir.

Dinî Danışma ve Fetva: Diyanet İşleri Başkanlığı vatandaşlar tarafından sorulan yazılı ve sözlü dinî soruları cevaplandırmakla görevlidir. Merkezde Din İşleri Yüksek Kurulu, taşrada il ve ilçe müftülükleri aracılığıyla gelen sorulara cevap vererek dinî bilgilendirme görevini gerçekleştirmektedir.³¹ Din İşleri Yüksek Kurulu'nun mevcut görev maddelerinde bu durum "İslam dininin temel bilgi kaynaklarını ve metodolojisini, tarihî tecrübesini ve güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar vermek, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmak." olarak yer almaktadır.³² İl Müftülükleri bünyesinde hizmet sunan Dinî Soruları Cevaplandırma Hattı (190/ALO FETVA) da bu bağlamda dinî soruların cevaplandırılması için halkın aramalarına açıktır. Yahut vatandaşlar üyelik oluşturarak ya da e-devlet üzerinden Din İşleri Yüksek Kurulu'na sorularını iletebilmektedir.³³ Vaizler 190/Alo Fetva Hattında mesai saatleri içerisinde gelen telefonlara cevap vermekte ve halkın dinî sorularını yanıtlamaktadır.

Cami Hizmetleri: Hutbe ve Vaazlar: DİB'in kuruluşundan itibaren kesintisiz olarak devam ettirdiği ve yaygın din eğitimi kapsamında başvurduğu yöntemlerden biri de vaazdır. Vaazlar, camiye devamlı gelen cemaatin dinî bilgilerini canlı tutar ve dinî, ahlaki, sosyal konuları kollektif bir şekilde öğrenmesini sağlar. Hutbeye kıyasla her an ve her ortamda bu görevi yapacak kişiler bulunmadığı için gerçekleştirilememesi vaazın dezavantajlarından biri

²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal Tarihçe", Erişim: 20 Temmuz 2025, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Celal Sürgeç, "Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Eğitim Faaliyetleri" (Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010); Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997); Kamil Büyüker, "Din Hizmetlerinin Tanıtımında Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Diyanet Yayıncılığı" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019). ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

³¹ Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri", 195.

³² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, 5.

³³ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Alo Fetva", Din İşleri Yüksek Kurulu, Erişim: 22 Temmuz 2025, <https://kurul.diyaret.gov.tr/AloFetva190>

olmuştur. Türkiye genelinde vaazların çoğu cami görevlilerince yapılmakta olsa da ³⁴ günümüzde vaizlerin de artık düzenli olarak çeşitli yerlerde vaaz programları gerçekleştirdiği bilinmektedir.

Cuma ve Bayram hutbeleri DİB'in en önemli yaygın din eğitimi vasıtalarındandır. Çünkü tüm camilerde her cuma günü okunan Cuma hutbesi ve aynı zamanda senede iki kez bayramlarda okunan bayram hutbeleri sayesinde cemaate her konuda dinî bilgilendirme yapılmakta ya da güncel konularda dinî bakış açısı kazanmaları sağlanmaktadır. Düzenli olarak gerçekleştirilmesi ve herkesin anlatılanlara muhatap olması önemini daha da artırmaktadır. ³⁵

Aile ve Dinî Rehberlik Büroları: Diyanet İşleri Başkanlığının birçok farklı alanda halka dinî danışma ve rehberlik hizmeti sunduğu bilinmektedir. Bunlardan biri de Aile ve Dinî Rehberlik Bürosu'dur. Bu merkezlerde din hizmeti almak isteyen vatandaşlarla yüz yüze veya farklı kanallarla görüşmeler yapılmaktadır. ³⁶

Günümüzde yaşanan sosyal, ekonomik, teknolojik değişimler aile yapısının da değişimini beraberinde getirmiştir. Batı ülkelerinde ve Türkiye'de evlilik oranının azalması ile boşanma oranlarının artması, aile kurumunun önemini ve korunmasını tekrar gündeme getirmiştir. Aile kurumunun sarsılması ve toplumsal ihtiyaçların değişmesi nedeniyle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı da cami dışı din hizmetlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Ailenin kurulması, devamlılığı ve sorunların çözümü için 15.04.2002 tarih ve 199 sayılı oluru ile 2003 yılında 6 pilot ilin müftülüklerinde "Aile Büroları" açılmıştır. Gösterilen yoğun ilgi ve işlevselliği nedeniyle bürolar diğer illerde de açılmış ve ismi 2007'de "Aile İrşat ve Dinî Rehberlik Bürosu" (AİRB) olarak değiştirilmiştir. Başkanlığın 2008 yılı faaliyet raporuna göre Din Hizmetleri Yüksek Kurulu ve müftülüklere sorulan 52.173 sorunun ağırlıklı olarak evlenme, boşanma, aile içi ilişkiler, hak ve görevler olması Aile İrşat Bürolarına duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur. Dolayısıyla yoğun ilgi neticesinde Başkanlık büroların sayısını artırma kararı almış ve ismi "Aile ve Dinî Rehberlik Bürosu (ADRB) olarak değiştirilerek bu merkezler her ilde faaliyete geçmiştir. ³⁷ 2017 yılı itibarıyla 81 İl ve 293 İlçe Müftülüğüne bağlı olarak hizmet veren Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarında 1457'si kadın, 721'i erkek olmak üzere 2178 personel görev almaktadır. Genel olarak vaiz ve Kuran kursu öğreticilerinin görev aldığı bürolar, din

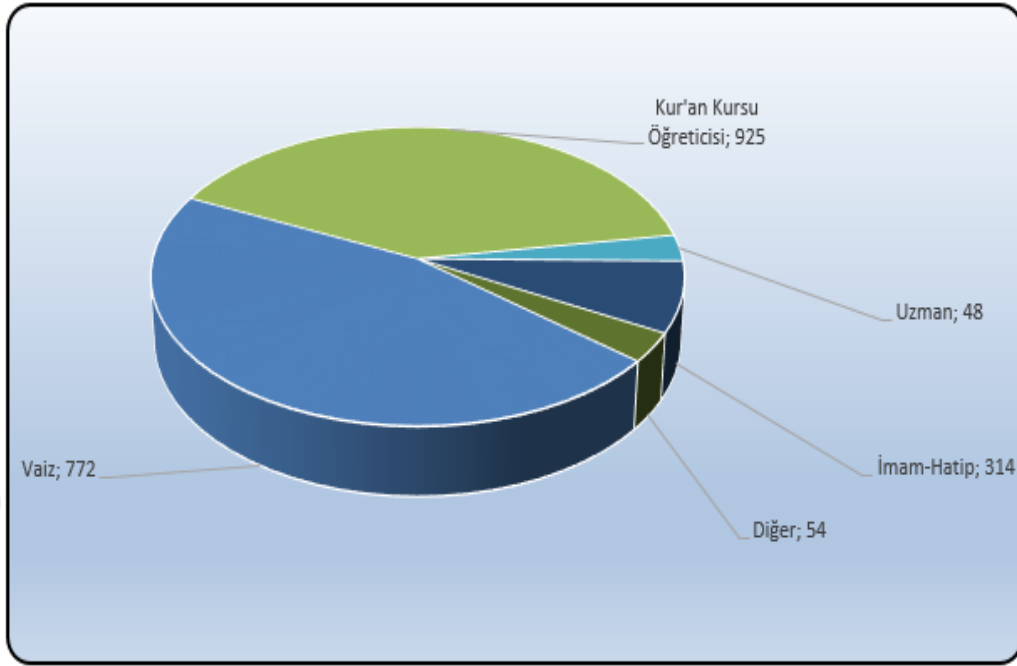
³⁴ Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri", 214.

³⁵ Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri", 195-196.

³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Aile ve Dinî Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi*, 6.

³⁷ Hatice Kılınçer, "Ailelere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Aile ve Dini Rehberlik Büroları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 21, sy 45 (2023): 199.

hizmetlerini toplumun her kesimiyle buluşturmak ve etkinliğini artırmak üzere çalışmalarına devam etmektedir.³⁸

Tablo 1.1.: Büro Personelinin Unvanlara Göre Dağılım Tablosu ³⁹

Büro veya merkezlerde esas olarak vaizler görevlendirilmektedir. Ancak yeterli sayıda vaizin bulunmadığı durumlarda din hizmetleri uzmanı, eğitim uzmanı ile dinî yüksekokul mezunu Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin kayyım unvanlarındaki personeller de görevlendirilebilmektedir. Görevlendirilecek personelde alan bilgisi ve tecrübe, dinî soruları cevaplandırabilme salahiyeti ve iletişim becerisi aranmaktadır. ⁴⁰

Cezaevlerine Yönelik Din Hizmeti: Herhangi bir suçtan ötürü cezaevine giren mahkumların dinî ihtiyaçlarını gidermek ve daha önce alamadıkları dinî eğitimi vermek Diyanet İşleri Başkanlığının sunduğu din hizmetlerinden biridir. 1950'li yıllarda Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında yapılan yazışmalar neticesinde vaizlerin haftada en az 2 defa cezaevlerinde vaaz vermesi kararlaştırılmıştır. 1982 yılında iki kurum arasında iş birliği yapılmış ve tutuklulara yönelik din hizmeti sunulmasına karar verilmiştir. Ardından Başkanlığa ceza ve ıslah evleri için vaiz kadroları tahsis edilmiş ve buradaki mahkumlara İslam dininin emir ve yasakları anlatılmış, dinî konularda bilgilendirilme imkânı sağlanmıştır. Cezaevi vaizleri mahkumların çeşitli problemlerinde onlara moral vermek,

³⁸ "Aile ve Dini Rehberlik Büroları", DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Erişim: 3 Ağustos 2025, <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/detay/99/aile-ve-dini-rehberlik-b%C3%BCrolar%C4%B1>

³⁹ "Aile ve Dini Rehberlik Büroları", DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Erişim: 3 Ağustos 2025, <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/detay/99/aile-ve-dini-rehberlik-b%C3%BCrolar%C4%B1>

⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi*, 9.

kişilik kazanmalarında yol gösteri olmak ve topluma uyum sağlamak gibi konularda bir nevi psikolojik ve sosyal danışmanlık görevini ifa etmektedir.⁴¹

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR): İnsan yalnızca biyolojik yönüyle değil, psikolojik ve sosyolojik yönleriyle de bütüncül olarak ele alınması gereken bir varlıktır. Varlığını sağlıklı bir şekilde idame ettirebilmesi için ise, dinî ve manevi olarak kendisini beslemesi gerekir. Evrensel bir nitelik taşıyan din, insanın iç ve dış dünyasında var olan, aynı zamanda düşünce ve davranışlarında da kendisini gösteren bir olgudur. Din, bireyin ahlaki yaşamına yön verirken, sorunlarla mücadele etmesinde de ümit aşılayan ve ruhsal çöküşlerden onu koruyan bir limandır. Maneviyat, yaşamın anlamını anlama gayreti olarak nitelendirilebilir. Kısaca maneviyat dinin özü, tecrübeye dayanan yönü ve motivasyon sağlayan gücü olarak da ifade edilebilir. Manevi danışmanlık ve rehberlik ise kişinin gönlünün kazanılması, daha iyi bir halde bulunması gibi amaçlarının yanı sıra, kişiye doğru yolu gösterme, uyarma ve olumlu anlamda etkilme gibi işlevleri de bulunur.⁴²

MDR'nin hizmet alanlarına bakıldığında, hastanelerde hastalara moral ve motivasyon sağlama, cezaevlerinde hükümlü ve tutukluların manevi olarak desteklenmesi, yuva ve yetiştirme yurtlarındaki çocukların kişiliklerini oluşturmada yardımcı olma, huzurevlerinde yaşayan hasta, kederli ve ölüm kaygısı taşıyan yaşlılara yönelik moral sağlama gibi faaliyetlerin ön plana çıktığı görülmektedir.⁴³ DİB bünyesinde MDR hizmeti sağlayan vaizler, kendilerine söylenen görev alanında çocuk, genç, yetişkin, yaşlı insanlara onların ihtiyaçları çerçevesinde din ve maneviyat odaklı moral, motivasyon ve destek sağlamaktadır.

1.3. Vaaz ve Vaizlik Mesleği

Sözlükte korkuyla karışık nasihat vermek anlamına gelen vaaz kelimesi, insanlara kalplerini yumuşatacak sevap veya ceza türünden hatırlatmalar yapmaktır. Kısacası vaaz insanın kalbini yumuşatacak hayırlı işleri hatırlatmaktır.⁴⁴ Vaaz kelimesinin terim anlamına bakıldığında ise dinî konularda cemaati aydınlatarak mânen gelişmesini sağlamak amacıyla din âlimlerince ibadet mahallerinde yapılan konuşma” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵

⁴¹ Sürgeç, “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Eğitim Faaliyetleri”, 79-80.

⁴² Fatma Coşkun, “Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri”, *İlâhiyât: Akademik Araştırmalar Yıllığı*, sy. 5 (Aralık 2022): 76-78

⁴³ Havva Şenbaş, “Psiko-Sosyo-Teolojik Yaklaşımlar Çerçevesinde Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Teorik Temelleri ve Pratik Yansımaları” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 23.

⁴⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1168.

⁴⁵ Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 407-409.

Kur'an-ı Kerim'de vaaz kelimesi birebir geçmemekle beraber aynı kökten gelen mev'iza, tezkir, nasihat gibi isim ve fiiller farklı şekillerde yirmi beş yerde geçmektedir. ⁴⁶ Örneğin “Onlar, kalplerindekini Allah’ın bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle.”⁴⁷ ayetinde geçen “öğüt” kelimesi vaaz nev’inden olup Allah yoluna davet aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vaazın konusu doğrudan insandır ve amacı insanın inanç, ahlak ve ibadet bakımından bir bütün olarak gelişimini sağlamaktır. Vaaz bir nevi bir insanın başka bir insana doğru yol üzere kalması noktasında yardımcı olmasıdır. Vaizlik ise Müslümanların iyiliğini artırma ve olgunlaştırma hizmetidir. Vaiz dinin ve toplumun “iyi” olarak nitelendirdiği davranışa yönelimi artırmaya çalışırken, “kötü” olan davranışlardan ise sakındırmaya çalışır. ⁴⁸

Vaazlar İslam eğitiminin temel araçlarından biri olarak Hz. Muhammed’in (s.a.v.) zamanından bu yana dinî yaşantının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Efendimizin ardından sahabileri, onlardan sonra da Müslüman alimler vaaz verme geleneğini bugüne kadar ulaştırmışlardır. Günümüzde de yaygın bir din eğitimi ve din hizmeti aracı olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Vaaz verme işini yapan din görevlisi vaizler, muhatabının iyiliğini, hayrını ve güzelliğini ister ve herhangi bir gruba, cemaate veya mezhebe özel davet gerçekleştirmez. Aksine vaizlik halkı irşat mesleğidir. Dolayısıyla farklı kültür ve mesleklerden gelen Müslümanlara yönelik topluca irşat çalışmaları gerçekleştirir.⁴⁹ 1976 yılında 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”un 12. Maddesinin uğradığı değişikliklerle vaizlik mesleği Türkiye’de resmen tanımlanmıştır. Yönetmelikte ise vaiz ve görev alanı şu şekilde ifade edilmektedir: “Cami ve mescitler ile cezaevi ve diğer mekânlarda her türlü vasıttan yararlanarak toplumu dinî konularda bilgilendiren ve Başkanlığın hizmet alanlarında irşat, rehberlik, inceleme ve araştırma hizmetlerini yürüten vaiz ve cezaevi vaizi kadrolarındaki personel.”⁵⁰

1.3.1. Vaizliğin Tarihi Gelişimi

Vaaz İslam’ın ilk yıllarından bu yana kesintisiz olarak sürdürülmüş bir irşat faaliyetidir. İlk ve en önemli vaiz Resulullah (s.a.v.) olmuş, O’nun tatbik edip kaçındığı ilkeler vaaz üslubunda evrensellik kazanmıştır.

⁴⁶ Yılmaz, *Tasavvufî İrşad İrfani Tebliğ ve Davet*. s. 28.

⁴⁷ en-Nisâ, 4/63.

⁴⁸ Ayşe İnan Kılıç, “Vaizelerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlikleri ve Sorunları” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014). s.18.

⁴⁹ Rabia Tezol, “Din Hizmetlerinde Kadın Vaizler ve Sorunları: İstanbul- Avrupa Yakası Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023). s.4.

⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vaizlik, Kur’an Kursu Öğreticiliği, İmam- Hatiplik ve Müezzin Kayımlık Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği*, 4.

1.3.1.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemi

Bütün peygamberlerin dini tebliğ ederken, insanları bir konu hakkında bilgilendirirken yahut uyarırken vaaz metodunu kullandığı bilinmektedir. Gönderildiği dönemde etkili söz söylemenin ayrı bir ehemmiyeti olduğu düşünüldüğünde, Resulullah'ın (s.a.v.) da şüphesiz vaaz metodunu benimsemesinin ve sıklıkla kullanmasının önemi anlaşılabacaktır. O, yirmi üç yıllık risalet hayatı boyunca sözlü ve fiili irşatta bulunmuştur. En yakınlarından başlayarak İslam'ı tebliğ etmiş, bir nevi kişilik ve toplum inşası gerçekleştirmiştir. İnsanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin vaaz ve irşat çalışmalarını sürdürmüş; kadın-erkek, hür-köle, Arap-Acem gibi farklılıkları asla bir ayrıcalık olarak görmemiştir.⁵¹

Hz. Muhammed (s.a.v.) müminlere genel olarak namazlardan sonra ve bayramlarda vaaz etmiştir. Mescid-i Nebi ve Suffa okulunda yetişen gençleri kimi zaman başka bölgelere öğretmen olarak göndermiş ve onlardan gittiği yerlerde vaaz etmelerini istemiştir. Etkili söz söylemeye önem veren Resulullah, konuşmalarında tekrarlama ve soru sorma metodunu sıklıkla kullanmıştır. Tane tane konuşmuş, ses tonunu konuşmasına uyumlu şekilde kullanmış ve jest ve mimikleriyle konuşmalarının etkisini artırmıştır.⁵² Tane tane konuşmasına örnek olarak Hz. Aişe'den şu rivayeti verebiliriz: “Hz. Peygamber'in (sav) herhangi bir konuyu anlatırken (tane tane konuşması sebebiyle) sözcüklerini saymak isteyen kimse sayabilirdi.”⁵³

Hz. Peygamber'in vaaz üslubu, hayatının tümüne örneklik teşkil eden Kur'an-ı Kerim'den çıkarılmaktadır. Zira Allah elçisinin vaaz üslubunu gönderdiği ayetlerle şekillendirmiş ve vaazlarında kullanması gereken dil, üslup ve yöntemi açıklamıştır. Örneğin; “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁵⁴ ayetiyle vaazda gerçek bilgi ve yumuşak dil kullanılması ön plana çıkarılmıştır. Başka bir ayette “Allah'tan bir rahmet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, etrafından dağılır giderlerdi...”⁵⁵ şeklinde Hz. Muhammed'in merhametli olmasının sözünün tesirini artırdığı, dolayısıyla vaaz ederken insanlara karşı anlayışlı ve kibar davranmanın gerekliliği ortaya konulmuştur.

Hz. Muhammed bazen kendi planladığı bir vaaz yaparken bazen de insanlardan gelen sorular üzerine Mescid-i Nebi'de vaazlar yapmaktaydı. O'nun her ne kadar kadın ve erkeklere birlikte vaaz ettiği zamanlar olsa da ayrı günlerde Mescid-i Nebi'de kadınlara özel vaazlar

⁵¹ İnan Kılıç, “Vaizlerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlikleri ve Sorunları”. s.39.

⁵² Burak Öztürk, “Çeşitlenen Hizmetler Bağlamında Vaizlerin Mesleki Deneyimleri (Trabzon İli Örneği)” (Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024), 17-18.

⁵³ Buhârî, Menâkıb, 23.

⁵⁴ en-Nahl, 16/125.

⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

verdiği de bilinmektedir. Örneğin Ensâr kadınları Hz. Peygamber’e gelerek, “Ey Allah’ın Resûlü! Erkekler seni alıp götürdü. Bize de bir gün ayır da sana gelip öğrendiklerimizi soralım.” dediler. O da onlara bir gün tayin etti. O gün gelince onlara gidip öğüt verdi ve bazı şeyleri onlara anlattı.⁵⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere O (s.a.v.), vaazı eğitimde bir metot olarak kullanmış ve kadınların eğitiminde çokça yararlanmıştır.

Her şeyden önce iletişimin iki yönlü bir süreç olduğunu bilen ve ne anlatırsa anlatsın karşısındaki kişinin ne anlayacağı konusunu düşünen Hz. Peygamber, muhatabının bilgi ve donanımına göre konuşmuş ve vaaz vermiştir. Örneğin bedevî bir adam mescitte uygunsuz bir davranışta bulunduğu sahabeler çok sinirlenmiş, ama Hz. Peygamber onu azarlamak yerine “Mescitler bu iş için değildir kardeşim.”⁵⁷ diyerek yanlışını düzeltmiştir.

Hız. Peygamber (s.a.v.) birey ve toplumun ihtiyacına göre, o an insanların neye ihtiyacı varsa vaazlarında onu ön plana çıkarmıştır. Örneğin bir gün Ensar ve Muhacir gençleri arasında tartışma çıkmış, her iki grup kendi taraftarlarını yanlarına çağırarak ve cahiliye dönemindeki asabiyet duygusuyla hareket etmiştir. Hız. Muhammed bu olayın ardından toplu olarak bir vaaz vermiş ve “Cahiliye davası mı güdüyorsunuz hâlâ ben aranızdayken? Bırakın bu işleri! Bu çok kötü bir iştir!”⁵⁸ diyerek olaya müdahale etmiştir. Vaazlarında insanları ilgilendiren her konuya yer veren Allah Resulü, Allah’a itaat, iman esasları, ahiret hayatı, toplumsal meseleler, dinî emir ve yasaklar gibi konuların üzerinde ehemmiyetle durmuş, konuşmanın etkisini artırmak ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla da vaazlarında zaman zaman kıssalara yer vermeyi ihmal etmemiştir.⁵⁹

Hız. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra, dört halife döneminde fetih hareketleriyle siyasi hâkimiyet alanı genişlemiş ve İslam’ı kabul edenlerin sayısı hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu dönemde vaizlik müessesesi oldukça gelişme gösterirken vaizler yeni Müslüman olan halklara Kur’an’ın anlaşılması noktasında vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Arapça bilmeyen Müslümanlara kendi anadillerinde Kur’an’ı anlatmaya ve dini öğretmeye gayret ettikleri bilinen vaizlerin Kur’an’ı Arap olmayan kitlelere öğretirken ayetlerin izahında muhataplarının kültürel öğelerinden de faydalandıkları bilinmektedir.⁶⁰

Hız. Peygamberin (s.a.v.) dizinin dibinde ve O’nun tedrisatından geçen sahabeler, çeşitli şehirlerde İslam’ı öğretmek için verdiği vaazlarda üslup bakımından O’nu örnek alarak

⁵⁶ Buhârî, İlim, 35.

⁵⁷ Buhârî, Vudû’, 58.

⁵⁸ Buhârî, Menâkıb, 3; Müslim, Birr, 62.

⁵⁹ Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 407-409.

⁶⁰ Emrah Şahin, “Dinin Toplumsallaşmasında Aracı Bir Kurum: Erken Modern Osmanlı Toplumunda Vaaz ve Vaizler” (Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, 2020), 10.

benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir. Örneğin halifeler tarafından Kur'an ve sünneti öğretmek üzere görevlendirilen Abdullah b. Mesud'a bir gün bir sahabe gelerek "Keşke bize her gün vaaz versen!" diye teklifte bulundu. Abdullah b. Mesud ise "Ben sizi sıkmak istemem. Çünkü ben, Resulullah'ın bize nasıl vaaz ettiğini bilirim. O da bizi bıktırmamak için bazı günlerde konuşur, aralıklı vaaz verirdi."⁶¹ diyerek Resulullah'ın çizgisini devam ettirdiğini beyan etmiştir.

1.3.1.2. Osmanlı Dönemi

Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılmasının ardından kurulan Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu ve diğer Anadolu Beyliklerinin siyasi, kültürel ve eğitim alanındaki gelişmelerini devam ettirmiştir. Nitekim 11. Yüzyıldan itibaren eğitim öğretim faaliyetlerinde medreseler ön plana çıkmış ve bu okullarda gerek yönetici gerekse din adamı yetiştirilmiştir.⁶² Medreseler Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan yıkılışına kadar var olagelmıştır.

Osmanlı Devleti'nde din hizmetlerinin kurumsal olarak yürütüldüğünü söylemekle beraber bugünkü anlamıyla vaizlik müessesesinin varlığından da bahsedemeyiz. Medrese müfredatlarında vaaz ve hitabet dersleri olmamış, fakat bütün din görevlileri gibi vaizler de bu medreselerden icazet almıştır. İlk dönem medreselerinde yetişen vaizler dinî/ naklî derslerin yanı sıra aklî dersler de alarak halka dinî ve dünyevi konularda yol göstermiştir. Selatin camileri başta olmak üzere camiler yaygın din eğitimi açısından kilit rol oynamış, vaizler medreselerde elde ettiği bilgileri vaazlar yoluyla halka aktarmıştır. Osmanlı Devleti'nde yine dikkati çeken bir diğer uygulama ilk olarak Eyüp camine tayin edilmesiyle başlayan Kürsü Şeyhliğidir. Kürsü Şeyhi Cuma namazında Arapça okunan hutbeyi halka Türkçe olarak açıklamış ve vaaz etmiştir. Kürsü Şeyhleri, halkın itibarını ve teveccühünü kazanmış en meşhur âlimlerden seçilmiştir. Bu sebeple halkın üzerindeki etkisi de daha büyük olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet'in açtığı Sahn-ı Seman ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kurduğu Süleymaniye Medreseleriyle ilim hayatı büyük bir gelişme göstermiştir. Fakat sonraki süreçlerde yaşanan olumsuz gelişmeler ilim hayatını, dolayısıyla medreseleri de etkilemiştir.⁶³

17. Yüzyıl sonrası duraklama ve gerileme dönemiyle beraber eğitim öğretim faaliyetleri de olumsuz etkilenmiş ve nakli ilimlere ağırlık verilmesiyle vaizler tek yönlü dinî

⁶¹ Buhârî, "İlim", 11; Müslim, Fedâil, 175.

⁶² Nesimi Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet İlmî Dergi* XXVII, sy 4 (1991): 4, s.56. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

⁶³ Zeynep Yüksel, "Osmanlıda Vaaz ve Vaizlik Geleneği", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II* (2013), s.165-169., TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

bir eğitim görmüş; bu eğitim neticesinde yetersizlik baş göstermiştir. Giderek zayıflayan medrese eğitimi sebebiyle kimi vaizler hakikati olduğu gibi ortaya koymaktansa, kimi zaman çıkar ve menfaat uğruna dinin emir ve yasaklarını anlatmaktan imtina etmişlerdir. Büyük şehrin imkânlarından uzakta kalan köylerde dinin emir ve yasaklarının anlatılamaması, devlet otoritesinin de gün geçtikçe güç kaybetmesi nedeniyle türlü çirkin işler yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla her zamankinden daha fazla vaiz ve mürşit ihtiyacı hasıl olmuştur. Medreselerin yeni açılan mesleki okullar ve Dar'ul Fünun ile yarışamayacağı anlaşılınca Şeyhülislam tarafından donanımlı vaizler yetiştirebilmek adına medreseler ıslah edilmiştir. Yapılan kanunlar ve nizamnamelerle medreselerin ders programlarında akli ilimlere hatırı sayılır derecede yer verilmiştir.⁶⁴

Osmanlı'nın son dönemlerinde vaizlik sıkıntısı yaşanınca, II. Meşrutiyet döneminde Evkaf Nezaretine bağlı olarak Medresetü'l Vâizîn kurulmuş, bu medresede Kur'an ve sünneti esas alan din adamları yetiştirmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Matematik, Hukuk, Sağlık gibi çağın gereklerine uygun akli ilimler de programa dahil edilmiştir. Fakat I. Dünya Savaşının başlamasıyla bu medreseden istenen verim alınamamıştır. Medresetü'l Vâizîn ile birlikte açılan Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ kurumu ise, ilerleyen zamanlarda Medresetü'l-İrşâd adıyla birleştirilmiştir. Medresetül İrşad 1924'e kadar 5 yıl hizmet vermiş, fakat o da alandaki eksikliği gidermek için yeterli olmamıştır.⁶⁵

1.3.1.3. Cumhuriyet Dönemi

İslam dininin “muamelat-ı nas” dışındaki inanç ve ibadetlerle ilgili hükümlerini tedvir ve dinî kurumlarını yönetmek üzere 3 Mart 1340/1924 tarih ve 429 sayılı kanunla kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında çıkarılan tüm Teşkilat ve Bütçe kanunlarında vaizlerin yer aldığı bilinmektedir. 1924-1926 yıllarında Diyanet İşleri Reisliğinin yapısı sadece Bütçe Kanunlarında maaş/ücret yekunu olarak gösterilmesi sebebiyle taşra teşkilatında vaiz unvanı da yer almış fakat kadro sayıları belirtilmemiştir.⁶⁶

Başkanlığın kuruluşu sonrası 1927 yılında ülke nüfusu 13.648 iken vaiz sayısının 459 olduğu görülmektedir. 1966 yılında ise toplumu din konusunda aydınlatma gerekçesiyle vaiz kadroları iki katına çıkarılmıştır. 1988 yılına gelindiğinde vaizlerin kadro sayısı 1595'e

⁶⁴ Mustafa Öcal, “Geçmişten Günümüze Vâizlik, Vâizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, sy 2 (2014): s.127-37.

⁶⁵ Öcal, “Geçmişten Günümüze Vâizlik, Vâizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler”. s.127-37.

⁶⁶ Ahmet Çekin, “Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II* (2013): s.189.

Çıkarılmış ve 2010’a kadar bu seviyelerde kalmıştır. 2010’da çıkarılan 6002 sayılı kanunla vaiz kadroları önce üç katına, 2011’de ilave kadroyla beş katına çıkarılmıştır.⁶⁷

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayınladığı 2023 yılına ait istatistik verilerine göre Türkiye genelinde 3.649 vaiz olup bunlardan 380’i İstanbul, 258’i Ankara, 143’ Konya’da görev yapmaktadır.⁶⁸ Günümüzde vaizlik görevi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bünyesinde bir kamu görevi hlinde devam ettirilmektedir.

1.3.2. Vaizlerin Unvanları

Vaiz olarak görev alabilmek için öncelikle dört yıllık dinî yükseköğrenim mezunu olmak gerekmektedir. Lisansa ilaveten erkek adayların ihtisas kursunu bitirmiş olması gerekirken, kadın adayların sınavı kazanmaları durumunda Başkanlığın belirli bir süre onları kursa aldığı bilinmektedir. Kadın ve erkek fark etmeksizin her adayın Başkanlıkta 2 yıl çalışmış olması vaiz olabilmenin diğer şartlarından biridir. Son olarak Başkanlık ihtiyaç duyulması halinde vaiz adaylarına hafız olma şartını da getirebilmektedir.⁶⁹ Günümüzde DİB bünyesinde görev yapan vaizlerin vaiz, uzman vaiz, baş vaiz ve cezaevi vaizi şeklinde istihdam edildiği görülmektedir.

1.3.2.1. Uzman Vaiz

Vaizler, Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlediği Mesleki Bilgiler Seviye Tespit Sınavı’ndan (MBSTS) Başkanlığın belirlediği puanı aldıktan sonra diğer şartları da taşıması durumunda uzman vaiz olabilmektedir. Vaizlikten uzman vaizliğe geçmek isteyenlerin altı yıl vaiz olarak görev yapmış olması gerekmektedir. Ayrıca vaizlerin son üç yıl içinde uyarma ve kınama hariç disiplin cezası almamış olması gerekir.⁷⁰ Uzman vaizler de diğer vaizler gibi inanç, ibadet, ahlak konusunda halkı aydınlatmak, vaaz ve hutbe vermek, dinî danışmanlık ve rehberlik hizmeti sağlamakla görevlidir. Uzman vaiz göreve yeni başlayan vaizler ile vaaz ve irşat hizmetinde bulunabilecek diğer personellere rehberlik yapar. Aynı zamanda baş vaizin olmadığı durumlarda onun görevlerini yerine getirir.⁷¹

⁶⁷ ekin, “Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik”. 192-93.

⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, “İstatistikler”, Strateji Geliştirme Başkanlığı, erişim: 28 Temmuz 2025, <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

⁶⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vaizlik, Kur’an Kursu ğreticiliği, İmam-Hatiplik ve Müezzin Kayyımlık Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği*, 7.

⁷⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vaizlik, Kur’an Kursu ğreticiliği, İmam-Hatiplik ve Müezzin Kayyımlık Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği*, 8.

⁷¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Görev ve alışma Yönetmeliği*, 33.

1.3.2.2. Baş Vaiz

MBSTS’de Başkanlıkça belirlenen puanı alan uzman vaiz, uzmanlıkta 4. Yılıını doldurması ve son üç yıl içinde uyarma ve kınama hariç disiplin cezası almaması durumunda baş vaiz olabilmektedir. Baş vaizlik için ayrıca ilahiyat alanında yüksek lisans yapmış olma şartı da aranmaktadır.⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı’nda çalışan vaizler arasında en yüksek rütbeye sahip olan baş vaizler, uzman vaizlerin çalışmalarını koordine etme görevini de üstlenmişlerdir. Baş vaiz ile uzman vaiz arasındaki fark genel itibarıyla hiyerarşik pozisyon ve görev tanımlarından kaynaklanmaktadır.⁷³

1.3.2.3. Cezaevi Vaizi

Herhangi bir sebepten ötürü cezaevine giren mahkûm ve tutuklulara yönelik din hizmeti sunan cezaevi vaizleri, görevlendirildiği ceza infaz kurumları ve eğitim evlerinde, Adalet Bakanlığı ile DİB arasında imzalanan “Tutuklu ve Hükümlülerin Dinî ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik Protokol” gereğince kendisine verilen görevleri yerine getirmektedir. Aynı zamanda Müftülüğün hazırladığı programa göre her hafta Cuma vaktinde vaaz etmek de bir diğer görevidir.⁷⁴

1.3.3. Vaizlerin Görevleri

Çocuk, genç, yetişkin, yaşlı olmak üzere toplumun geniş kesimiyle dinî iletişim kuran vaizler, ihtiyaca binaen dinî eğitim, dinî danışmanlık ve rehberlik hizmeti sağlamaktadır. Vaizler mesai açısından cuma günleri, dinî bayramların birinci günü ve diğer dinî gün ve gecelerde haftalık izin kullanamamaktadır. Haftalık izinlerinin bu günlere denk gelmesi durumunda izinlerini önceki veya sonraki günlerde kullanma hakkına sahiptirler.⁷⁵

1.3.3.1. Cami İçi Faaliyetler

Din hizmetleri sınıfının en önemli unsurlarından biri şüphesiz cami içi faaliyetlerdir. Bu bağlamda ülke genelinde yer alan 90.037 camide imamlar, müezzinler ve vaizler camide aktif olarak din hizmeti sunmaktadır. Vaizlerin cami içi faaliyetlerine bakıldığında kadın ve erkeklerin ihtiyaçlarının farklılaşabileceği göz önüne alınarak namaz saatleri dışında önceden belirlenen saatlerde kadın cemaate kadın vaizler, vakit ve Cuma namazı için camiye gelen erkek cemaate ise erkek vaizler camide düzenli olarak vaaz vermektedir. Vaazların konusu

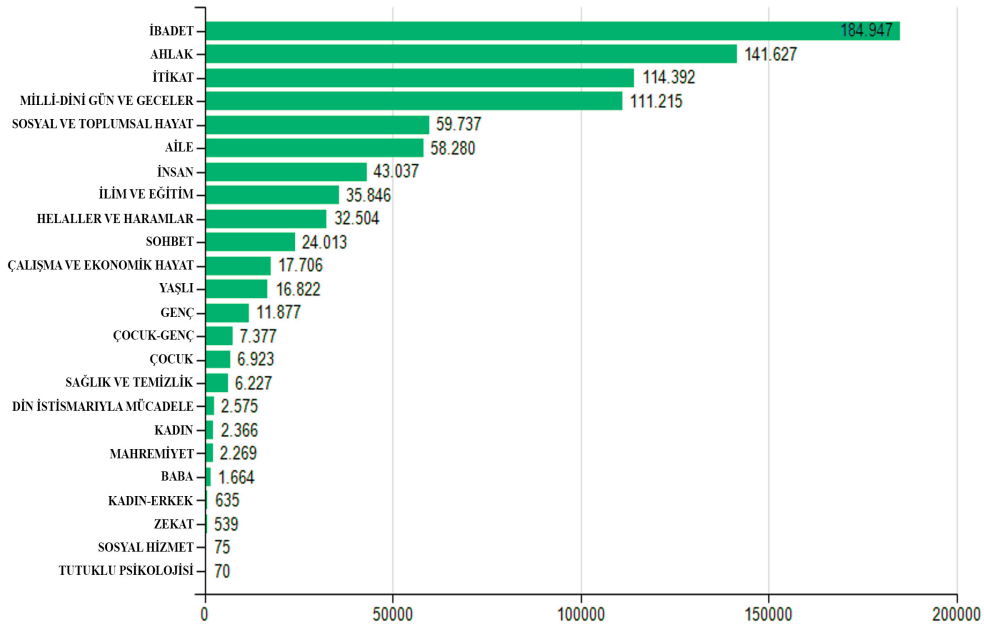
⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vaizlik, Kur’an Kursu Öğreticiliği, İmam-Hatiplik ve Müezzin Kayımlık Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği*, 8.

⁷³ Tezol, “Din Hizmetlerinde Kadın Vaizler ve Sorunları: İstanbul- Avrupa Yakası Örneği”. s.9.

⁷⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, 35.

⁷⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, 32.

“Vaaz ve İrşat Kurulu” tarafından yıllık olarak planlanmaktadır. Vaaz ve İrşat Kurulu il müftüsünün başkanlığında toplanmakta ve müftü yardımcısı, baş vaiz, uzman vaiz ve en az birisi kadın vaiz olmak üzere toplam beş üyeden oluşmaktadır.⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığının 2024 yılı Cami, Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri istatistik verileri incelendiğinde Türkçe ve farklı dillerde yazılı ve sesli olarak hazırlanan, E-Devlet üzerinden de erişime açık olan 54 hutbe dahil olmak üzere, çeşitli konularda vaaz-irşat gerçekleştirilmiştir. 2024 yılında yapılan vaazların ana konularına göre dağılımına bakıldığında sırasıyla en çok ibadet, ahlak ve itikat konularında irşat çalışmaları yapıldığı görülmektedir:

Tablo 1.2.: 2024 Yılında Yapılan Vaazların Ana Konularına Göre Dağılımı⁷⁷

1.3.3.2. Cami Dışı Faaliyetler

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile DİB arasında 2011’de imzalanan İşbirliği Protokolü ile aile yapısının ve değerlerinin korunması, gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılmasını sağlamak üzere ailenin güçlendirilmesi, aileyi ve aile içinde bireyi tehdit eden problemler hakkında toplumun duyarlı kılınması, koruyucu önleyici sosyal hizmetlerin etkinliğinin artırılması, aile, kadın, çocuk, genç, yaşlı ve özürlü bireylerin bilinçlendirilmesi ile sosyal destek sistemlerinin güçlendirilerek problemlerin çözümüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.⁷⁸ Bu iş birliği kapsamında kadın ve çocuk sığınma evleri, huzurevleri,

⁷⁶ İnan Kılıç, “Vaizelerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlikleri ve Sorunları”. 105.

⁷⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*, s. 26.

⁷⁸ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İş Birliği Protokolü, 1.

madde bağımlılığı rehabilitasyon merkezi, sevgi evleri, cezaevi vb. kurumlarda vaaz ve irşat hizmetleri yürütülmekte ve çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir.⁷⁹

2015 yılında yürürlüğe giren DİB ve Sağlık Bakanlığı arasındaki iş birliği protokolünde ise hastane, kurum ve kuruluşlarda talep eden hastalara, hasta yakınlarına ve hastane personeline, içinde bulundukları şartlar göz önünde bulundurularak hastaların iyileşmelerine katkıda bulunmak amacıyla moral, motivasyon ve manevi destek sağlamak, dinî/manevi konularda danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmak amaçlanmıştır.⁸⁰ Bunun neticesinde görevlendirilen vaizler hastanelerde de manevi danışmanlık ve rehberlik görevini yürütmektedir.

2019'da Adalet Bakanlığı ile yapılan iş birliği protokolü ile ceza infaz kurumları ve çocuk eğitim evlerinde hükümlü ve tutuklulara, denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan hükümlülere, tedavisine karar verilmiş olan yükümlülere ve müdürlüklere müracaat etmiş mağdurlara; din hizmetleri, din eğitimi, manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri sunulması kararlaştırılmıştır. Bu karar ile toplumda suç işleme oranının azaltılması ve yeniden suç işlenmesinin önlenmesi ile tutuklu ve hükümlülerin, dinî ve ahlaki duygularını geliştirerek yeniden topluma kazandırılması amaçlanmaktadır.⁸¹ Bu protokol gereğince cezaevi vaizliği kadrosuna atanan vaizler, düzenli olarak bu kurumlarda dinî eğitim ve manevi rehberlik görevini sürdürmektedir.

Başkanlık bu bakanlıkların haricinde Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı gibi diğer bakanlıklarla çeşitli iş birlikleri çerçevesinde çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler, Uluslararası Af Örgütü, Kızılay ve Yeşilay gibi uluslararası kuruluşlarla da ortak projelere imza atmaktadır.⁸² Vaizlerin cami dışı faaliyet alanlarından diğerleri de gençlik merkezleri ve kampları, medya kuruluşları, öğrenci yurtları, fabrika ve iş yerleri vb. mekanlardır.

Başkanlık cami dışında da halkla diyalog kurmayı ve toplumun farklı kesimlerine ulaşmayı hedeflemektedir. Toplumun ve ailenin dinî yönden bilgilendirilmesi ve rehberlik faaliyetlerinin yapılması amacıyla kurulan Aile ve Dinî Rehberlik Büroları da vaizlerin bir diğer görev alanını oluşturmaktadır. ADRB personeli vaizlerin görevleri arasında, büronun iş ve işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi amacıyla haftanın bir veya birden fazla gününde nöbet tutmak, yüz yüze, telefon ve e-posta ile gelen soruları cevaplandırmak ve sorunlara dinî rehberlik etmek; ilgili kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarıyla

⁷⁹ İnan Kılıç, "Vaizlerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlikleri Ve Sorunları". 110.

⁸⁰ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İş Birliği Protokolü, 1.

⁸¹ Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İş Birliği Protokolü, 1.

⁸² Tezol, "Din Hizmetlerinde Kadın Vaizler ve Sorunları: İstanbul- Avrupa Yakası Örneği". 7.

yapılan protokoller çerçevesinde dinî rehberlik hizmetlerini sürdürmek; kadın, genç, çocuk ve aile ile ilgili olarak ulusal/uluslararası kabul edilen gün ve haftalarda etkinlikler düzenlemek veya düzenlenen etkinliklere katkı sağlamak gibi çalışmalar bulunmaktadır.⁸³

Vaizler gerek makamlarında yüz yüze gerekse telefonla kendilerine yöneltilen dinî içerikli sorulara cevap vermekle görevlidir. 2024 yılı DİB İstatistik verilerine göre 416 adet resmi başvuru ile fetva.diyamet.gov.tr ve e-Devlet üzerinden gelen dinî nitelikli 37.634 soru cevaplandırılmıştır. Ayrıca Alo 190 Dinî Soruları Cevaplandırma Hattına gelen 1.257.397 adet soruya da yanıt verilmiştir.⁸⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nde yer alan 32. maddeye göre vaizlerin görevleri genel olarak şu şekilde kategorize edilebilir:

Kategori	Görevler
Eğitim ve İrşat Görevleri	1. Toplum dinî konularda bilgilendirme, irşat ve rehberlik etme 2. Haftada beş defa vaaz verme 3. Cezaevi, huzurevi, yurt, fabrika, sevgi evleri, hastane vb. yerlerde vaaz ve irşat faaliyetleri 4. Kur'an kursları ve hizmet içi eğitim kurslarında ders vermek 5. Vakıf, dernek gibi kuruluşların irşat taleplerine katkı sağlamak
Danışmanlık ve Rehberlik Görevleri	1. Aile ve dinî rehberlik bürosu görevi 2. Fetva hattında çalışma 3. Bölgenin dinî, milli, sosyal ve kültürel yapısı üzerine inceleme ve araştırma yapmak, görüş ve teklifleri yazılı olarak bildirmek
Akademik ve Proje Bazlı Görevler	1. Diyanetle ilgili konularda inceleme ve araştırma yapmak, proje ve rapor hazırlamak 2. Hutbe metni hazırlama 3. Müftülüğe görüş ve teklif sunma
Temsil ve Katılım Görevleri	1. Seminer, panel, sempozyum vb. toplantılara katılmak ve konferans vermek 2. Komisyonlarda görev alma

⁸³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Aile ve Dini Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi*, 8.

⁸⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*, 28.

	3. Müftülüğün bilgisiyle organizasyonlarda temsil sağlama
Diğer İdari Görevler	1. Diğer verilen görevleri yerine getirme

Tablo 1.3.: Vaizlerin Görev Alanları

1.3.4. Din Hizmetlerinde Karşılaşılan Güncel Sorular ve Hüküm Çıkarma Yolları

Sözlükte bir konu hakkında tam bilgi sahibi olmak, bir şeyi derinlemesine kavramak gibi anlamlara gelen fıkıh kelimesi, İslam Hukuku kavramıyla da ifade edilmektedir. Din, insan-Allah, insan-toplum, insan-insan arasındaki ilişkiyi açıklar ve düzenler. Fıkıh, bütün bu ilişkilere dair Kur'an ve sünnetten elde edilen bilgilerin adıdır. Dolayısıyla iman, ibadet, ahlak, muamelat gibi birçok konuyu içerisinde barındırır.⁸⁵ Nitelikli anlama ve kavrama yetisine sahip kişiye de fakih/fukaha denilmektedir. Bir olayın hükmünü açıklayan ve hükmünü koyan cevap anlamına gelen fetva ise, “fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” olarak açıklanmaktadır.⁸⁶ İslam âlimleri İslam Hukukunun çizmiş olduğu sınırlar dâhilinde, kendilerine sorulan her türlü soruya var olan fetvayı aktarmış yahut kendileri yeni meselelerde fetva ortaya koymuşlardır.

İslam Hukukunun amacı maddi ve manevi boyutları olmasının yanı sıra, sınırlı ve kendine yetmeyen bir varlık olan insanın, hak ve yükümlülüklerini insanın doğasına uygun şekilde belirlemek ve insanın Allah'a, kendisine, diğer bireylere ve topluma yönelik ödevlerini açıklamaktır. Bu hak ve yükümlülüklerin ise her Müslüman tarafından gereklerinin yerine getirilmesini emreder ve yaptırım gücü yüksek olan kurallar koyar. Böylece adalet ve hakkaniyeti gerçekleştirmenin yanı sıra hukuk-ahlak bütünlüğünü sağlar ve hukuka saygılı bireyler yetiştirir.⁸⁷

Fakih, hüküm çıkarırken *asli deliller* denilen üç temel kaynağa başvurur. Bunlar lafız ve manası Allah'a ait olan *Kur'an-ı Kerim*, Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirleri (onayları) olan *sünnet-i seniyye* ve Rasulullah'ın vefatından sonra herhangi bir zamanda, o dönemin tüm müçtehidleri tarafından şer'i ameli bir hüküm üzerinde ittifak edilmesi olan *icmadır*. Eğer bunlarda hükme dair bir bilgi bulamazsa, fer'i deliller denen ikinci derece delillere müracaat

⁸⁵ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 1/20-21.

⁸⁶ Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 486-496.

⁸⁷ Ahmet Yaman, Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 10. Baskı (İFAV Yayınları, 2015). 19-23.

eder. Bunlar; herhangi bir sahabinin kendine özgü yaklaşımı ve içtihadı olan *Sahabi Sözü*, İslam'dan önceki semavi dinlerin; Yahudi ve Hristiyanların dinî hükümleri olan *Önceki Semavi Şeriatler* ve son olarak yazılı olmamakla beraber toplumda yerleşmiş davranış şekilleri ve yerleşik dilsel anlatım biçimleri olan *Örftür*. Peki fakih karşı karşıya olduğu yeni bir meseleye dair hükmü asli ve fer'i delillerde bulamadıysa ne yapmalıdır? İşte bu noktada kaynak olmaktan öte beş hüküm çıkarma yöntemi karşımıza çıkmaktadır:⁸⁸

a-Kuran, sünnet ve icma ile belirlenmiş bir hükmün aynısını, yeni karşılaşılan bir meseleye aralarındaki illet (gerekçe) birliği sebebiyle vermek olan *kıyas*, hüküm çıkarmada en çok bilinen ve başvurulan yöntemdir.

b-Yeni karşılaşılan bir sorunun kıyasla hükme bağlanması sonucu hukuk düzeninin istemediği katılıklar ve adaletsizlik ortaya çıkarsa; örf, zaruret, maslahat gibi gerekçelerle sorun yeniden değerlendirilip çözümlenir. Bu yöntem *istihsandır*.

c-Çözümü yine asli ve fer'i delillerde bulunmayan bir meseleyi dinin genel ilkelerine ve reddetmediği maslahata göre karara bağlamak olan *maslahat-ı mürsele/istislah*; menfaati temin edip mefsedeti (zararı) gideren fayda olarak nitelendirilir.

d-Bir şeye sebep olan vesile anlamına gelen zeria, fıkhıta harama götüren yol ya da sebeplerdir. *Seddi zera'i* ise kendi başına mübah olan bir fiilin, dinî açıdan sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunduğu takdirde yasaklanmasıdır.

e-Son yöntem olan *istishab*; daha önce varlığı bilinen bir durumun değiştiğini gösteren bir delil bulunmadıkça halen devam ettiğine; aynı şekilde daha önce var olmadığı bilinen bir durumun sonradan meydana geldiğine dair bir delil bulunmadıkça halen yokluğuna hükmetmektir.⁸⁹

Hukukun asla değiştirilemeyen sabiteleri vardır. Ancak hukuk sürekli değişen ve yenilenen hayatla da uyum içerisinde olmalıdır. Aynı zamanda kendi ilke ve yöntemleriyle kendi gelişimini sağlayacak esnekliğe de sahip olması gerekir. Aksi halde hukuk, değişen zamanın ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz, işlevini yitirir. İslam hukukuna bakıldığında tıpkı hukukta olduğu gibi değişmeyen sabitelerinin bulunduğu gibi, insan hayatını kolaylaştırmak ve dinamikliğini yitirmemek adına değişen kurallarının da olduğu görülür.⁹⁰ İslam'da tevhit, iman esasları, nübüvvet, ahiret inancı ve kitabi ilkeler gibi konular değişime kapalıdır ve zaman, mekân ve şartlara göre değişkenlik göstermez. Ancak toplumsal ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkan, sosyokültürel, siyasi, ekonomik olayların etkilediği din temelli

⁸⁸ Yaman, Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*. s.42-50.

⁸⁹ Yaman, Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*. s.53-59.

⁹⁰ Yaman, Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*. s.30-31.

konular, sosyal yaşama dair ilke ve esaslarda ise değişim kaçınılmazdır. Din adamları ve fakihler bu değişimi esas alarak zamanla ortaya çıkan yeni dinî meselelerin cevabını asli ve ferî delillerde bulamadığı takdirde yukarıda bahsedilen yöntemlere başvurmuş ve içtihad ederek hüküm koymuşlardır. Her çağın güncel meseleleri birbirinden farklı olmakla beraber modern çağda da güncel dinî meseleler çeşitlilik arz etmektedir. İnançtan ibadete, sosyal yaşamdan beslenmeye, tıptan ekonomiye kadar yaşanan tüm gelişmelerde Müslüman kendini yeniden konumlandırmış ve bu gelişmeler karşısında İslam bilginleri yeni cevaplar üretmiştir.

1.3.4.1. Sosyal Hayatla İlgili Güncel Meseleler

İslam'da toplum düzeni adalet üzerine kurulmuş, sosyal yaşamda toplumsal denge ve sorumluluk gözetilmiştir.⁹¹ Bireyler ahlaki ve hukuki olarak çevresine karşı sorumlu olmakla beraber bu durum bireydeki iyi olma haline de şüphesiz katkı sağlamıştır. Bireyler bu bilinçle hareket ettiği müddetçe huzurlu ve adil bir yaşamdan söz edilebilir. Sosyal yaşamla ilgili güncel meselelere bakıldığında en çok sorulan ve cevap üretilen konunun şüphesiz evlilik ve boşanma halinin olduğu görülmektedir. Evliliğin hükmü bakımından değerlendirilmesi, devletin evlilik konusunda düzenleme yapma yetkisi ve sınırları, gayrimüslimlerle evlilik, evlilik engelleri ve özellikle süt hısımlığının oluşturduğu engel gibi konular evlilik noktasında güncel meselelerden bazılarıdır. Boşanmada ise kocanın yetki alanı, kinai boşama şekli olan zihar konusu, gayri resmi evliliklerde boşanma ve hakem konusu, iddet bekleme gibi konular da güncel meselelerin içerisinde yer almaktadır.⁹² Ülkemizde son zamanlarda özellikle gençleri etkisi altına alan yurtdışı menşeli birçok akımla karşı karşıyayız. Bu akımların dinî yönü gizlenirken nesiller üzerinde giderek etki alanı da genişlemektedir. Satanizm, yoga, reiki, transandantal meditasyon, reenkarnasyon gibi isimlerle yayılan bu Uzak Doğu dinlerinden etkilenen çocukların ailelerinden gelen sorular ve talepler de sosyal yaşamın içindeki güncel dinî meselelerdendir.⁹³

1.3.4.2. Ticari ve İktisadi Hayatla İlgili Güncel Meseleler

⁹¹ en-Nahl, 16/90.

⁹² M. Şevki Aydın, “Sosyal Hayatla İlgili Problemler-I”, *Güncel Dinî Meseleler İstisare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 44-47.

⁹³ İzzet Er, “Sosyal Hayatla İlgili Problemler-II”, *Güncel Dinî Meseleler İstisare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 88.

İslam dininde Allah (c.c.) kişiye çalışmayı, kazancını helal ve meşru yollardan elde etmeyi, helal ve temiz yiyip içmeyi emretmiştir.⁹⁴ Hz. Muhammed (s.a.v.) helal kazancın önemine binaen "Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir lokma yememiştir."⁹⁵ buyurmuştur. Günümüz ticari ve iktisadi hayat kaynaklı güncel meselelerine bakıldığında çeşitli soru ve sorunlarla karşılaşmaktayız. Diyanet İşleri Yüksek Kurulu'na gelen soruların büyük bir kısmını teşkil eden krediler konusu; ihtiyaç kredisi, yatırım kredisi, ticaret kredisi, teşvik kredileri, sıfır faizli krediler vb. isimlerle günümüz iktisadi dinî meselelerin başında gelmektedir. Yine bir nevi kumar ile sigorta karışımı olan vadeli opsiyon borsası, menkul kıymetler borsası gibi borsaya dair birçok güncel mesele bulunmaktadır. Finans kurumlarının işlemlerindeki faiz durumu ile katılım bankalarının faiz karşısındaki duruşuna dair sorular da gündemi meşgul etmektedir. Ticaretin yavaş yavaş sanal ortama kaymasıyla birlikte, sanal ortamda ticaret konusu kabzedilen malın alım satımıyla ilgili şüphe uyandırdığı için din adamlarına sıklıkla bu konuda da soru gelmektedir.⁹⁶ Yine vadeli altın satışı, kredi kartıyla altın alımı, altının altınla, gümüşün gümüşle ve aynı cins paranın kendi cinsiyle mübadelesi konuları da diğer ekonomik güncel dinî meselelerdir.⁹⁷

1.3.4.3. Sağlık ve Tıpla İlgili Güncel Meseleler

İslam'da hastalık ve tedavide; iman, sabır ve tedbir dengesi gözetilmiş, hastalığın imtihan olmasının yanı sıra insanın fani yaratılışının hatırlanmasına da bir vesile olduğu kabul edilmiştir. Bununla beraber Müslümana hastalandığı takdirde tedavi olması⁹⁸ ve Allah'tan şifa dilemesi öğütlenmiştir.⁹⁹ Akla ve ilme önem veren İslam dini bilimsel tıbbi gelişmeleri reddetmez, aksine teşvik eder. Modern tıpla beraber Müslümanın karşılaştığı güncel dinî meselelere bakıldığında en çok tartışılan ve gündeme gelen şu başlıklar dikkat çekmektedir: Acı çekmemesi için hastaya ölümcül enjeksiyonlar verilmesi ya da hastadan tıbbi yardımın kesilerek ölüme terk edilmesi olan ötenazi, organ nakli, beyin ölümü gerçekleşen kişinin durumu, yaşam destek ünitesine bağlı hastanın bu cihazdan çıkarılması gibi konular hem dinen hem hukuken tartışılmaya devam etmektedir.¹⁰⁰ Diğer tıbbi güncel meseleler ise insanlığın ilk oluşumu ile ilgili süreçleri kapsamaktadır: sperm, yumurtalık, embriyo bankası

⁹⁴ el-Bakara, 2/168.

⁹⁵ Buhârî, Büyu', 15.

⁹⁶ İzzet Er, "Ticari ve İktisadi Hayat Kaynaklı Dinî Problemler- I", *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 259-260

⁹⁷ Mehmet Keskin, "Din İşleri Yüksek Kuruluna Ulaşan Sorular Işığında Sorun", *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-III (Sempozyum)*, 2013, 466-68.

⁹⁸ Ebû Dâvûd, Tıb, 1.

⁹⁹ eş-Şuarâ, 26/80.

¹⁰⁰ M. Emin Özafşar, "Dinî Açıdan Problem Oluşturan Tıbbî Meseleler-I", *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 111.

ve taşıyıcı annelik konuları, sonradan kullanılmak üzere erkeğin sperminin muhafazası, yumurtalık ve yumurtalık dokusu bankası, saklanan embriyoların eşlerden birinin ölümü veya boşanma sonucunda kullanım durumu tartışılan konulardandır.¹⁰¹ Tüp bebek konusu, embriyonik kök hücre konularıyla ilgili olmak üzere PGD (Preimplantation Genetic Diagnosis) -ana rahmine konmadan önce genetik tanı-, kürtaj ve kürtajla ilgili olmak üzere özürlü olduğu tespit edilen ceninin alınması, genetik arızası tespit edilen embriyonun itlafı ve buna bağlı olarak cinsiyet seçimi, özürlü doğan çocukların tedavisinde ortaya çıkan problemler; Ashley Sendromu (ağır engelli çocuklarda büyümeyi ve ergenliği durdurmak amacıyla yapılan tıbbi müdahaleler) ve Cerebral Palsy (doğum öncesinde, sırasında veya sonrasında gelişen beyin hasarına bağlı olarak ortaya çıkan kalıcı hareket ve duruş bozuklukları ile seyreden nörolojik bir durum) gibi bazı hastalıklarda uygulanan özel tedavi biçimleri gibi konular da modern dönemde gündemi meşgul eden ve dinî boyutlarıyla ele alınan diğer tıbbî konulardandır.¹⁰²

1.3.4.4. İnançla İlgili Güncel Meseleler

Allah (c.c.) kullarını inanç noktasında serbest bırakmış ve kimseye zorla din kabul ettirilemeyeceğini açıkça Kuran-ı Kerim’de ifade etmiştir.¹⁰³ Ancak bu özgürlük toplumun ahlaki ve dinî düzenini bozacak şekilde bir misyonerlik hareketine dönüştüğü zaman devlet ve toplum müdahale etme hakkına sahiptir. Nitekim dinî yahut siyasi her türlü kaos fitne kabul edilmiş ve fitnenin ise adam öldürmekten daha kötü olduğu Kur’an-ı Kerim’de belirtilmiştir.¹⁰⁴ İnançla alakalı güncel meselelere bakıldığında modern dönemde özellikle gençlerde kafa karışıklığı ve dinden çıkmaya neden olan birçok itikadi akım ya da düşüncenin var olduğu görülmektedir. İtikadi güncel meselelerde temel gündemi pozitivizm, deizm ve ateizmin oluşturduğu, bu gündemin de güncelliğini ve geçerliliğinin sürdürdüğü bilinmektedir.¹⁰⁵ Yine hümanist ve seküler karakterlere sahip olan ve modern düşüncenin tartışılan iki diğer kavramı nihilizm ve agnostisizm ¹⁰⁶ de gençler arasında hızla popüler hale gelmekte ve bu kavramlar da güncel dinî soruların büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

¹⁰¹ Mehmet Kaya Kurt, “Dinî Açından Problem Oluşturan Tıbbî Meseleler- II”, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 157.

¹⁰² M. Saim Yeprem, “Dinî Açından Problem Oluşturan Tıbbî Meseleler- III”, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 191.

¹⁰³ el-Bakara, 2/256.

¹⁰⁴ el-Bakara, 2/ 191.

¹⁰⁵ Cağfer Karadaş, “İnanç Karşıtı Akımlara Karşı İç Bünyesi Güçlendirme”, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı -IX: Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm ve Nihilizm)*, 2020, s.150.

¹⁰⁶ Kasım Küçükalp, “Agnostisizm ve Nihilizm”, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı -IX: Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm ve Nihilizm)*, 2020, s. 103.

1.3.4.5. Beslenme ve Helal Gıdayla İlgili Güncel Meseleler

Allah (c.c.) insana helal ve temiz yemeyi emrederken leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen eti yemeyi ise yasaklamıştır.¹⁰⁷ Dünyada giderek artan insan nüfusunun gıda ihtiyacını karşılamak üzere sanayi üretimi gıdalar ve bu gıdalarla beraber GDO (genetiği değiştirilmiş organizmalar) sorunu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda sekiz bin çeşit katkı maddesi de gıdalarda kullanılmaya başlanınca gıdada haram ve helali tespit işi zorlaşmıştır. Bu konuda sık sık gündeme gelen kimyasal dönüşüm olan istihale konusu gıda ile ilgili güncel dinî meselelerden biridir.¹⁰⁸ Hakkında nas bulunmayan; kurbağa, yengeç, yılan; kanı olan ve olmayan kanatlı ve kanatsız böcek türleri, katır ve eşekler, yabani hayvanların yenmesi ve zehirli, öldürücü, uyuşturucu ve insan sağlığına kısa ve uzun vadede zarar veren nebati gıdaların yenmesi gibi konular da günümüzün gıdaya dair dinî meselelerindendir.¹⁰⁹ Hayvanların tükettiği hayvan yemleri konusunun meydana getirdiği helal gıda problemi¹¹⁰ ve hayvan kesimi konusunda boğazlamadan hariç kullanılan elektroşok, anestezi, analjezi gibi yeni yöntemlerin caiziyeti helal gıda açısından sorulan konulardandır.¹¹¹

1.3.4.6. Kadınlara Dair Güncel Meseleler

Kadınların ibadet hayatıyla ilgili bazı meseleler tarih boyunca tartışılmıştır. Örneğin hayızlı kadının Kur'an'a dokunması ve tilaveti,¹¹² yine şer'i ve taabbudi meselelerden hayızlıyken kadının oruç tutması, Kâbe'yi tavaf etmesi, mescitlere girip girememesi, namaz kılıp kılamaması gibi konular da halen güncel dinî soruların önemli bir kısmını oluşturmaktadır.¹¹³ Kadınların yanlarında mahremi olmaksızın seyahat etmesi yahut mahremi olmadan hacca gitmesi, kadınların boşanma sonrası nesep karışıklığına mahal vermemek için beklediği sürede yani iddetli halde yolculuk yapması konuları da din temelli güncel meselelerdendir.¹¹⁴ İslam'da öldürülmesi halinde kişiye ödenen ceza ve kan bedeli olan diyetin kadınlar için ödenme durumu, kadınların şahitliği ve kadınların Cuma, bayram ve

¹⁰⁷ el-Bakara, 2/172-173.

¹⁰⁸ Orhan Çeker, "İstihale", *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, s. 131-133.

¹⁰⁹ Hamza Aktan, "Hakkında Nas Olmayan Gıda Maddelerinde Dini Hükümün Belirlenmesi", *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, s. 57-69.

¹¹⁰ Adnan Koşum, "Üretimde Besleme ve Helallik", *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, s.391.

¹¹¹ İlker Alat, "Hayvan Kesiminde Boğazlamanın Önemi ve Elektroşok, Anestezi ya da Analjezi Gibi Yöntemleri Haram Kılan Tıbbi Gerçekler", *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, s.300.

¹¹² Mustafa Hocaoglu, "Adetli Kadının Mushaf'a Dokunması ve Okuması", *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, s.329.

¹¹³ Abdurrahman Haçkalı, "Adetli Kadının Namaz Kılması, Oruç Tutması, Tavaf Etmesi ve Mescide Girmesi", *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, s.283.

¹¹⁴ Zeki Koçak, "İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi", *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, s. 371.

cenaze namazlarına katılma durumları da sıkça sorulan meselelerdendir.¹¹⁵ İnsan vücudunun ürettiği salgılardan hareketle, kadınlardaki vajinal akıntının temiz olup olmama durumu ve bu akıntının abdestin geçerliliğini bozup bozmaması¹¹⁶ geçmişten bu yana tartışıl原因en konulardandır.

1.3.4.7. İbadet Hayatıyla İlgili Güncel Meseleler

İslam'da zamanı tayin edilmiş ibadetler vardır. Bu ibadetlerin başlangıç ve bitişinin tayin edilmesi konusu güncel dinî meselelerden biridir. Yolcunun doğudan batıya gitmesi halinde güneşin battığını hiç görmediği kadar uzun yolculuk yapması veya batıdan doğuya gittiği takdirde güneşin birkaç kez batışına şahit olması durumunda namaz ve oruç vakitlerinin tayini konusu¹¹⁷ İslam coğrafyasının hızla genişlemesi ve kuzeyde de yaşayan Müslümanların varlığı, aynı zamanda hadislerde akşam ve yatsının son vakitleri noktasında farklılıkların bulunması nedeniyle akşam namazı vaktinin çıkışıyla yatsı namazı vaktinin giriş ve çıkış vaktinde yeni güncel dinî sorular ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ Yine sabah namazının giriş saatiyle yatsı namazının bitiş saatini belirlemek adına tan ve fecir vakitlerinin gözlemsel yollarla belirlenmesi ve yaşanan sapmalar noktasında din adamlarına sorular gelmektedir.¹¹⁹ Orucun başlangıç vaktini belirleyen imsakın belirlenmesi durumu, her yıl Ramazan ayının temel gündemini oluşturmaktadır.¹²⁰

¹¹⁵ Hüseyin İzgi, “İslam’da Kadının Sosyal ve Hukuki Statüsü ile Kadınların Cemaatle Kılınan Namazlara Katılımı Konusundaki Şaz Görüşlerin Değerlendirilmesi”, *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2018, s. 313-14.

¹¹⁶ Rahmi Yaran, “Kadınlardan Gelen Vajinal Akıntının Tâhirlîği ve Abdeste Etkisi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 44 (Mart 2014): 39-52, <https://doi.org/10.15370/muifd.34193>.

¹¹⁷ Soner Duman, “Uzun Süreli Uçak Yolculuklarında Namaz ve Oruç Vakitlerinin Belirlenmesi”, *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, s. 240.

¹¹⁸ İbrahim Paçacı, “Akşam Namazı Vaktinin Çıkışı ve Yatsı Namazı Vaktinin Giriş ve Çıkışı”, *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, s. 169.

¹¹⁹ Sacit Özdemir, “Ufuk Aydınlanma (Tan ve Fecir) Vakitlerinin Gözlemsel Yolla Belirlenmesi”, *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, s. 33.

¹²⁰ Vecdi Akyüz, “Fıkıh Açısından İmsak Vaktinin Başlangıcı”, *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, s.84.

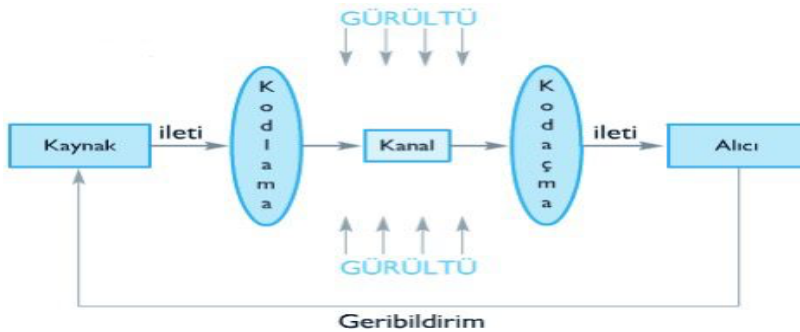
2. BÖLÜM: DİNİ İLETİŞİM

2.1. İletişim Kavramı ve Dinî İletişimin Temelleri

Bireylerin sosyal ilişkilerini düzenleyen en temel süreçlerden biri olan iletişim, kişiler arasında bilgi, değer, duygu ve düşünce aktarımını sağlar. İletişim yalnızca günlük yaşamda değil, inanç ve değerlerin aktarımında da önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla dinî bilgilendirme ve manevi rehberlik açısından, dinî iletişim bu noktada devreye girmektedir. Bu bölümde iletişimin tanımı, unsurları ve türlerinin yanı sıra, dinî iletişim ve özelliklerine yer verilecektir.

2.1.1. İletişimin Tanımı ve Unsurları

Bir kişinin, anlamı üzerinde toplumsal olarak anlaşmaya varılmış bir dilden yararlanarak, karşı tarafta belirli bir anlam dizisi oluşturmaya karar vermesiyle başlayan iletişim,¹²¹ sosyal bir varlık olan insanın doğası gereği hayatının temel yapıtaşlarından birini oluşturmaktadır. İnsan ana rahmine düştüğü andan itibaren anne-bebek arasında ikili bir iletişim başlar. Bu iletişim süreci, yaşam boyu gelişme kaydederek devam eder ve insanın ölümüyle birlikte nihayete erer. İnsan günlük hayatta temel ihtiyaçlarını gidermek için toplumla sosyal bağlar kurarak karşılıklı bilgi, duygu, düşünce ve deneyim alışverişinde bulunur. Dinamik bir süreç olan iletişim farklı şekillerde gerçekleştirilebilir ve iki yönlü olması tarafların katılımını zaruri kılar. Bu alışverişin sağlayıcısı olan iletişimin, kesintiye uğramaması için iletişim unsurlarının her biri ayrı önem taşımaktadır. İletişim unsurları şu şekildedir:

Tablo 2.1.: İletişim Sürecindeki Temel Ögeler¹²²

¹²¹ Nükhet Güz, “İletişim Süreci ve Temel Ögeler”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sy 7 (Mart 2012): s.125.

¹²² <https://www.perakendeokulum.com/iletisim-sureci-ve-ogeleri/> (Erişim Tarihi: 02.08.2025)

2.1.1.1. Kaynak

Gönderici olarak nitelendirilen kaynak, iletişimi başlatan ana unsur olup mesajı ileten kişi ya da gruba verilen isimdir. Kısacası kaynak, konuşan, yazan, çizen, yüz ve beden hareketlerinde bulunan bir birey olabildiği gibi gazete, dergi, TV gibi resmi bir örgüt de olabilmektedir. Kaynak, iletilmek istenilen bilgiyi bir mesaj haline getirir ve seçtiği bir kanal vasıtasıyla alıcı denilen karşı tarafa gönderir. İnsanın biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel yaşantısı iletişimde kaynak, mesaj ve alıcı ilişkisinde belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla kaynak ve alıcının istek ve ihtiyaçları, yaşantıları, inanç ve değerleri; iletişim kurma, anlam oluşturma ve tepki geliştirmede kilit rol üstlenmektedir.¹²³ Dinî iletişim sürecinde kaynak ise dinî bilgiyi, inancı ve tecrübeyi aktaran kişi ve kurumlardır. Bu bağlamda kaynak; âlimler, vaizler gibi kişiler olabileceği gibi, camiler, dinî dernekler, ilahiyat fakülteleri gibi kurumlar da olabilir. Dinî iletişimde kaynağın güvenilirliği, temsil ettiği değerler ve aktardığı bilginin doğruluğu, mesajın alıcı tarafından kabul edilmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

2.1.1.2. Kodlama ve Kod Açma

Kodlama; kaynağın bir bilgi, düşünce, duygu, kanaat ve davranış biçimini başkalarının da anlayacağı şekilde ifade ederek hazır bir mesaj haline getirmesidir. Kod açma ise hedef kitlenin gelen mesajı algılayıp yorumladıktan sonra anlamlı bir biçime sokmasıdır.¹²⁴

İletişimde kodlar, birer simge ya da sembolü ifade etmektedir. Bu simge ve sembollerle iletişim süresince insanlar anlamlı mesajlar oluşturur ve bu mesajları karşılıklı olarak değiş tokuş ederler. Kaynağın iletmek istediği anlamı belirli bir mesaja ya da sembole dönüştürmesi kodlama, alıcının da kaynaktan gelen bu sembolleri anlama dönüştürmesi kod açımı olarak ifade edilir.¹²⁵ Anlamın doğru olarak aktarılması mesajın nasıl kodlandığı ve alıcının doğru bir şekilde kod açımı gerçekleştirip gerçekleştirmediği ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla dinî iletişimde kodlama ve kod açma yalnızca teknik bir aktarım olmaktan öte, muhatabın demografik özelliklerinin yanı sıra psikolojik, sosyokültürel, ekonomik unsurlarının göz önünde bulundurulması gereken çok yönlü bir süreçtir. Özet olarak dinî iletişimde kaynağın açık, net ve anlaşılır bir dil kullanarak mesajı kodlaması; hedef kitlenin de bu mesajı doğru bir şekilde anlamlandırması oldukça önemlidir.

¹²³ Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”. s.127.

¹²⁴ Haluk Gürgen, *Örgütlerde İletişim Kalitesi* (İstanbul: Der Yay., 1997), 17-18.

¹²⁵ Ayseli Usluata, *İletişim* (İstanbul: İletişim Yay., 1994), 16.

2.1.1.3. Kanal

Kanal, iletişim sürecinde kaynağın kodladığı mesajın fiziksel iletimiyle ilgili bir ögedir. Mesajı kaynaktan alıcıya ulaştıran araçlara kanal denirken, mesajın kaynaktan alıcıya ulaşmasını sağlayan kanallara ise “iletişim araçları” denmektedir.¹²⁶

Araçlar bilgilerin zaman ve mekân boyutunda iletilmesini sağlar. Mesajları taşıyan kanalları üç gruba ayırmak mümkündür. Ses, hava gibi fiziksel araçlar; telefon, telgraf gibi teknik araçlar ve okul, TV, radyo gibi toplumsal araçlar iletiyi taşıyan kanallardır. Kaynak bir mesajı biçimlendirir, bir araç yoluyla iletir ve alıcı iletiyi yorumlayacak biçimde bir anlam oluşturur. İster yalın- yüz yüze iletişimle isterse teknolojik aygıtlarla; her iki durumda da ortak bir dilin kullanımıyla yürütülen bir iletişim söz konusudur.¹²⁷ Dinî iletişimde kullanılan kanalın en etkili şekilde kullanımı önemlidir. Örneğin telefonla mesaj aktarımında jest ve mimiklerinin önemi yokken, yüz yüze görüşmelerde göz teması, beden dili gibi unsurların en iyi şekilde kullanılması gerekir.¹²⁸

2.1.1.4. Mesaj

Mesaj, diğer adıyla ileti; bir şeyi aktarmayı, iletmeyi isteyen kaynağın ürettiği sözel/görsel-işitsel nitelikli, fiziksel bir üründür. İletilerin üretilişi, aktarılışı ve alınışında gösterilen başarı iletişimin etkinliğini artırmaktadır. Mesajın iki önemli ögesi içerik ve yapıdır. Yapı göstergeler ve kodlarla ilgiliyken içerik anlamla ilgilidir. İletişimin odak noktası olan anlam, kişiler arası iletişimde sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin anlam yükleme uzlaşmazlığı sebebiyle biz anlatmak istediğimizi biliriz, karşı taraf ise anlamak istediğini duyar. İletişim insanlar arasında mesaj alışverişinden ziyade anlamların paylaşımıdır.¹²⁹

Mesajın ne olduğu ve nasıl söylendiği de iletişimin başarısını etkileyen bir diğer unsurdur. Bu konuda yapılan araştırmalar mesajın, hedef kitlenin görüşüyle benzerlik ya da farklılık arz etmesi, bilgi ya da duygu ağırlıklı olması, olumlu ya da olumsuz içerik taşıması vb. bakımından ne kadar etkili olacağına odaklanmıştır. Mesajın dinleyicinin görüşünden çok farklı ya da benzer olmasının dinleyicide ciddi bir etki yapmadığı görülmüştür. Görüş farkının

¹²⁶ Hüseyin Certel, “Din- İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy 21 (2008): s.133.

¹²⁷ Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”. s.128.

¹²⁸ Mustafa Köylü, “Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002). 31.

¹²⁹ Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”. s.127-128

nisbeten daha az olması, dinleyicinin tutum değişimi noktasında zorlayıcı bir etkiye sahiptir.¹³⁰

Dinî iletişimde mesaj, hedef kitleye yani cemaate aktarılan inanç, dinî bilgi, beceri, dinî duygu ve tutumlardır.¹³¹ Değer yargıları ve ihtiyaçları sürekli değişim gösteren bir topluma dinî mesajın içerik ve konu önceliğine göre verilmesi gerekir. Bu şekilde mesajın cemaat üzerindeki etkisi artacak, dinî iletişimci insanlar tarafından daha iyi anlaşılacaktır.¹³²

2.1.1.5. Alıcı/Hedef

İletişimde alıcı, kaynaktan gelen mesajı alan, kodunu çözen ve anlamlandıran kişiye denilmektedir. Alıcı diğer ismiyle hedef; kaynaktan gelen iletileri kendi biyolojik ve psiko-sosyal süzgecinden geçirerek alır ve yorumlar. Ardından bu iletilere sözlü yahut sözsüz tepkide bulunur. Özetle alıcı, dinleyen, okuyan, bakan, izleyen kişi ya da gruplardır.¹³³

Dinî iletişimde hedef kitle, gönderilen iletiyi algılayan cemaattir. Örneğin vaiz kaynak olarak mesajı iletir, cemaat ise mesajı dinler ve anlamlandırır. Değerler ve kültür, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, ekonomik durum, hedef kitlenin konumu gibi özellikler dinî iletişimde hedef kitleye dair dikkat edilmesi gereken özelliklerdir.¹³⁴

2.1.1.6. Geri Bildirim

İletişimde kaynaktan gelen mesaj, alıcı tarafından kendi koşullarında belli süzgeçlerden geçirilerek algılanır ve yorumlanır. Alıcı kendince yorumladığı bu mesajlara tepki oluşturur. İşte alıcının gelen mesaja karşı oluşturduğu sözlü yahut sözsüz, her türlü tepki verme sürecine geri bildirim, diğer ismiyle geri besleme denilmektedir. Alıcı bu mesaj neticesinde hemen ya da bir süre sonra yanıt niteliğinde bir tutum ve davranış değişikliği gösterir. Geri bildirim sözel olabileceği gibi kimi zaman baş sallama ya da baş çevirme, el kol işaretleri, susma gibi tepkiler de geri bildirim niteliğindedir.¹³⁵

Dinî iletişimde konuşmacı, hedef kitlenin olumlu geri bildirimde bulunabilmesi için korkutucu değil, müjdeleyici ve teşvik edici bir dil kullanması gerekir. Zira konuşmacının

¹³⁰ Hayati Hökelekli, “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dinî İletişim”, *Diyanet İlmi Dergi* XLII, sy 1 (2006): s.50.

¹³¹ Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum* (Samsun: Etüt Yay., 1998), 85.

¹³² Hayati Tetik, “Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati”, *EKEV Akademi Dergisi* XIII, sy 41 (2009): 164.

¹³³ Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”. s.126-27.

¹³⁴ Tetik, “Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati”. 164.

¹³⁵ Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”. s.137.

sürekli korkutma yolunu tutması mesajın etkisini artırmak yerine cemaatte mesaja karşı tepki oluşturacak ve olumsuz geri bildirime neden olacaktır.¹³⁶

2.1.1.7. Gürültü

İletişimdeki mesajın anlaşılmasını ve iletilmesini etkileyen her tür faktöre gürültü denmektedir. Gürültü iletişim sürecinin her aşamasında bulunabildiği gibi iletişimi bozan yahut etkinliğini olumsuz etkileyen bir unsurdur. Örnek olarak iletişim esnasında gereksiz tekrarlar yapılması, kullanılan kelimelerle uyumsuzluk gösteren beden dili hareketleri, aşırı sıcaklık, korna sesleri gibi fiziksel kaynaklar gürültüye örnek olarak gösterilebilir.¹³⁷

İletişimi sekteye uğratan ya da tamamen engelleyen gürültü faktörü üç farklı sebepten kaynaklanmaktadır. Çocuk ağlaması, uçak sesi gibi konuşma seslerini bastıran veya TV'deki görüntü kayması gibi anlamı sekteye uğratan fiziksel gürültü kaynakları, işitme ve görme bozukluğu, zihinsel engeller, açlık, yorgunluk gibi fizyo-nörolojik gürültü kaynakları, şiddetli heyecan, sevinç, korku gibi ruhsal durumlar psikolojik gürültü kaynakları olarak sınıflandırılmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere gürültü iletişimin her ögesinden kaynaklanabilmekte ya da dıştan gelen etkiler de gürültüye neden olabilmektedir. Bazı gürültü faktörleri sürekli, bazıları ise geçicidir ve ortadan kaldırılabilir Buna örnek olarak önyargıları aşmak zorken konuşma seslerini bastıran radyoyu kapatmak kolaydır.¹³⁸

Dinî iletişimin gerçekleştiği ortamlarda çeşitli gürültü faktörlerinin neden olduğu iletişim engelleri karşımıza çıkmaktadır. Örneğin en temel dinî iletişim ortamlarından camiler, geçmişte çevrenin gürültüsünden etkilenmemek adına geniş bir dış avlunun ortasına inşaa edilmiştir. Ancak günümüze gelindiğinde camilerdeki teknik aksaklıkların yanı sıra cami altına konulan market, otopark gibi yapılar gürültüye neden olmakta ve dinî iletişimi olumsuz etkilemektedir.¹³⁹

2.1.2. İletişim Türleri

İletişim bireyler arası etkileşimi sağlayan en önemli unsurdur. İnsanlar duygu ve düşüncelerini ifade etme, bilgi paylaşımı, sosyal çevreyle ilişkilerinin düzenlenmesi gibi pek çok konuda farklı yollarla iletişim kurar ve mesajlarını birbirlerine iletirler. İletişim türleri

¹³⁶ Tetik, “Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati”, 166.

¹³⁷ Nursel Şahindal, “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenlere Karşı Kullandıkları Sözel Olmayan İletişim Unsurlarının Analizi” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim bilimleri Enstitüsü, 2015). s.20.

¹³⁸ Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”. s.137.

¹³⁹ Yusuf Macit, “Dini İletişimi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler”, *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* VIII, sy 2 (2008): s.98.

noktasında çeşitli sınıflandırmalar mevcut olsa da kullanılan kodlara bağlı olarak iletişim türleri üç gruba ayrılmaktadır.

2.1.2.1. Sözlü İletişim

İnsan iletişiminin omurgasını oluşturan sözlü iletişim, göstergelerin ve simgelerin oluşturduğu dil aracılığıyla gerçekleşmektedir.¹⁴⁰ Sözlü iletişimde dilin doğru kullanımı, anlatımda kullanılan kelimeler, anlatım biçimi ve tarzı, üslup gibi unsurlar mesajın doğru aktarılması açısından önemli bir rol oynamaktadır.¹⁴¹

Kişilerin konuşmaları, radyo, TV, telefon vb. iletişim araçları sözlü iletişimde kullanılan araçlardır. Hızlı olmasının yanı sıra sözlü iletişimde anında geri bildirim alınması onu diğer iletişim türlerinden ayrıcalıklı kılmaktadır. Anlaşılmayan mesajlar anında sorulur ve yanlışlıklar da anında düzeltilebilir. Sözlü iletişim en etkili mesaj gönderme yoludur. Bu iletişimde jest ve mimiklerin etkisiyle anlatıma güç kazandırılarak mesajın hedef kitle üzerindeki etkisini artırmak da mümkündür. Sözlü iletişimin zayıf yönlerine bakılacak olursa, örgütlerde otorite hiyerarşisinden kaynaklı olarak mesajların aşağı ya da yukarı sözlü iletildiği takdirde bozulabilme ihtimali vardır. Okullardaki idare ile öğretmen arasındaki sözel iletişim buna örnektir.¹⁴²

İnsan iletişimi, dilbilimsel işaretlerin karşılıklı yönlendirilmiş sesli/sözlü üretimi ve alımıdır. Sözlü iletişim her ne kadar basit bir insan etkileşimi olarak görülse de oldukça karmaşık ve heterojen bir yapısı vardır. Bireylerin sosyalleştiği bütün toplumsal yapılarda, kamu alanlarında ve kurumsal yapılarda sözlü iletişimin varlığından söz edilebilir.¹⁴³

Konuşma dili sayesinde gerçekleşen ve iletişimde alternatifi olmayan sözlü iletişim, dinî iletişimdeki en etkili yoldur. Kur'an-ı Kerim bu yolla inmiş ve dünyaya yayılmıştır. Hz. Peygamber'in hadis-i şerifleri de ilk önce sözlü iletişim yoluyla rivayet edilmiştir.¹⁴⁴ Vaizler de dinî iletişim kurarken sözlü iletişime başvurmaktadır. Ses tonu, vurgu ve sade dil kullanımı verdikleri mesajın anlaşılabilirliğini artırmaktadır.

¹⁴⁰ Orhan Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2003), 115.

¹⁴¹ Zehra Baysal, *Hz. Peygamber'in Örnekliğinde Sözsüz İletişim* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2022), 17.

¹⁴² Şahindal, "İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenlere Karşı Kullandıkları Sözel Olmayan İletişim Unsurlarının Analizi". s.26.

¹⁴³ Işıl Erdönmez, "İletişimin Döngüsel Süreci Bağlamında Sözlü İletişim", *Uluslararası Sanat Kültür ve İletişim Dergisi* 2, sy 1 (2019): s.85.

¹⁴⁴ Yusuf Macit, "Din Hizmetlerinde Sunum", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I, sy 5 (2008): s. 483.

2.1.2.2. Yazılı İletişim

Konuşmada kullanılan sembollerin kâğıda dökülmesiyle; yazı kanalıyla kurulan iletişime yazılı iletişim denmektedir.¹⁴⁵ Yazılı iletişimin yapısı gereği zorluklarının olmasının yanı sıra avantajlı yanları da vardır. Sözlü iletişimde sesler ortaya çıktığında kaybolurken, yazıya geçirildiğinde kalıcılık sağlayarak varlığını sürdürür. Dolayısıyla yazılı iletişimde “algı tekrarı” ile metnin anlaşılmadığı durumlarda tekrar tekrar okunması ve anlam kazanması söz konusudur. Ayrıca yazılı iletişim mesajın hedef kitleye ulaşmasından önce değiştirilmesi ya da düzeltilmesine de olanak sağlar. Asırlar sonrasına mesajın intikalini sağlayan yazı, insanlık tarihinde, medeniyet inşasında ve bilgi birikimde önemli bir yere sahiptir. Yazılı iletişimin bir diğer avantajı ise kaynak ile hedef kitlenin zaman ve mekân bakımından birliktelikleri mecburi değildir. Ancak kaynak ve hedef kitlenin kodlama ve kod açma becerileri düzeyinde yazılı iletişimin de etki ve başarısının artacağı şüphesizdir.¹⁴⁶

Dinî iletişim sürecinde vaizler sözlü iletişime daha çok başvurursa da yazılı iletişimi de bir tamamlayıcı unsur olarak kullanmaktadırlar. Vaizler hazırladıkları vaaz metinleri, ders notları, afiş ve broşürler aracılığıyla dinî bilgiyi sistematik ve kalıcı bir şekilde aktarmaktadır.

2.1.2.3. Sözsüz İletişim

Kişinin duygu ve düşüncelerini, isteklerini, karşısındaki kişiye bilinçli veya bilinçsiz, sözsüz aktarımına sözsüz iletişim denmektedir. Bu iletişim türünde sözcükler kullanılmaz ve jest, mimik, oturuş, duruş gibi beden dili unsurları iletişime hâkimdir. Sözsüz iletişim susma, sesin rengi ve müziği, beden dili, mekân ve zaman özellikleri, renk ve giyim-kuşam kodlarını içermektedir. İyi bir konuşmacı söylediği sözlerin anlamını jest ve mimiklerine yansıtmaktadır.¹⁴⁷

İnsanların çoğu zaman ortak beden dili kullandığı tespit edilmiş ve bu dilin sözcüklerle kurulan iletişimden daha etkili ve evrensel olduğu ortaya çıkmıştır. Beden dilinin kişinin davranışının; duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasında oldukça önemli bir yeri vardır. Örneğin coşkulu bir insanın vücudu açık, serbest ve rahatken, korkmuş bir insanın ise vücudu çökmüş ve sinmiş bir haldedir.¹⁴⁸

Sözsüz iletişim yalnızca bedensel hareketlerden oluşan beden dilini ifade etmez. Çünkü beden dili iletişimi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen diğer sözsüz göstergeleri de içine alır. Göstergeler iletişimi olumlu veya olumsuz yön verebilecek güçtedir. Beden dili ise

¹⁴⁵ Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim* (İstanbul: İz Yay., 2003), 51.

¹⁴⁶ Baysal, *Hz. Peygamber'in Örneğinde Sözsüz İletişim*, 18.

¹⁴⁷ Yusuf Macit, “Din Hizmetlerinde Sunum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I, sy 5 (2008): s.480.

¹⁴⁸ Mustafa Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili* (İstanbul: Hayykitap, 2018), 21.

sözsüz göstergelerden yalnızca birini ifade etmektedir. Beden dilinin yanı sıra kişinin ses tonu, giyim kuşamı, tavrı, iletişimin gerçekleştiği zaman ve mekân özellikleri gibi pek çok unsur birleşerek sözsüz iletişimi oluşturur.¹⁴⁹

Vaizler, dinî iletişim sürecinde sözsüz iletişimi, sözlü anlatımlarını güçlendiren bir unsur olarak kullanmaktadırlar. Vaizin beden dili, jest ve mimikleri, ses tonu ve göz teması mesajın muhatap üzerindeki etkisini artırmaktadır. Cemaatin dikkatini toplamak, samimiyet ve güven duygusu oluşturmak açısından da sözsüz iletişim vaaz sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.

2.1.3. İletişim Şekilleri

İletişim farklı bağlam ve düzeylerde ortaya çıkan çok yönlü bir olgudur. Bu nedenle iletişimin farklı şekillerini ele almak, sürecin kapsamını ve işlevlerini daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

2.1.3.1. Kişisel İletişim

İletişim süreci iki kişinin varlığını zorunlu kılarsa da iletişim aslında duygu ve düşüncelerini herkesten önce kendi içinde muhasebe eden insanın kendi iç dünyasında başlar. İnsan iç iletişim sürecinde hem kaynak hem hedef kitledir.¹⁵⁰

Kişisel iletişimin başladığı an insanın kendi iç dünyasıyla konuşmaya başladığı andır. İnsan düşünür, duygulanır, kişisel ihtiyaçlarının farkına varır, iç gözlem yapar, rüya görür ya da kendi kendine sorular sorup cevap verir. Tüm bu fiiller birer iç iletişimdir. Karşı karşıya gelen iki insanın arasında gerçekleşen iletişim, tek bir insanın içinde gerçekleşir. Kişisel iletişimde insan kaynak olarak bilgi üretirken hedef kitle olarak gelen bilgiyi yorumlar, yorumuna bir cevap oluşturur.¹⁵¹

2.1.3.2. Kişiler Arası İletişim

İki ya da daha çok kişi arasındaki, sözlü ya da sözsüz simgesel etkileşim¹⁵² olarak tanımlanan kişiler arası iletişim, kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu iletişim türüdür. Karşılıklı olarak iletişim kuran insanlar, bilgi veya sembol üretir, bunları birbirine aktarır ve yorumlar. Bu sayede iletişim sürmeye devam eder.¹⁵³ Kişiler arası iletişimin etkinliğini

¹⁴⁹ Baysal, Hz. Peygamber'in Örnekliğinde Sözsüz İletişim, 21-22.

¹⁵⁰ Şahindal, "İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenlere Karşı Kullandıkları Sözel Olmayan İletişim Unsurlarının Analizi". s.21.

¹⁵¹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Sistem Yay., 2006), 21.

¹⁵² Usluata, *İletişim*, 46.

¹⁵³ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 23.

artırmak için ortak kodlar ve bu kodların çözümlenmesinde ortak anlayış önem arz etmektedir.¹⁵⁴

İnsanlar arasında gerçekleşen her tür iletişimi kapsayacak şekilde tanımlanan kişiler arası iletişim, duygu ve düşüncelerin paylaşılmasında, sosyal ihtiyaçların karşılanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu iletişim türünde kaynak ve hedef kitle arasındaki mesafe, beden duruşu, jest ve mimikler, beden teması, kıyafet seçimi, konuşma tarzı, ses tonu, vurgulama, sessizlik ve iletişim ortamının verdiği ayrı bir mesaj olabilmektedir. Her biri iletişimi kuvvetlendirebileceği gibi tek başına birer iletişim olarak da sayılabilir. Son olarak kişiler arası iletişimin örgütsel iletişimin temelini oluşturduğu da unutulmamalıdır.¹⁵⁵

Dinî ve manevi rehberliğin etkili bir zemini olan kişiler arası iletişim, vaizlerin de kullandığı iletişim türüdür. Meslekleri gereği halkın geniş bir kesimiyle dinî iletişim kuran vaizler gerek bireysel görüşmeler yaparak gerekse cami, öğrenci yurdu, hastane, huzurevi vb. farklı yerlerde halka toplu hitaplarda bulunarak kişiler arası iletişim gerçekleştirmektedir. Bu süreçte vaiz; güven temelli, saygı ve anlayış üzerine kurulu bir iletişim gerçekleştirir mesajlarının etkisini artırır.

2.1.3.3. Örgütsel İletişim

Ortak bir amaç için bir araya gelmiş insanların faaliyetlerinin koordinasyonu anlamına gelen örgütte, görevli kişiler önceden tanımlanmış birtakım rollere girer ve hiyerarşik düzen içinde bu rollerin gereğini yerine getirir.¹⁵⁶ Örgütsel iletişim ise örgütün amaçlarına ulaşabilmesi ve düzenli bir şekilde işleyebilmesi için hem örgütü meydana getiren birimler ve unsurlar arasında, hem de örgüt ile dış çevresi arasında sürdürülen bilgi ve düşünce alışverişi sayesinde gerekli ilişkilerin kurulmasını sağlayan iletişim türüdür.¹⁵⁷

2.1.3.4. Kitle İletişimi

Birtakım bilgilerin yahut sembollerin, birtakım hedefler tarafından üretilmesi, geniş insan topluluklarına iletilmesi ve bu insanlar tarafından yorumlanma süreci ¹⁵⁸ olarak tanımlanan kitle iletişiminde her türlü basılı yayın bir kitle iletişim aracıdır. Kitle iletişiminde

¹⁵⁴Aysel Günay Ak, “İletişimötesi İletişim ve Dinleyici İstekleri”, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy 2 (2002): s. 33.

¹⁵⁵Şahindal, “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenlere Karşı Kullandıkları Sözel Olmayan İletişim Unsurlarının Analizi”. s.21.

¹⁵⁶ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 37.

¹⁵⁷ İter Akat; Gönül Budak, *İşletme Yönetimi*, (İzmir: Barış Yay., 1999). s. 280.

¹⁵⁸ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*. 38.

hedef kitle toplumun tamamıdır. Kaynak ile hedef kitle arasındaki kanallara kitle iletişim araçları denilmekte olup bunlara radyo, TV, gazete, dergi, internet vb. örnek verilebilir.¹⁵⁹

2.1.4. Dinî İletişimin Tanımı ve Özellikleri

Dinî mesajların iletişim araç ve yöntemleriyle bir kişiden bir başka kişiye ya da kişilere geçişi¹⁶⁰ diyebileceğimiz dinî iletişim, çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir. Bir diğer tanımıyla dinî iletişim dinî içerikli bir duygunun, bilginin, haberin, düşünce veya tutumun bazı simgeler ve kanallar aracılığıyla kişiler, gruplar arasında ya da toplumsal düzeyde belirli ortamlarda paylaşıldığı dinamik bir süreçtir.¹⁶¹ Dinî iletişimde diğer iletişim türlerinden farklı olarak yalnızca bilgi verme değil, aynı zamanda anlam kazandırma, yönlendirme, pratiğe aktarma gibi işlevler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bireylerin dini anlamasının yanı sıra içselleştirmesini ve yaşantıya dönüştürmesini de amaçlar.

Dinî iletişim, insanlık tarihinin en eski iletişim biçimidir. Hatta bu iletişimin, insanın yaratılışından önce başladığı ve karşılıklı etkileşim yani geri bildirim içerdiğini söylemek mümkündür.¹⁶² Nitekim Allah'ın Hz. Adem'in zürriyetini alarak “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna, muhataplarının “Evet, şahidiz.” şeklinde cevap vermesi buna örnektir.¹⁶³ Bu bağlamda Hz. Âdem önce yaratıcısıyla, ardından eşi ve çocuklarıyla iletişim kuran ilk insan ve ilk peygamber olmuştur. Hz. Adem'in doğrudan Allah'tan vahiy alması dinî iletişimin tek taraflı değil, karşılıklı bir süreç olduğunu da göstermektedir.¹⁶⁴ Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de genel itibarıyla bütün evreni kuşatan ve merkezinde Allah'ın olduğu bir iletişim düzeninden bahsedilir. Dinin bütün varlık âlemini iletişim sistemi içinde değerlendirdiği görülür. Dinî iletişim konusuna bu açıdan bakmak geniş bir değerlendirme imkânı sunacaktır.¹⁶⁵

Dinî hayat ve dinle ilgili ilişkilerde iletişim temel bir unsurdur. Tarih boyunca insanların dinle kurduğu ilişkide iletişim belirleyici rol oynamıştır. Peygamberlerin toplumlarıyla olan ilişkileri, birer dinî iletişim süreci olarak değerlendirilebilir. Çünkü peygamberler, Allah'tan aldıkları vahiyleri sözlü ve yazılı yollarla insanlara iletmışlerdir. Bu

¹⁵⁹ Şahindal, “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenlere Karşı Kullandıkları Sözel Olmayan İletişim Unsurlarının Analizi”. s.22.

¹⁶⁰ Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 36.

¹⁶¹ Yusuf Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* XI, sy 2 (2020): s. 424.

¹⁶² Köylü, “Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim”. s.102

¹⁶³ el-A'râf, 7/172.

¹⁶⁴ el-Bakara, 2/37.

¹⁶⁵ Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası”. s. 418.

süreçte iletişimin tüm unsurlarını aktif olarak kullanmışlardır.¹⁶⁶ Bugün de tebliğ ve irşat çalışmaları nedeniyle dinî iletişim süreci canlılığını koruyarak devam etmektedir. Dinî iletişimin belli başlı özellikleri şunlardır:

*Dinî iletişim çift yönlüdür ve etkileşime açıktır.*¹⁶⁷ Dinî iletişim tek yönlü bir tebliğ sürecinden ziyade, geri bildirime önem veren ve geribildirimle ilerleyen bir süreçtir. Örneğin kimi ayetlerde Allah, peygamberlerinin sordukları sorulara cevap vererek iletişim kurar: “Rabbim! Ölülerini nasıl dirilteceğini bana göster, dedi. (Allah:) ‘İnanmadın mı?’ dedi. (İbrahim:) ‘İnandım; fakat kalbim tatmin olsun diye’ dedi.”¹⁶⁸ Kimi ayetlerde ise peygamberlere sorulan sorulara Allah (c.c.) bizatihi vahiy yoluyla kendi cevap verir: “Sana hilaller hakkında sorarlar. De ki: O, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.”¹⁶⁹ Bu ayetlerde görüldüğü üzere dinî iletişim salt bir monologdan ibaret değildir. Aksine dinamik, çift yönlü ve etkileşime açıktır.

Dinde inanç, davranış, görevler, kurallar, kurtuluş yolları vs. vahiy yoluyla insanlara bildirilir. Bu, Allah’tan kullarına yönelik bir iletişimle gerçekleşir. Bu iletişim tek yönlü olarak Allah’tan kullarına bir mesaj iletimiyle kalmaz, mesajın içeriğine karşı kulların iman, şüphe, inkâr vb. olumlu yahut olumsuz cevap vermesiyle yani geri bildirimde bulunmasıyla çift yönlü bir sürece evrilir.¹⁷⁰

*Dinî iletişim, muhtevasını dinî mesajların oluşturduğu iletişimdir ve süreklilik arz eder.*¹⁷¹ Bu iletişim türünde Allah vahiy yoluyla ilahi mesajını peygamberlerine ulaştırır. Onlar da bu mesajları ümmetlerine tebliğ eder. Hz. Peygamber’in vefatının ardından inanç, ibadet ve ahlak esaslarından oluşan ilahi mesajların aktarılması günümüze kadar devam etmiştir. Dini tebliğ ve irşat faaliyetleri, din eğitimi ve öğretimi şeklinde devam eden dinî iletişim süreci böylece sürecektir.¹⁷² Dinî iletişimin zorunluluğu ve sürekliliği pek çok ayet ve hadiste yer almaktadır. Örneğin “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁷³ ayetinde tüm Müslümanların tebliğle mükellef olduğu söylenebilir. Allah’ın dininin ve tevhit inancının yüceltilip yaygınlaştırılması yolunda gösterilen gayret ve faaliyetleri kapsayan “i’la-yi kelimetullah”¹⁷⁴ ile iyiliği emredip

¹⁶⁶ Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dinî İletişimin Doğası”. s. 418.

¹⁶⁷ Certel, “Din- İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”, s.140.

¹⁶⁸ el-Bakara, 2/260.

¹⁶⁹ el-Bakara, 2/ 189.

¹⁷⁰ Certel, “Din- İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”. s.140.

¹⁷¹ Certel, “Din- İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”. s.140.

¹⁷² Certel, “Din- İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”. s.144-145.

¹⁷³ Âl-i İmrân, 3/104.

¹⁷⁴ Metin Yurdağür, “İ’lâ-yi Kelimetullah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 22 (İstanbul: TDV Yay., 2000), 62-63.

kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetleri içeren “emir bi’l ma’ruf nehiy an’il-münker”¹⁷⁵ kavramları da dinî iletişimin sürekliliğine örnek olarak gösterilebilir.

İlahi mesajların korunması ve dinî bilginin aktarımıyla devamlılık gösteren dinî iletişimde, din adamlarının çeşitli iletişim yollarıyla muhataplarına dinî içeriği ulaştırarak bireysel ve toplumsal düzeyde iletişimi canlı tuttuğu bilinmektedir. Ayrıca İslam geleneğiyle ortaya çıkan kurumlar ve yapılar da bireylerin din ile etkileşim ortamları kurmalarına olanak sağlamıştır. Camiler, kütüphaneler, medreseler, sosyal ve kültürel faaliyetler vb. oluşumlar, sadece ibadet ve bilgi merkezi olmamış, aynı zamanda dinî anlam dünyasının şekillendiği sahalar olmuştur.¹⁷⁶

*Dinî iletişimde içerik hazırlarken dine ve muhataba uygunluk ilkesi gözetilir.*¹⁷⁷ Dinî iletişimin etkinliğini artırmak ve ikna sürecini kolaylaştırmak için, hedef kitleyi mümkün olduğunca tanımak gerekmektedir. Muhatabı yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleki durum, dinleyici sayısı, ikamet yeri, siyasi görüşü ve sosyal arka plan gibi farklı yönleriyle tanıyabilmek, onun anlayış ve kavrama kapasitesine uygun içerik oluşturmayı kolaylaştıracaktır. Bunun yanında psikolojik özellikleri açısından temel inanç, tutum ve değerleriyle tanımak ve analiz etmek, kültürel farklılıkları göz önünde bulundurmak da hedef kitlenin düşüncelerini etkilemede önemli bir yere sahiptir.¹⁷⁸ Hedef kitlenin tüm bu özellikleriyle tanındığı bir iletişimde, şüphesiz kaynağın mesaj aktarımı ve mesajın alıcı tarafından benimsenmesi daha kolay olacaktır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) “İnsanlara akılları nispetinde konuşun”¹⁷⁹ öğüdüyle dinî iletişimdeki muhatap değişkenine vurgu yapmıştır. Yine başka bir hadisinde “Siz bir cemaate akıllarının alamayacağı birtakım sözler söylerseniz onları fitneye sevk edersiniz”¹⁸⁰ buyurarak söylenecek sözün doğru zamanda doğru kişilere, doğru bir üslupla söylenmesini nasihat etmiştir. Hz. Muhammed’in tebliğ pratiğine bakıldığında, anlatacağı içeriğin karşısındaki muhataba, zaman ve zemine göre sıklıkla değişkenlik gösterdiği görülür. Onun insanlarla kurduğu dinî iletişim, hedef kitleye göre esneklik göstermekte ve salt mesaj aktarımından ziyade insanlarla etkileşimli, canlı ve dinamik bir süreci ifade etmektedir. O (s.a.v.) farklı zamanlarda, farklı bağlamlarda, farklı muhataplara yönelik çeşitli açıklamalarda bulunmuş, dinî iletişimde her zaman itidalli davranarak ifrat ve tefritten kaçınmıştır. Kur’an-ı Kerim’de

¹⁷⁵ Mustafa Çağrı, “Emir bi’l Ma’ruf Nehiy ani’l Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 138-141.

¹⁷⁶ Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası”. s. 418-19.

¹⁷⁷ Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası”. s. 427.

¹⁷⁸ Mustafa Köylü, “Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1, sy 1 (2003): s.13-32.

¹⁷⁹ Ebû Davud, *Edeb*, 20.

¹⁸⁰ Müslim, *Mukaddime*, 5.

diğer peygamberler de muhataplarına göre farklı üsluplar kullanmıştır. Örneğin Hz. Musa'dan (a.s.) Firavuna karşı yumuşak bir dil ve üslup kullanması istenirken,¹⁸¹ Hz. İbrahim'in (a.s.) kavmine sorgulayıcı ve düşündürücü bir üslup kullandığı görülmektedir.¹⁸²

Güven ve samimiyet üzerine kurulan dinî iletişimde herhangi bir çıkar ve menfaat gütmeye yoktur. İnsanlara dini anlatan ve Hz. Peygamber'in izinde yürüdüğünü söyleyen kişilerin yalan söylemeyen, doğru, dürüst ve güvenilir olması gerekmektedir. Ayrıca kaynağın verdiği mesajla bir menfaat ve çıkar beklentisi içine girmesi hedef kitle üzerindeki etkisini azaltacaktır.¹⁸³ Hiçbir peygamberin davet ve tebliğ çalışmalarının karşılığında dünyevi bir menfaat yahut çıkar gözetmediği görülmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de "De ki: 'Sizden isteyebileceğim bir karşılık varsa o da sizin olsun; benim mükâfatımı verecek olan yalnız Allah'tır. O her şeye tanıktır.'" ¹⁸⁴ buyurularak bu konuya vurgu yapılmıştır.

Dinî iletişimde kaynağa güven duyulmaması, iletişimin önündeki en büyük engellerdendir. Zira güven sorunu olan iletişim ilerleyemez ve mesaj karşı tarafa geçmez. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaşadığı cahiliye toplumunda el-Emin (güvenilir) sıfatını alması,¹⁸⁵ Mısır hükümdarının Hz. Yusuf'u kendisine danışman edinmek istediğinde Hz. Yusuf için Emin sıfatını kullanması¹⁸⁶, Hz. Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin her biri için 'kavimlerine gönderilmiş emin elçiler' kavramının kullanılması,¹⁸⁷ dinî iletişimde kaynağın güvenilir olma mesajının en başta kendilerince özümsemiş olduğuna örnektir.

Dürüst insan, kişisel bütünlük gösterir. Niyeti, düşüncesi ve duygusu, davranışıyla uyumludur ve tüm bunlar tutarlı bir bütünlük gösterir. ¹⁸⁸ Söylem ve tutumun uyumlu olması halinde mesaj, alıcı tarafından kolaylıkla benimsenecektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de söz ve davranışın birbiriyle uyumlu olması durumuna dikkat çekilerek müminler uyarılmaktadır.¹⁸⁹ Dinî iletişimde referansı Kur'an-ı Kerim olan Hz. Muhammed, her bir emri harfî harfine uyguluyor ve yaşıyordu. Nitekim vefatından sonra eşi Hz. Aişe'ye (r.a.) O'nun (sas) ahlakı sorulduğunda "Siz hiç Kur'an okumuyor musunuz? O'nun ahlakı Kur'an'dır."¹⁹⁰ şeklinde cevap vermesi onun bu söylem-tutum birliğine örnek teşkil etmektedir.

¹⁸¹ Tâhâ, 20/44.

¹⁸² el-Enbiyâ, 21/66.

¹⁸³ Abdurrahman Güneş, "Dini İletişimde Kaynak Sorunu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII, sy 2 (2013): 73-74.

¹⁸⁴ Sebe', 34/ 47.

¹⁸⁵ Ahmet b. Hanbel, Müsned, III, 425.

¹⁸⁶ Yûsuf, 12/54.

¹⁸⁷ eş-Şuarâ, 26/107.

¹⁸⁸ Doğan Cüceloğlu ve İrfan Erdoğan, *Öğretmen Olmak Bir Cana Dokunmak* (İstanbul: Final Kültür Sanat Yay., 2016) 122.

¹⁸⁹ es-Saff, 61/2-3.

¹⁹⁰ Müslim, Müsâfirîn, 139.

Dinî iletişimde değişmez değerler ve ahlaki kurallar vardır. Dinî öğretilerle şekillenen iletişim ahlakı kavramı, sağlıklı ve etkili iletişimin belirleyicisidir. İnsanın bir diğeriyle kurduğu iletişimin doğru ve saygı çerçevesinde sürmesini sağlar. Ahlak doğru ve yanlışların belirleyicisi olmasıyla, iletişim sürecine ve sonucuna da etki etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de hem inanç, ibadet konuları hem de sosyal yaşamda iletişimin temel prensipleri bildirilmektedir. Örneğin dürüstlük, saygı, empati, şeffaflık, sorumluluk gibi iletişimde aranan ana kavramlar vardır. Aynı zamanda Kur'an'a göre iletişimde kaçınılması gereken bazı ahlaki prensipler de vardır. Kötü dil kullanımı ve hakaret içeren ifadeler kullanmak, gıybet ve dedikodu yapmak, başkalarını küçümsemek veya onlarla alay etmek, sert ve kırıncı konuşmak, fitne çıkaracak; insanları birbirine düşürecek sözler söylemek gibi davranışlar iletişimin ahlakına ters düşer ve dinî iletişimi olumsuz etkiler.¹⁹¹ Kur'an'da iletişime dair bahsedilen bu değerler, her çağda geçerliliğini sürdürmekte ve bu yönüyle de dinî iletişime evrensellik boyutu kazandırmaktadır.

İletişimde dinin belirlediği ahlaki ilkelere uygun davranmak, insanlara ve diğer varlıklara karşı nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiğini belirler. Dinin öngördüğü iletişim ahlakından biri olan empatiyle ilgili olarak pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır.¹⁹² *Örneğin* “Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz.”¹⁹³ hadisi iletişime dair genel bir ifadeyi içermektedir. Yine günümüzde medya vasıtasıyla paylaşılan ve yayılan bilgi kirliliği yahut yalan habere dair Kur'an'da bu konuyla ilgili olarak şöyle emredilmektedir: “Ey iman edenler! Bir fasık size bir haber getirdiğinde bilmeyerek bir topluluğa zarar verip pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”¹⁹⁴ İslam dini iletişim ahlakını önemsemiş ve meşru amaçlara ulaşmak için meşru vasıtaları kullanmayı tavsiye etmiştir. İletişim ahlakında ahlaki davranmamayı sorumsuzluk olarak addederek yaptırıma tabi tutmuştur.¹⁹⁵

Dinî iletişimde dayatma olmaksızın muhatabı ikna etmek esastır. İletişimin temel amaçlarından biri olan ikna; inanç, değer, düşünce, dinî tutum ve davranış bakımından insanların olumlu gelişmeler yahut değişimler göstermesidir. Burada söz konusu olan iknada, hedef kitlenin gelen mesajı aklen, kalben ve vicdanen kabul etmesi ve buna uygun tutum ve davranış göstermesidir. Ancak ikna sürecinde bir dayatmadan bahsedilemez. Zorlama ve iarede üzerinde fiziki/psikolojik baskı kurma samimiyetsiz bir kişilik ortaya çıkarır. Bu ise

¹⁹¹ Reşit Özer, “Kur'an-ı Kerim'de İletişim Ahlakı”, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 6, sy 1 (2025): s.215-226.

¹⁹² Mahmut Dündar, “Dini İletişimde Ahlakilik”, *Din, Düşünce ve Ahlak II*, 2022, s. 241.

¹⁹³ Tirmizi, Sıfatü'l-kıyâme, 59.

¹⁹⁴ el-Hucurât, 49/6.

¹⁹⁵ Dündar, “Dini İletişimde Ahlakilik”. s.246.

İslam dininde istenmeyen bir durumdur. Bu sebeple ikna karşılıklı saygı, anlayış ve hoşgörüyle gerçekleştirilmelidir.¹⁹⁶

Hız. Peygamber'in ikna sürecinde muhataplarına uygun bir dil ve olayla ilişkili tasvirler kullandığı bilinmektedir. Eşinin siyah bir çocuk doğurması nedeniyle çocuğun kendisinden olmadığını söyleyen bir bedeviyle aralarında geçen şu konuşma buna örnektir:

“Benim eşim siyah bir çocuk doğurdu. Ben bu çocuğu reddetmek istiyorum.”

“Senin develerin var mı?”

“Evet.”

“O develerin renkleri nasıldır?”

“Kırmızıdır.”

“Bunların içinde beyazı siyaha çalan boz deve var mı?”

“Evet, onların içinde boz renkli develer elbette vardır.”

“Öyleyse bu boz renklerin nereden geldiğini düşünüyorsun?”

“Ya Resulallah bu soyunun damarıdır, ona çekmiştir.”

“Belki bu oğlan da eski bir soy köküne çekmiştir (yani ona benzemiştir).”¹⁹⁷

Görüldüğü üzere burada Hız. Peygamber bedevinin çocuğu reddetmesine izin vermemiş ve bedevinin iradesine saygı göstererek onun anlayacağı dilden konuşmuştur. Günlük hayattan bir benzetme yaparak seviyesini dikkate almış, onu tecrübesinden faydalandırmıştır. Kullandığı ikna edici üslupla sonucu bedeviye söyletmiştir.¹⁹⁸

2.1.5. Dinî İletişimde İkna Boyutu

İkna kelimesi sözlükte bir konuda birinin inanmasını sağlama, inandırma anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁹ Dinî iletişim bağlamında ise davete uymak ve çağrıya kulak vermek olarak nitelendirilebilir. İkna boyutunu mesajın kendisinde yer alan yöntemler üzerinden ve bu mesajları hedef kitleye aktaran kaynak açısından iki yönüyle ele almak gerekir.

2.1.5.1. Mesajın Aslı İtibariyle İkna Edici Oluşu

Dinî iletişim yöntemleri açısından başvuru kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, İslam'a davet, vaaz ve irşat faaliyetlerinde genel olarak muhatabın aklına ve kalbine hitap ederek ikna etmeyi esas almıştır. Çünkü aklen ve kalben tatmin olan kişiler bir konuda ikna olur ya da o kişinin konuya bakışı değişir. Bu nedenle Kur'an, delillere dayanan, mantıklı ve tutarlı

¹⁹⁶ Yusuf Macit, “Din Hizmetlerinde Sunum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I, sy 5 (2008): s. 489.

¹⁹⁷ Buharî, İtisam, 12.

¹⁹⁸ Macit, “Din Hizmetlerinde Sunum”, s. 490.

¹⁹⁹ Şükrü Akalın, vdğr. Türkçe Sözlük, 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019, s.1168

yöntemler kullanır. Aklı ve mantığı işlevsiz bırakarak, asılsız iddialarla ve zan üzere konuşan kimseler, muhatap bulamazlar. Oysa Kur'an, muhatabın anlayış seviyesine göre, onları düşündürüp ikna edecek açıklamalar ve örnekler sunar.²⁰⁰ Burada unutulmaması gereken konuyla, Kur'an'ın muhatabını hikmetle ikna etmeye çalışması fakat insanlar üzerinde bir zorlayıcı olmamasıdır. Nitekim Allah (c.c.) insanları inanıp inanmamaları noktasında serbest bırakmış, zorlama ve baskıyla dinin kabulünün olmayacağını açıkça belirtmiştir.²⁰¹

Kur'an'da akıl sahibi olması sebebiyle tüm varlıklardan üstün kılınan insan için, aklını kullanmasını öğütleyen pek çok ayet vardır. Örneğin göklerin ve yerin yaratılması, gece ve gündüzün yer değiştirmesi gibi olaylar üzerinden Allah'ın tekliği vurgulandıktan sonra bunların akıllarını kullananlar için bir delil olduğu söylenmiştir.²⁰² Yine başka bir ayette akletmeyen insanların Allah (c.c.) nazarında tüm canlıların en şerlisi olarak nitelendirildiği görülmektedir.²⁰³ Kuran aynı şekilde farklı inançlardan gelen iddiaların da delillere dayandırılmasını istemektedir: “Peki ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı (durmaksızın) tekrar eden kim? Size hem gökten hem yerden rızık veren kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!”²⁰⁴ O halde denilebilir ki, dinî iletişimde hedef kitlenin ikna edilmesinde en önemli yol akla hitap eden mesajların aktarılması ve bunların mantıksal çerçevede delillendirilmesidir.

Allah (c.c.) kendisine inanan ve inanmayan insanlara anlaşmazlık, inkâr ve inançsızlık gibi durumlarda ikna yöntemiyle çağrıda bulunmuştur. Hakkı kabul, batılı ise reddetmeleri için zihinlerini uyandırmayı ve duygularını harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Kur'an'da insan ruhunu etkilemeye ve kalpleri yumuşatmaya yönelik pek çok teknik bulunmaktadır. Örneğin Kur'an kimi zaman çoğul yerine tekil, kimi zaman da tekil yerine çoğul ifadeler kullanarak yahut zahir yerine zamir kullanarak sözün muhataptaki tesirini artırmayı amaçlamıştır. Hedef kitlenin konuyu net anlayabilmesi için mukayeseler vermiş ya da akli meseleleri hissi olarak aktarmıştır.²⁰⁵

Kuran-ı Kerim'deki tanrı tasavvuruna bakıldığında, yaratıcının tek, eşsiz, kusursuz ve her an her yerde hazır olduğu görülür. Yaratıcı kendisini üstün sıfatlarla ve tevhit anlayışıyla anlatıp insan aklına ve kalbine seslenir. Böylece muhatabının zihninde, mükemmel, güçlü, otoriter, aşkın tek tanrı tasavvuru oluşur ve muhatabına karşısındaki yaratıcının insanüstü

²⁰⁰ Şenel Genç, “Muhatabı İknada Kur'an'ın Akli Delilleri Kullanması” (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020). s.5

²⁰¹ el-Bakara, 2/256.

²⁰² el-Bakara, 2/ 164.

²⁰³ el-Enfâl, 8/22.

²⁰⁴ en-Neml, 27/64.

²⁰⁵ Yaser Ali Hakçioğlu, “أسلوب الإقناع في القرآن الكريم دراسة بلاغية”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10, sy 2 (2024): 943.

olduğunu göstermiş olur. Bunun neticesinde insan, yaratıcının kusursuzluğunu anlar ve kendi acziyetinin farkına vararak itaat edilmeye yalnızca Allah'ın layık olduğunu, yalnızca O'na (c.c.) sığınılacağını anlar. Öte yandan Allah muhatabını yaratılmışların en şerefli ²⁰⁶olarak nitelendirerek insanın değerini yüceltir. Böylelikle güçlü bir otoriteye sığınan ve ondan saygı, şefkat gören insan daha kolay inanacak ve davranış değişikliği gösterecektir.²⁰⁷

Allah (c.c.) Kur'an'da insanlara güven duygusu aşılayarak, bir güce sığınmanın huzurunu telkin etmiştir. Kaynak ve hedef kitle arasında oluşan bu güven duygusu da dinî iletişimde ikna açısından oldukça öneme sahiptir. Öte yandan Allah'ın kendisinden bahsederken sıklıkla kullandığı merhamet kavramı da insan için güven ve ikna kaynağıdır. Allah, her şeyi kuşatan merhametiyle yarattığı her varlığa şefkatle yaklaşarak onların iyiliğini ister ve yine merhametiyle onları türlü musibetlerden korur. Bu yönüyle maddi manevi ihtiyaçları karşılayan, koruyup gözetken, iyiliğini isteyen bir gücün insan için huzur kaynağı olduğu ve insanın O'na yönelmesini kolaylaştırdığı apaçıktır. Bir başka husus, Allah'ın mesajında merhamet kadar uyarı ve tehdide yer vermesi, mükâfat ve ceza ile insanları uyarmasıdır. İnsanın ümit ve korku duygularına hitap ederek duyuşsal ve bilişsel uyum içinde muhatabının ikna olmasına katkı sağlar.²⁰⁸

Allah'ın delillendirmede kullandığı bir yöntem de insanın kendisidir. Kur'an-ı Kerim'de insana kendi varlığı üzerinden Allah'ın varlığı anlatılmış, insana verilen yetiler ve nimetler, yaratılıştaki mükemmellik gibi konulara değinilerek somut deliller üzerinden ikna edilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde kâinat ve onda görülen doğa olayları, dağlar, denizler gibi olayların incelenmesi ve bu işleyişteki kusursuzluğu görülmesi tavsiye edilerek hiçbirinin rastlantı sonucu olmadığını ve bu işleyişin devamı için bir varlığın gerekliliği savunulmuştur. Gayba dair konularda da muhatap akli delillerle ikna edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Kuran'a göre kıyamet, yeniden diriliş gibi zihnin ve kalbin zor kabul ettiği konularda evreni ve içindekileri yaratacak güçteki Allah, başka bir hayatı da pek tabii yaratabilecektir.²⁰⁹

2.1.5.2. Kaynağın Sahip Olduğu Nitelikler Bakımından İkna Gücü

Dinî iletişimin temel unsurlarından kaynak, sürecin başlangıcını ve seyrini belirler. İslam dininde tebliğ ve irşat faaliyetlerinde din görevlileri yalnızca bilgilendirme yapmaz. Cemaati bir şeye inandırmak, bir eyleme yönlendirmek, davranış değişikliği oluşturmak yahut

²⁰⁶ el-İsrâ, 17/70.

²⁰⁷ Kübra Yılmaz Ülgen, "Kutsal Kitaplar Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da İkna" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022). s.37-43.

²⁰⁸ Yılmaz Ülgen, "Kutsal Kitaplar Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da İkna" s.37-43

²⁰⁹ Yılmaz Ülgen, "Kutsal Kitaplar Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da İkna" s.37-43

ikna etmek de din görevlilerinin temel hedeflerindendir ve bu da büyük oranda onların sahip olduğu niteliklere bağlıdır. Vaizin sözünün karşı tarafa tesir etmesi ve hedef kitleyi ikna etme gücü şu niteliklere sahip olup olmadığıyla alakalıdır.²¹⁰

Güvenilir Olma: Kaynağın dinleyicilere güven vermesi iletişimin devamlılığı ve etkisi açısından çok önemlidir. Dinleyiciler, kaynağa güvenmezse onun anlatacağı bilgilerin dinleyiciler nezdinde hiç değeri yoktur yahut çok az değeri vardır. Aksi düşünüldüğünde, dinleyici kaynağa güven duyuyorsa başkalarına anlamsız gelen şeylere dahi inanabilmektedir. Birisine güvenilir demek için pek çok unsurun bir araya gelmesi beklenirken; niyet, uzmanlık, doğruluk ve dinamizm güvenilirlikte başat unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinleyici, kaynağın konuşmalarında farklı bir niyet yahut samimi-yetsizlik sezdiğinde güveni zedelenir ve dinî iletişim sekteye uğrar. Dolayısıyla vaizin güvenilir olmasının başlıca şartı çıkar gözetmeden iyi niyetli bir tutumla ve samimiyetle muhatabına yaklaşmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de doğruluk konusunda pek çok uyarı yer almaktadır: “Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyrulduğu gibi dosdoğru ol!”²¹¹ ayeti Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitaben tüm din görevlilerinden tebliğ ve irşat faaliyetlerinde doğru olmaya ve doğru yol üzere istikamet göstermeleri istenilmektedir. Güvenilirliği artıran bir diğer unsur olan dinamizm, kaynağın dil, ses ve beden dili vasıtasıyla sergilediği canlılık düzeyidir. Bu unsur diğerleri kadar evrensel ve belirleyici olmamakla beraber genel olarak insanların inanç ve coşku dolu söylemlere daha fazla güvenme eğiliminde olduğunu gösterir. Yine konuşmacının alanında uzman biri olduğu durumlarda dinleyiciler tarafından daha çok kabul görmekte ve uzman olmayan kişilere nazaran daha fazla ikna gücüne sahip olmaktadır. Konuşmacı alanında yeterli bilgiye sahip olmasının yanı sıra, bu bilgiyi muhataplarının özelliklerine uygun bir üslupla aktarması da ikna açısından önem arz etmektedir.²¹²

Dili İyi Kullanabilme: Sözlü iletişimin en temel aracı olan dil, bireyin kendisini ifade etmesi, duygu ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşabilmesine olanak sağlamaktadır. İyi bir dilbilgisine sahip olmak ve dili düzgün kullanmak elbette ki etkin bir iletişim için tek başına yeterli değildir. Hedef kitlenin bilgi ve kültür seviyesi, sözün değerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. İletişim sürecinde dilden kaynaklanan iki tür iletişim engeli vardır. Birincisi mesajda uygun olmayan ve anlam bozukluğu oluşturan sözcüklerin olmasıdır. Bunun

²¹⁰ Muhammed Bakır Hucceti, “Va’z Metodu ve Vaizde Bulunması Gereken Hususlar”, çev. Ali Serter, *Din Şûrası (Sempozyum) I* (1995): s.96-101; Mustafa Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, *Kur’an Sempozyumu (Fecr Yayınları)*, 2005, s.169 ve s.199; Abdurrahman Güneş, “Dini İletişimde Kaynak Sorunu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVIII*, sy 2 (2013): s.72.

²¹¹ Hüd, 11/112.

²¹² Mustafa Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, *Kur’an Sempozyumu (Fecr Yayınları)*, 2005, s.199-202.

sebebi hedef kitlenin bilgi düzeyinin göz ardı edilerek içeriğin hazırlanmasıdır. Anlaşılmayan sözcük ve kavramlarla oluşturulmuş bir mesaj, hedef kitlenin tutum ve davranışlarında olumlu bir değişikliğe neden olamaz. İkincisi ise hedef kitlenin gelen mesaja farklı anlamlar yüklemesidir. Çünkü her insanın zihin dünyasında her sözcük aynı anlamları çağrıştırmaz. Uzman bir muhatap kitle yoksa, dinî iletişimde teknik bazı kavramların yerine muhatapın anlayacağı şekilde eş anlamlı sözcümler koyulmalıdır. Ya da ilgili kavramın konuşma içerisinde hangi anlamda kullanıldığı açıklanmalıdır. Öyleyse dinî iletişimde bulunan kişilerin, hitap ettiği toplumun dilini en iyi şekilde bilmeli, güzel konuşma dil ve yeteneğine sahip olmalıdır.²¹³ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de dilde güzel sözü tercih etmenin önemi pek çok ayette vurgulanır: "...İnsanlara güzel söz söyleyiniz!"²¹⁴ "Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler!"²¹⁵

Affedici ve Sabırlı Olma: İslam dininde karşılıklı mukabelede bulunmak anlamına gelen kısas kuralı vardır. Fakat irşat faaliyetleri için daha faydalı olduğuna kanaat getirilirse Allah (c.c.), Müslümanın karşı koyma gücü olsa dahi affetmeyi ve sabretmeyi emretmiştir. Dolayısıyla vaizin şahsından önce davet ve irşadın kendisi düşünülerek yararlı olan ne ise o uygulanır. Ancak kimi zaman da affetmek ve sabretmek dine zarar verdiği takdirde önceki kural esas alınmalıdır. Sabretme ve nefesine hâkim olmak ise Allah'ın yardımıyla gerçekleşir.²¹⁶ "Sabrederseniz ant olsun ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımılığıdır."²¹⁷

Olumsuz Tavırlardan Kaçınma: Her toplumda olduğu gibi İslam toplumlarında da çeşitli olumsuzluklar yaşanmaktadır. Bu olumsuzluklar ya Müslüman bireylerin ya da grupların dinin emir ve yasakları ihlal etmesi neticesinde yaşanırken, 'İslam ayrı, Müslümanların yaşayışı ayrı' gibi bir algı ortaya çıkmaktadır. İşte bu olumsuzlukların vaiz ve hatiplerin vaazlarında abartılı bir biçimde işlenmesi, insanların dinî yaşayışa karamsar bakmalarına ve İslam dininin günümüzde uygulanabilirliğine şüpheyile yaklaşmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla dinin toplumsal yaşamdaki etkinliğinin zayıfladığı algısı da hızla yayılmaktadır. Oysa bazı Müslüman bireylerin kimi dinî sorumluluklarını yerine getirmede ihmalkâr davransa da, azımsanmayacak bir kesimin ise İslam'ın öngördüğü şekilde ibadet ve ahlaki yaşantısını sürdürdüğü bilinmektedir. Buradan yola çıkarak vaizlerin anlatımlarında

²¹³ Abdurrahman Güneş, "Dini İletişimde Kaynak Sorunu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII, sy 2 (2013): s.76.

²¹⁴ el-Bakara, 2/83.

²¹⁵ el-İsrâ, 17/53.

²¹⁶ Muhammed Bakır Hucceci, "Va'z Metodu ve Vaizde Bulunması Gereken Hususlar", çev. Ali Serter, *Din Şûrası (Sempozyum)* I (1995): s.97.

²¹⁷ en-Nahl, 16/126-127.

geçmişî yücelten ve bugünü tamamen değersizleştiren, sadece olumsuzluklara odaklanan bir dil kullanmaktansa; daha itidalli, ümit verici ve yapıcı bir dinî iletişim kurması gerekmektedir.²¹⁸

Hislere Hitap Etme: Dinleyicilerde iyi hislerin uyandırılması, dinî iletişimde kaynağın mesajını kabul ettirmesinde ve muhataplarını ikna etmesinde oldukça önemlidir. Bu bazen bir ikramla bazense hoş bir ortam oluşturmakla sağlanabilir.²¹⁹ Zira Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de risalet görevinin ilk yıllarında insanları Allah'ın yoluna davet etmek üzere bir yemek etrafında topladığı ve onlara konuşmasından önce ikramlarda bulunduğu bilinmektedir.²²⁰ Kur'an-ı Kerim'de de muhatabın hislerine hitap edilerek konuşulması ve kalbin kazanılmasına dair pek çok ayet yer almaktadır. Örneğin Allah (c.c.), elçisi Hz. Musa (a.s.)'yı tanrılık iddiasında bulunan Firavun'a gönderdiğinde, Hz. Musa'dan sözlerini yumuşak bir üslupla söylemesini istemiştir.²²¹ Yine Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna öğüt verirken 'Sevgili oğlum!' diye söze başlaması, Hz. Yusuf'un (a.s.) babasına seslenirken 'Babacığım' şeklinde hitap etmesi de ²²² dinî iletişimde hislere hitap etmenin önemine dair örneklerdendir.

Eşitlik: Eşitlik bir kişiyi onaylama ve kabul etme anlamına gelmektedir. Eşitliğin çoğunlukla sağlanması durumunda kişiler arası iletişim daha etkili olacaktır. Kaynağın hedef kitleye "yapmalısınız/yapsanız iyi olur" gibi ifadeler kullanması eşitsizliğin bir göstergesi olup muhatabı küçük gördüğünü gösterir. Yine başkasının sözünü kesmek de bir nevi kendi sözünün muhatabının sözünden daha önemli olduğunu söylemek anlamına geldiğinden eşitsizliği açığa çıkaracaktır. Muhatabın sözlerini doğrulamak ve onları değiştirmeye çalışmak da eşitlik ilkesiyle çatışmaktadır.²²³

Kur'an-ı Kerim'de eşitlik ilkesine değinen pek çok ayet bulunmaktadır. Örneğin "De ki: 'Ben size, Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleşim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım... "²²⁴ ayetinde olduğu gibi peygamberler gönderildikleri topluma kendilerinin de onlar gibi normal bir insan olduğunu ve vahiy alma dışında hiçbir üstünlüklerinin olmadıklarını söylemiştir. Allah-u Teala eşitlik ilkesine uymayanları uyarmış, bazı durumlarda bu ilkeye ters hareket eden kendi elçisinden dahi vahiy göndererek durumunu düzeltmesini istemiştir.²²⁵ Bunlardan yola çıkarak, dinî iletişimcinin muhatabını etkilemek ve ikna etmek için kendi bilgi donanımı, sosyo-ekonomik

²¹⁸ Bakır Hucceti, "Va'z Metodu ve Vaizde Bulunması Gereken Hususlar", s. 99-100.

²¹⁹ Köylü, "Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur'an Tebliği", s. 202.

²²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre en-Nebevîyye*, I, 262. (Muhammed el-Sekkaf nşr.); İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 187-188.

²²¹ Tâhâ, 20/44.

²²² Yûsuf, 12/ 4.

²²³ Köylü, "Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur'an Tebliği", s. 204.

²²⁴ el-En'âm, 6/50.

²²⁵ Abese, 80/ 1-11.

ve kültür seviyesi vb. gibi unsurları göz ardı ederek eşitlik ilkesince muhatabına yaklaşması gerekmektedir.²²⁶

Empatik Olma: Empati bireyin çevresindeki kişi ve olayları kendi koşullarına göre değil, olması gereken şekilde doğru algılamasıdır. Türkçede diğerkâmlık olarak da ifade edilen empati, birini gözlemleyip onun duygularını yaşamaksızın anlama becerisidir.²²⁷ Dinî iletişimci elinden geldiğince muhatabının isteklerini, tecrübelerini, yetenek ve korkularını anlamaya çalışmalı ve empatiyle yaklaşmalıdır. Zira muhatabını iyi tanınması, onun gördüğü ve hissettiği duyguları daha kolay anlamasını sağlayacaktır. ²²⁸

Değişime Açık Olma: Dinî iletişimcinin hedef kitleyi etkileme ve ikna etme sürecinde farklı fikirlere ve tecrübelerle açık olması oldukça önemlidir. Genel olarak insanlar “her şeyi bilen/her soruya cevap veren” kişilerden ziyade, makul bir tartışma zemininde fikirlerini değiştirebilen insanlara karşı daha açık davranırlar. Değişime direnen ve kendi fikirlerinin doğruluğu noktasında ısrar eden kişilere karşı savunmacı bir tutumla kendi görüşlerine daha çok sarılırlar. Kur’an-ı Kerim akıl ve mantıkla hareket etmenin gerekliliği üzerinde önemle dururken katı ve sabit fikirliliği reddeder.²²⁹ Örneğin “Sen dediler, ‘Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin? Biz ikinize de inanacak değiliz!’”²³⁰ ayetinde Hz. Musa’nın muhataplarının haklı bir gerekçe olmaksızın değişime kesin olarak kapalı olduklarının eleştirisi yapılır. Dolayısıyla dinî iletişimde sadece kaynağın değil, hedef kitlenin de yeniliklere ve farklı fikirlere açık olması beklenmektedir.

2.2. Vaizlerin İletişim Süreçlerinde Hedef Kitlenin Rolü

İletişimde içeriği ve üslubu etkileyen bir unsur da hedef kitlenin sahip olduğu niteliklerdir. Hedef kitlenin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, sosyokültürel arka planı ve dinleyici sayısı mesajın yüzeysel ya da detaylı aktarımını belirler. Örneğin gençlere yapılan bir vaazda güncel sosyal sorunlar ele alınabilirken, yaşlılara yapılacak vaazda ahiret inancı, sabır gibi konular üzerinde durulmaktadır. Ya da önyargılı bir dinleyiciyle yeni fikirlere açık bir dinleyicinin mesaja karşı vereceği tepki de farklı olacaktır. Dinî iletişim sürecinde mesajın hedef kitleye ulaşmasında bir diğer önemli faktör de kaynağın beden dili kullanımıdır. Sözlü anlatımı destekleyen beden dili mesajın ikna gücünü de artıracaktır. Bu bölümde hedef

²²⁶ Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, s. 205.

²²⁷ Gülbeniz Akduman vd., “İletişim Becerileri Üstünde Empati Ve Psikolojik Sağlamlığın Etkisi”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3, sy 4 (2018): 768.

²²⁸ Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, s.206.

²²⁹ Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, s.208.

²³⁰ Yûnus, 10/78.

kitlenin sahip olduğu nitelikler ve vaizlerin beden dili dinî iletişime olan etkileri açısından incelenecektir.

2.2.1. Hazır bulunuşluk Açısından Hedef Kitle Analizi

Bir olgu öğrenilirken kişinin fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak öğrenmeye hazır olması veya ne düzeyde hazır olduğunun ölçüsü olan hazır bulunuşluk,²³¹ dinî iletişimde vaizin hedef kitle açısından muhakkak dikkat etmesi gereken bir konudur. Vaiz hedef kitlenin hazır bulunuşluk haline göre yer yer dil ve üslubunu değiştirmeli, yine aynı şekilde içerikte düzenlemelere gitmelidir. Hedef kitlenin sahip olduğu bu değişkenler aşağıda incelenecektir.

2.2.1.1. Yaş ve Cinsiyet

Bu değişkenlerden ilki olan yaş unsuru, muhatabın ilgi alanlarını, bilgi seviyesini, sahip olduğu değerleri, tutum ve davranış biçimlerini çoğunlukla ele vermektedir. Örneğin genç kesime bakıldığında yeni fikirlere ve yeniliklere daha açık oldukları görülürken, yaşlı kesimde ise yeniliklere ve değişime karşı direnç görülür. Orta yaş grubunda ise daha dengeleyici ve itidalli bir tutum karşımıza çıkmaktadır.²³² Yine somut işlemler dönemindeki bir çocuğa aktarılan dinî bilginin de soyut kavramlar üzerinden aktarılmaması yahut tam tersi zihni olgunluğa ermiş bir çocuğa da ısrarla somut kavramlar üzerinden basit açıklamalar yapılması yanlıştır. Cinsiyet unsuru, iletişimin bir diğer ana değişkenini oluşturmaktadır. İletişimde cinsiyet farklılığının bulunması mesajın anlamında çeşitli bozulmalara yahut anlam sapmalarına neden olabilmektedir. Bunun nedeni çocukluktan itibaren alınan farklı eğitimlerdir. Bu eğitimlerin neticesinde yaşam konusunda farklı tutum ve bakış açıları, farklı iletişim biçimleri geliştirmelerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bir erkeğe rahatlıkla söylenebilecek bir söz, bir kadına karşı söylenemez. Bunun örneği toplumsal hayatta da erkeklerin hemcinslerine karşı takındığı tavır ile kadınlara karşı takındığı kibar tavırdan anlaşılmaktadır.²³³ Kadınlarla erkeklerin biyolojik farklarının yanı sıra pek çok alanda farklılaştığı görülür. Örneğin dinleme noktasında erkekler daha seçici ve dikkatli davranırken, kadınların daha duygusal ve parçacı oldukları görülür.²³⁴ Kadınlarla yapılan analiz çalışmalarında genel dindarlık, dindeki inanç ve ibadet boyutu açısından kadınların erkeklerden daha dindar bir görünüm sergilediği ve daha dindar oldukları ortaya

²³¹ Gökhan Atmaca, “Toplumsal Hazırbulunuşluk ve Kur’an’ın Toplum İnşası”, *Toplum Bilimleri Dergisi* VIII, sy 15 (2014): s. 235.

²³² Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, s.209-213.

²³³ Erdem Taşdemir, “Kamu Çalışanları-Vatandaş İlişisini Etkileyen Faktörler: Kişilerarası İletişim Unsurlarını Kullanım Biçimlerinin İlişki Üzerindeki Etkisi” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004). 20.

²³⁴ Köylü, “Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu”, s.118.

konulmuştur.²³⁵ Bunlardan hareketle dinî iletişimde muhatabın kadın ya da erkek olmasına göre hitabın ve içeriği sunuş şeklinin değişkenlik göstermesi gerektiği görülmektedir.

2.2.1.2. Hedef Kitle Sayısı

Dinî iletişimde kaynağın kullandığı dil ve üslubu etkileyen temel faktörlerden biri de dinleyici sayısıdır. Hedef kitlenin büyümesiyle kişiler arasında fikir ayrılıkları artacak ve bununla beraber karşılıklı anlayış ve hoşgörü azalacaktır. Yine aynı şekilde alt gruplar ortaya çıkacak ve dinleyiciler arası uyum problemleri yaşanacaktır. Zira küçük gruplarda bireyler arasında duygusal yakınlık daha rahat kurulabilirken, büyük gruplarda bunu sağlamak zorlaşmaktadır. Dolayısıyla küçük ölçekli gruplarda ikna süreci daha kolay ilerlerken, kalabalık ve heterojen gruplarda daha fazla çaba gerektirmektedir. Başka bir husus ise, kamuya yapılan konuşmalarda amaçsız ve düzensiz ifadeler kabul görmez. Oysa küçük gruplarda daha samimi bir dil kullanımına rastlanmaktadır. Son olarak kalabalık gruplarda birçok kişiyi aynı anda kontrol etmek mümkün olmadığından, dinleyiciden gelen geribildirimleri yorumlama noktasında da hata payı artacaktır.²³⁶

2.2.1.3. Eğitim Düzeyi

Muhatabın eğitim düzeyi, dinî iletişimde muhatabın hazır bulunuşluğu açısından dikkat edilmesi gereken bir başka konudur. Zira insan zihni eğitimle gelişmekte, olayları algılama ve anlamlandırma kapasitesi artmaktadır. Kişiler arası iletişimde hedef kitleyi anlamak ve onlarla etkili bir iletişim kurabilmek için hedef kitlenin okul gibi kurumsal ortamlarda aldıkları resmi eğitimle beraber, hayatları boyunca edindikleri deneyimlere dayanan gayri resmi eğitimlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Zira insanın anlama ve tepki verme biçimleri okuduğu okulun yanı sıra içinde bulunduğu sosyokültürel çevre, medya kanalları, mesleği vb. şartlarla değişkenlik gösterebilmektedir. Dinî iletişimde kaynak, konuşacağı kişi ya da kişilerin eğitim düzeyine uygun bir bilgi seviyesiyle konuşmalıdır. Örneğin din eğitimi almış ve almamış kişilere aktarılacak dinî bilgi elbette farklılık göstermelidir.²³⁷

2.2.1.4. Sosyokültürel Arka Plan

²³⁵ Sezai Korkmaz, “Cinsiyete Göre Dindarlık: Bir Meta-Analiz Çalışması”, *Bilimname* 2020, sy 43, s.44.

²³⁶ Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, s.212

²³⁷ Köylü, “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”, s.211.

İnanç, anlam ve değer içerikli mesaj aktarımı yapılan dinî iletişimde, sosyal çevre, kültürel yapı, sahip olunan inanç ve değerler, bağlı olduğu gelenek görenek ve örfler, toplumsal konum gibi değişkenler açısından hedef kitlenin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü tüm bu değişkenler neticesinde aynı mesaj farklı bireyler tarafından bambaşka anlamlandırmalara ve duygusal kopukluklara yol açabilir. Nitekim peygamberler de farklı kavimlere hitap etmiş fakat hitabında o kavmin dinamiklerine uygun söylemler geliştirmiştir. Örneğin Şuayb peygamber gönderildiği Medyen halkına, o halkın yaptığı ortak bir hata üzerinden, hatanın düzeltilmesi ve tevhide dönülmesi çağrısında bulunmuştur.²³⁸

Sosyal arka plana bakıldığında bireyin belli bir siyasi ya da dinî gruba aidiyetinin olup olmaması dinî iletişim açısından oldukça önemlidir. Zira birbirinden farklı özelliklere sahip olsalar da bu aidiyet bireyler arasında özel bir bağ kuracaktır. Dolayısıyla onların mesaja yaklaşımı da farklılık arz edecektir. Kaynak, kendi siyasi görüşlerini ve ideolojisini arka plana atarak, hedef kitlenin ait olduğu siyasi görüş ve ideolojiyi bilmesi gerekir. Çünkü bireylerin dinî ve dünyevi görüşlerini bu iki ana etken şekillendiriyor olabilir.²³⁹ Dinî gruba aidiyet ise bireyin kavramlara yüklediği anlamlardan dinî otoriteye bakışına, ibadet biçimlerinden toplumsal konumuna kadar pek çok şeyi etkilemektedir. Dolayısıyla kaynağın bu noktada da ön bilgisinin olması ve içerikte düzenlemeler yapması gerekir. Öte yandan meslekler de hedef kitlenin bilgi seviyesini ve ilgi alanlarını belirleme açısından önemlidir. Örneğin ilahiyat mezunu biriyle bir maden işçisinin ilgi alanları birbirinden farklı olacaktır. Çünkü her ikisinde uzmanlaşma alanı farklıdır ve içerik oluştururken bu göz önünde tutulmalıdır. Öyle ki aktarılan mesaj hedef kitlenin mesleğiyle de ilişkilendirildiği takdirde dinî iletişim daha etkili olacaktır.²⁴⁰

2.2.2. Beden Dilinin Hedef Kitle Üzerindeki Etkisi

İletişimin türlerinden olan sözsüz iletişimde, söz ve sözcük olmaksızın jest, mimik ve göz kontağı gibi beden diliyle hedef kitleye mesaj aktarımı sağlanmaktadır. Nitekim iletişim sözcüklerle sınırlandırılmaz ve kimi zaman iletişimde sözden daha çok beden dili etkili olur. İnsanların sözcüklerle ele vermedikleri duygularını beden dilini çözerek anlamak da mümkün olabilmektedir.²⁴¹ Beden dili muhatabı tanımaya ve genel kişilik özelliklerini, duygu ve düşüncelerini anlamaya yönelik oldukça kritik bir öneme sahiptir.

²³⁸ Hüd, 11/84.

²³⁹ Köylü, “Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu”, s.123.

²⁴⁰ Köylü, “Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu”, s.121.

²⁴¹ Fatih Mehmet Berk, “Yabancı Dil Öğretim Yöntemlerinde Sözsüz İletişim Ve Beden Dili”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 12, sy 1-2 (2009). s.576-77.

Beden dili unsurları şunlardır; duruş, sosyal mesafe ve selamlaşma, jest ve mimikler, duruş biçimleri, ses tonu, el kol hareketleri, ayak ve bacak hareketleri, oturma biçimleri. Bir insanı ilk gördüğümüzde duruşundan ve dış görünüşünden ilk izlenime varırız. *Duruş* tek başına yeterli değerlendirme ölçütü sağlamazken muhatabın genel duygu durumuyla ilgili oldukça bilgi verir. Kişinin üzücü bir haber aldığı anda vücudunun çökmesi ve yere bakarak yürümesi buna örnektir. *Sosyal mesafe*; kişinin aynı statüde olmayan başka birisiyle, kendisini korumak ya da farklılıkları ortaya koymak için arasına koyduğu mesafedir. Saygı ifade eden *selamlaşma* ise iletişimin başlangıcı olmasının yanı sıra kişilerarası samimiyeti artırmaktadır. Kendilerini tanıtmak için kullanılan bir basamak olup selamlaşmaya olan bakış açısı ve selamlaşma çeşitleri dönemsel olarak değişiklik gösterebilmektedir. Beden dilinin en önemli öğelerinden olan *jest ve mimikler*, anlık olarak gelişen ve kişinin kendisini ifade etmesinde oldukça etkili hareketlerdir. Ortaya konuldukları andan itibaren karşı taraf için hızlı bir netice vermektedir. Konuşmacının jest ve mimikleri, alıcı tarafından anında algılanır, değerlendirilir ve alıcı bunlara refleks geliştirilir. Birincil olarak korku, öfke, mutluluk gibi yüz ifadelerinden temel duyguları açığa çıkaran, toplumların sosyokültürel yapılarına göre şekillenen yahut sanatsal faaliyetlerde öne çıkan jest ve mimikler vardır. Bir de esneme, hapşırma gibi istem dışı gelişen yahut ayakları sallama, gözleri yere dikme gibi bilinçli gerçekleştirilen ikincil jest ve mimikler bulunmaktadır. Hem fiziksel durum hem de kılık kıyafetle ilişkili olan *duruş biçimleri* de iletişime yön veren önemli unsurlardan biridir. İletişimde kullanılan sözcüklerin anlamlarını güçlendiren ve daha anlamlı kılan *ses*, aynı zamanda kişinin iç dünyasını da yansıtmaktadır. Söz gelimi enerji dolu ve neşeli bir ses tonu hedef kitlenin de olumlu bir tutum sergilemesine yol açabilirken, kayıtsız bir ses tonu iletişimde kopukluğa neden olabilmektedir. Sessizlik yani susmak da iletişimi sonlandıran bir davranıştır. İletişimde herhangi bir beden hareketi yahut jest ve mimik kullanılsa dahi ses tonlamasıyla alıcıya mesaj net olarak aktarılabilmektedir. İletişimde güvenilirliği artıran *el ve kol hareketleri*, duygu ve düşüncelerin dışavurumu açısından önemlidir. El kol hareketleri alıcı için betimleyici olabilmekte ve duygu ve düşünceye ritim katabilmektedir. *Ayak ve bacak hareketleri*yse, konuşmacının hareketlerini anlamlandırmada önemli bir rol oynamaktadır. İletişim esnasında ayakların öne uzatılması, bacak bacak üstüne atılması gibi hareketler konuşmacı dışarıya kendisini tanıtır ve karşı tarafta mesajın farklı şekillerde anlamlandırılmasında etkili olmaktadır. *Oturma biçimleri* de diğer beden dili unsurları kadar

önemli olup hem konuşmacı hakkında fikir sahibi olunmasını hem de mesajın anlaşılmasında ve dinleyiciyi etkilemede öne çıkmaktadır.²⁴²

Dinî iletişimin etkili olabilmesi için vaizin genel kişilik özelliklerinin ve muhatabına göre etkili bir içerik hazırlamasının yanı sıra içeriği sunarken beden dilini de aktif olarak kullanması gerekmektedir. İçeriğin oluşturulmasında ve aktarılmasında gösterilen özen, muhakkak beden dilinde de gösterilmelidir. Dinî iletişimin doğası gereği din adamlarının kullanacağı beden dilinin kural ve kaideleri Kur'an-ı Kerim'den ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatından çıkarılmaktadır. Allah Rasulü tüm hayatını Kur'an'a göre yaşamış ve Kur'an'da emredilen kurallar çerçevesinde ona uygun bir beden dili ortaya koymuştur. O halde vaizin ve diğer din görevlilerinin de bu konuda O'nu (s.a.v.) örnek alması gerekir. Rasulullah'ın beden dili genel itibarıyla üç başlıkta incelenecektir.²⁴³

2.2.2.1. Jestler: Eller ve Parmaklar

Her insan gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) de konuşurken vücudunun farklı yerlerini hareket ettirmiş, yüz ifadelerini zamana ve zemine göre değiştirmiştir. O'nun konuşma esnasında yaptığı bu hareketler incelendiğinde en çok el ve parmaklarını kullandığı görülmüştür. Kimi zaman eğitim amacıyla kimi zaman sevindiğinde kimi zamansa bir düşünceye daldığında el ve parmaklarını çokça kullanmış ve anlatımını zenginleştirmiştir.²⁴⁴ Ellerini kullanımına baktığımızda, bazen eğitim, bazen uyarı, bazense eleştiri amacıyla ellerini kullandığı görülmektedir. Örneğin ashabından Sufyan b. Abdullah'ın sorduğu 'Benim için en çok korktuğunuz şey nedir?' sorusuna, eliyle dilini tutarak 'İşte budur.' diye cevap vermiştir. ²⁴⁵ O (s.a.v.) elleri kadar parmaklarını da kullanarak dinî iletişimi etkili bir şekilde sürdürmüştür. Örneğin takvanın sözle ya da şekille olmadığını bilakis kalpte olduğunu anlatırken "Takva işte buradadır." şeklinde parmağıyla kalbine işaret etmiş ve anlatımını güçlendirmiştir. ²⁴⁶ Özellikle eğitim öğretim amacıyla yaptığı konuşmalarda kullandığı bu jestlerle, konuşmalarına canlılık katmış ve dinleyenlerin dikkatini konu etrafında toplamayı başarmıştır. Çoğu zaman da yanında taşıdığı asasıyla yine konuya canlılık getiren jestler yaptığı bilinmektedir. ²⁴⁷ O'nun (s.a.v.) vefat etmeden önce Arafat'ta ifa ettiği veda hutbesini

²⁴² Sedef Baran, "Beden Dili ve Yüz İfadelerinin İletişimdeki Etkisi" (İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021). s.25-50.

²⁴³ Mustafa Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliği ve Beden Dili", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, sy 22 (2014): s.22-28.

²⁴⁴ Mustafa Karataş, "Hz. Peygamber'in Beden Dili", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 8 (2003): s.61.

²⁴⁵ Tirmizi, "Zühd", 60.

²⁴⁶ Müslim, "Birr", 32; Tirmizî, "Birr", 18.

²⁴⁷ Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliği ve Beden Dili", s.24.

bitirdikten sonra “Tebliğ ettim mi?” sorusu ve ardından şehadet parmağını insanlara çevirerek “Şahid ol Allah’ım!” demesi parmaklarını kullanarak mesajını pekiştirmesine bir örnektir.²⁴⁸

2.2.2.2. Mimikler: Yüz İfadesi ve Kaş Göz İşaretleri

Resûlullah’ın (s.a.v.) engin şefkat ve merhameti yalnızca davranışlarına değil, aynı zamanda mimiklerine de yansımaktaydı. O’nun iç dünyasında hissettiği duygular çoğu zaman doğrudan yüzüne yansımış; sevinç, hüznün yahut öfke gibi durumlar mimikleri aracılığıyla gözlemlenebilir hale gelmiştir. Hz. Peygamber’in yüz ifadeleri, iç dünyasının yalın bir yansıması olup samimi ve doğal olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim O’nun (s.a.v.) bazı durumlarda gözyaşı döktüğü, bazen de alınıdaki damarın belirginleştiği sahih rivayetlerle sabittir.²⁴⁹ Örneğin Allah Resûlü’nün bir şeyden hoşlanmadığı zaman yüzünden anlaşıldığı Enes b. Malik tarafından rivayet edilmiştir.²⁵⁰ Yine ashabı bu konuyla alakalı; “Resûlullah, Allah tarafından sevindirildiği zaman yüzü aydınlanırdı, hatta O yüz bir ay parçasına benzerdi. Biz de sevinçli bir vahiy geldiğini O’nun bu sevimli simasından anlardık.”²⁵¹ demiştir. Mimiklerinin yansıttığı korku duygusunun önemli bir örneği ise, ilk vahiy aldığı zaman yüzünün renginin değişmesidir.²⁵²

Hz. Peygamber (s.a.v.) bakışlarıyla da çoğu zaman konuşmadan meramını anlatmış ve muhatabının üzerinde etkili olmuştur. Örneğin; sadaka olarak toplanıp getirilen hurmalar Peygamberimizin yanında bir harman şeklinde biriktirilmiştir. Peygamberimizin torunlarından Hz. Hasan, toplanan hurmaların yanında oynadığı esnada hurmalardan bir tanesini alıp tam ağzına götürdüğü esnada bakışları sevgili dedesinin bakışlarıyla karşılaşmış ve hemen elindeki hurmayı bırakmıştır.²⁵³

Hitabet sanatında gözleri yummak yahut devamlı başka yerlere bakmak büyük hata olarak kabul edilmiştir. Usta bir hatip olmanın yolu gözleriyle dinleyicilerini sürekli denetim altında tutmaktır.²⁵⁴ Allah Resûlu (s.a.v.) bir topluluğa hitap ederken gözleri bir yerde sabit kalmaz, dinleyicileri kontrol edecek şekilde yer yöne bakışlarını çevirirdi.²⁵⁵

2.2.2.3. Duruş: Kıyafet, Beden Teması ve Kürsü Kullanımı

²⁴⁸ Buhârî, “Hac”, 132.

²⁴⁹ Nilgün Büyükyılmaz, “İslam Eğitim Öğretiminde Beden Dili” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010). s.25.

²⁵⁰ Buhârî, Edep, 68.

²⁵¹ Buhârî, Menakıb, 23.

²⁵² Buhârî, Tefsir, 352.

²⁵³ Buhârî, Zekât 60, Müslim, Zekât 161.

²⁵⁴ Karataş, “İletişimde Hz. Peygamber’in Örnekliliği ve Beden Dili”, s.25.

²⁵⁵ Buhârî, Cuma, 32.

Resûlullah'ın (s.a.v.) sükutunun bile bir anlamı olmakla birlikte, duruşuyla oluşturduğu imaj O'nun gerçek ve en etkili yüzüdür. Duruşuyla bize Kur'an'ın öngördüğü insan tipolojisini gösterir. Giydiği kıyafet, kürsüyü kullanmadaki mahareti ve vücut teması Hz. Peygamber'in duruşunu tamamlayan beden dili öğeleridir.²⁵⁶

Şüphesiz her konuda örnek olan Allah'ın elçisi, kişisel temizlik ve öz bakım konusunda da ümmetine birçok nasihatte bulunmuş, Müslümanın temiz ve özenli giyinerek dolaşmasını istemiştir. Nitekim "Kim saç bırakmışsa, onun bakımına dikkat etsin."²⁵⁷ öğüdüyle saç bakımı konusunda insanları uyarılmış, "Eğer ümmetime müşkülât çıkarmış olmaktan korkmasaydım her namazda misvağı emrederdim"²⁵⁸ hadisiyle de ağız ve diş sağlığına verdiği önemi ortaya koymuştur. Giyim kuşamda da temiz ve özenli olan Allah Resûlü (s.a.v.), bir gün üzerinde kirli elbise bulunan bir adamı görünce "Bu adam elbisesini yıkayacak bir şey bulamıyor mu?" demekten kendini alamamıştır.²⁵⁹ O (s.a.v.), giyim kuşamda üstünlük taslama ve kibirlenme gibi davranışlardan hoşlanmamış ve bunu farklı yerlerde dile getirmiştir. "Elbisenin topukların aşağısındaki cehennemdedir."²⁶⁰ diyerek Araplarda elbiseyi uzun tutarak üstün olma şeklindeki adeti yasaklamıştır. O (s.a.v.), daima güzel kokuya vurgu yapmış, sarımsak veya soğan gibi yiyeceklerin tüketilmesinin ardından insanlara eziyet vermemesi için mescitlere girilmesini istememiştir.²⁶¹

Resûlullah (s.a.v.) yakınlık derecesine göre insanlarla dengeli bir mesafe kurmuştur ancak yakın çevresiyle beden temasından kaçınmamıştır. Eşleri, çocukları ve torunlarına daha yakın ve içten davranmış, çeşitli yollarla sevgisini göstermiştir.²⁶² O'nun çocuklarını ve torunlarını öptüğünü görüp bunu garip karşılayan bir adama, "Merhamet etmeyene merhamet edilmez."²⁶³ demesi, yolculuktan gelen Zeyd b. Harise'yi kucaklayıp öpmesi²⁶⁴ de iletişimde beden temasını çoğunlukla kullandığını göstermektedir. Hz. Peygamber selamlaşmayla beraber tokalaşmayı da tavsiye etmiş, "İki Müslüman karşılaştıklarında tokalaşırlarsa birbirlerinden ayrılmadan önce Allah onları bağışlar."²⁶⁵ buyurarak karşılıklı elleri tutmanın, dokunmanın insanların arasında sevginin artıracağına vurgu yapmıştır. Uzaktan gelen sevdiği insanları yahut yakın akrabalarını kucaklamış, öpmüş ve bağrına basmıştır. O, biriyle

²⁵⁶ Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliği ve Beden Dili", s.27.

²⁵⁷ Ebu Davud, *Sünen*, IV, 74.

²⁵⁸ Buhârî, *Cum'a*, 8, *Temennî*, 9, *Savm*, 27.

²⁵⁹ Ebu Davud, *Sünen*, Libas, 14.

²⁶⁰ Buhârî, Libas 4; Müslim, Libas 9.

²⁶¹ Buhârî, Edeb, 76.

²⁶² Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliği ve Beden Dili", s.27.

²⁶³ Buhârî, Edeb, 18.

²⁶⁴ Tirmizi, *İsti'zan*, 32.

²⁶⁵ Tirmizi, *Sünen*, Edeb, 31.

konuştuğunda muhatabının yüzüne bakmış, karşısındaki yüzünü başka yöne çevirmedikçe kendi yüzünü çevirmemiş; elini bırakmadıkça bırakmamıştır. Yüzünden tebessümü eksik etmeyen Hz. Peygamber, Müslümanlara da birbirlerine karşı güler yüzlü olmasını nasihat etmiştir.²⁶⁶

Hz. Muhammed (s.a.v.), kalabalık bir gruba konuşma yaptığı sırada herkesin kendisini görmesi için bazen ağaç kütüğüne bazen kürsüye bazense bir kayaya çıkardı. Mescitte önceleri bir hurma kütüğü kullanan Resûlullah, cemaat sayısının artması nedeniyle yeni yaptırılan üç basamaklı bir minbere çıkarak konuşmalarını gerçekleştirmiştir. Bir lider olarak Hz. Peygamber kalabalıklara hitap ederken kürsü kullanımını önemsemiştir. Zira bu durum muhatapların zihninde oluşacak imaj ve etkiyi artırmış, hitabetine güç kazandırmıştır.²⁶⁷

2.3. Vaizlerin Mesaj Oluşturma Yöntemlerinde Kaynak Seçimleri

Etkili bir dinî iletişimde kaynağın ve hedef kitlenin sahip olduğu nitelikler kadar hedef kitleye sunulan mesajın içeriğinin de büyük bir önemi vardır. Kur'an, sünnet ve bilimsel gerçeklerle bağdaşmayan bilgilerle dolu bir içerik ve zihinleri zorlayan tereddütlü görüşler zaman içerisinde bir iletişim engeline dönüşebilmektedir. Zira hedef kitle, içerikteki bu olumsuzluk sebebiyle şüpheyne düşebilir veya savunmaya geçerek iletişim sürecini tehlikeye sokabilir.²⁶⁸

Vaaz yoluyla eğitim, köklü bir geleneğe sahiptir. Dolayısıyla vaaz konusunda köklü bazı yöntemler, kalıplar ve uygulamaların bulunduğunu söyleyebiliriz. Vaaz öncelikle Allah'a hamd ve ardından Hz. Peygamber'e salât-ü selam ile başlar. Konuyla ilgili birkaç ayet ve hadis okunur, asıl konuya giriş yapılır. Ayet, hadis ve kıssalardan örnekler verilir ve sonunda kısa bir özet geçilerek dua ile vaaz sonlandırılır. Vaaz konusunu Müftülük belirlememişse cemaatin durumu, kültür ve anlayış seviyesi, günün ihtiyaçları göz önüne alınarak bir konu seçilir. Konuşma süresi dikkate alınarak konunun planı hazırlanır ve ayet, hadis ve diğer bilgilerden yararlanılarak konu işlenir.²⁶⁹

Vaizlerin içeriklerini oluştururken birincil dinî kaynaklara başvurmaları, delillendirmeyi bu kaynakları esas alarak yapmaları içeriğin ilmi güvenilirliği ve cemaat üzerindeki etkisini artırmak açısından oldukça önemlidir. Ayrıca İslam tarihi boyunca

²⁶⁶ Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliliği ve Beden Dili", s.27.

²⁶⁷ Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliliği ve Beden Dili", s.27.

²⁶⁸ Macit, "Dini İletişimi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler", s.93.

²⁶⁹ Cemal Tosun, "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36, sy 1-2 (1997): s.88.

muteber kabul edilmiş diğer kaynaklardan da beslenmeleri iletişim sürecini olumlu etkileyecektir.

2.3.1. Kur'an-ı Kerim ve Sünnet

İslam dininin ana kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetidir. Zira Resulullah: “Size iki şey bıraktım ki, onlara sarıldığınız sürece sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti.”²⁷⁰ buyurarak bu iki kaynağa vurgu yapmıştır.

İslam dininde davet çalışmalarında ilk başvuru kaynağı şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'da davetin önemi, usulü, üslubu, vakti, hedefleri, davetçinin vasıfları, insanlara hitap şekilleri gibi tebliğ ve davete dair pek çok husus belirtilmiştir. Davette Kur'an'dan sonra ikinci kaynak ise sünnettir. Sünnet aslen ya Kur'an'da açıkça yer almayan yeni bir hüküm koyar veya Kur'an'da var olan bir şeyi beyan yahut tafsil eder. Resulullah'ın davetteki yolu sünnettir. Bu sebeple davetçiler O'na (s.a.v.) dayanır ve onun sünnetinden beslenir. Aynı zamanda sünnette de davetin nasıl yapılacağı, usulü, yöntemi ve fıkhi yer alır.²⁷¹

2.3.2. Siret-i Nebeviyye

Sözlükte “ister doğuştan ister sonradan elde edilmiş olsun, insan ve onun dışındakilerin üzerinde oldukları hâl”²⁷² anlamına gelen siret kelimesinin çoğulu siyerdir. Siret-i Nebeviyye ise Hz. Peygamber'in hayatını ve yaşam tarzını; şahsiyetini, şemailini, gazvelerini ve tüm davet hareketlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla siret, sünnetten farklı bir anlama gelmektedir. Hz. Muhammed'in sireti, Kur'an ve sünnetin tatbiki olarak düşünülebilir. İslam'ın ilk davetçisi olan Hz. Peygamber'in sireti, davetçiler için en geniş kaynaktır. Kur'an ve sünnetteki anlaşılması güç nazari bilgilerin uygulanmış hali olduğu için anlaşılması da kolaydır.²⁷³ Siyerin davetteki önemine binaen şu ayet örnek gösterilebilir: "Ant olsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." ²⁷⁴

2.3.3. Sahabenin Hayatı

Hız. Peygamber'in vefatının ardından İslam Devleti'nin yönetimini devralan dört halife sırasıyla Hız. Ebubekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali'dir (r.a.). Bu dört imam, sahabe

²⁷⁰ Malik, Muvatta, Kader 3, II. 899.

²⁷¹ Murat Kaya, “Davet İlmi Metodolojisi, (*Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*)”, 1. Baskı, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger (Ensar Neşriyat, 2021), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. s.72.

²⁷² İsfahânî, *el-Müfredât*, 523.

²⁷³ Kaya, “Davet İlmi Metodolojisi”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, s. 73.

²⁷⁴ el-Ahzâb, 33/21.

arasında en faziletli kişiler olmuş ve peygamber tarafından da çok değer görmüşlerdir. Onlar hakkında pek çok hadis varit olmuş ve onların ittifak edilen söz ve davranışları Hz. Muhammed'in sünneti gibi tabi olunacak bir sıfat kazanmıştır.²⁷⁵ Nitekim Resulullah (sas) onlarla ilgili şöyle buyurmuştur: "Size Allah'tan korkmanızı, başınıza bir köle bile idareci olsa dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Sizden ömrü olanlar pek çok ihtilaflar görecektir. O zaman sizin yapmanız gereken şey, benim ve hidayet üzere olan Raşid halifelerin sünnetine sıkıca sarılmaktır, buna bütün gücünüzle sarılın! Sonradan çıkan işlerden (bid'atlerden) sakının. Zira her bid'at dalalettir."²⁷⁶ Dört halifenin sünnet ve sireti, Hz. Peygamber'in sünnet ve siretinin doğal bir devamıdır. Allah ve Resulü'nün yönteminin ameli bir tatbikidir. Dolayısıyla vaizler için önemli bir kaynak olma özelliğini korumaktadır.²⁷⁷ Aynı şekilde diğer sahabiler de Hz. Peygamber'i bizzat görmüş, O'nunla yaşamış ve İslam'ı doğrudan O'ndan öğrenmiş nesildir. Bu yüzden onların hayatları da tıpkı hulefa-i raşidin gibi Müslüman toplum için örnek alınacak davranış modelleri sunar. Vaizler, mesajlarını sadece soyut kavramlarla aktarmaz; sahabe hayatlarından somut örneklerle mesajı pekiştirir ve öğüt kalıcı olmuş olur.

2.3.4. Alimlerin Bilgi ve Tecrübeleri

Bütün peygamberler hayatları boyunca tebliğ ve irşat çalışmaları yapmış, insanları Hak yola davet etmiştir. Peygamberlerin varisleri olan alimler²⁷⁸ kutlu elçilerin bu çalışmalarını onların vefatının ardından devam ettirmiş ve hakikati dünyaya yaymışlardır. Bu noktada âlim ve davetçilerin davet sürecinde ortaya koydukları davranışlar ve her birinin tecrübesi, günümüzdeki davetçilere de örnek teşkil etmektedir. Onların tecrübeleri; Kur'an, sünnet, siyer gibi asıl kaynakları anlayıp onlardan hüküm çıkarma noktasında davetçiye yardımcı olacaktır. Nitekim selefin bu tecrübe ve davranışları bir yerde Allah ve Resulü'nün metodunun pratiğe dökülmüş hali yani en güzel haliyle uygulamasıdır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu tecrübeler de birer beşerî içtihat olup hatalı yahut doğru olma ihtimali vardır. Bundan dolayı her ne kadar çok önemli bir kaynak kabul edilseler de asli kaynaklar ışığında faydalanılması gereken ikinci derece kaynaklardır. Eğer alimler belirli bir tecrübeye amel etme noktasında toplu görüş beyan ederse yani icma ederse, bu amel delil sayılacaktır. Fikir ayrılığına düşerlerse de, o konu fıkhi içtihat gibi değerlendirilir.²⁷⁹

²⁷⁵ Kaya, "Davet İlmi Metodolojisi", s. 74.

²⁷⁶ Ebu Davud, "Sünnet", 5; Tirmizi, İlim, 16.

²⁷⁷ Kaya, "Davet İlmi Metodolojisi", s. 74.

²⁷⁸ Buhâri, İlm, 10; Ebu Davud, İlm 1; Tirmizi, İlm, 19.

²⁷⁹ Kaya, "Davet İlmi Metodolojisi", s. 75.

İnsanların en hayırlısı olan sahabe-i kiram, İslami davet ve dinî iletişimde örnek alınacak ilk zümredir. Zira onlar Hz. Peygamberin tebliğ ve davet sürecine birincil olarak şahitlik etmiş ve O'nun davet ahlakını bizzat yaşayarak öğrenmişlerdir. Bu sebeple rabbani metodu ve hikmetli üslubu da en iyi onlar bilmektedir.²⁸⁰ Onlar Hz. Muhammed'in emrettiklerini yapmada ve nehyettiklerinden kaçınmada çok özenli davranmış ve konuştuğu zaman Resulullah'a dikkat kesilmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Üsâme b. Şerik'ten rivayet edildiğine göre sahabilerin Resulullah'ı dinleme noktasında gösterdikleri tavır çarpıcıdır: “Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğimde gördüm ki ashâbı (onu hürmet içinde sessizce dinlerken) âdeta başlarının üzerinde birer kuş varmış gibiydiler...”²⁸¹

Sahabeye tabi olan, onları takip eden tâbiîn davette örnek alınacak ikinci zümredir. Tâbiîn ilmini sahabeden alarak onların yolundan gitmişlerdir. Sahabe ve tâbiînden sonra yetişen ümmetin diğer alimleri ve davetçileri de davranış ve tecrübe açısından davetçinin mesaj oluştururken esas alacağı ikincil kaynaklardandır. Bu alimlerin hayat hikayeleri, davranış ve tecrübeleri ise İbn Hacer'in el-İsâbe, İbnü'l Cevzînin Sıfetu's-Safve, Zehebi'nin Siyeru A'lami'n-Nübelâ gibi Tabakat kitaplarında yer almaktadır. Muâsır âlimler de şüphesiz yaşadıkları çağa daha uygun bir davet dili oluşturduğundan davetçiler tarafından kaynak kabul edilmelidir. Zira davetçinin yaşadığı dönemde ya da o döneme yakın bir vakitte yaşamış muâsır âlimler, o dönemin insanlarını ve ihtiyaçlarını daha iyi bilir ve o çağın üslubuna hâkim olduğundan davet dilinden istifade edilebilir.²⁸²

2.3.5. Farklı Disiplinlerin Katkısı

Dinî iletişimde davetçiler öncelikle tefsir, hadis, fıkıh, Arapça gibi temel İslami ilimleri öğrenmelidir. Daha sonra kendisine yetecek kadar tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, dinler tarihi, Arap tarihi ve kültürü gibi ilimleri de öğrenerek muhatabına karşı davetçi kimliğini güçlendirmelidir. Ayrıca genel kültür seviyesi de davetçinin etkin bir iletişim sağlaması açısından oldukça önemlidir.²⁸³

Vaizlerin mezun oldukları dört yıllık ilahiyat fakültelerinin günümüz müfredatları incelendiğinde pek çok farklı ana bilim dalında ders aldıkları görülmektedir: Tefsir, Hadis, Siyer, İslam İnanç Esasları, Kur'an Okuma ve Tecvit, İslam Hukuku, Dinler Tarihi, Din Eğitimi, Tasavvuf, Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi, Türk İslam Sanatları tarihi, Türk Din

²⁸⁰ Kaya, “Davet İlmi Metodolojisi”, s. 76.

²⁸¹ Ebu Davud, Tıb, 1.

²⁸² Kaya, “Davet İlmi Metodolojisi”, s. 76.

²⁸³ Kaya, “Davet İlmi Metodolojisi”, s. 77.

Musikisi, İslam Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Mantık. Bu derslerin yanı sıra usûl dersleri ve çeşitli seçmeli dersler de müfredatın içerisinde yer almaktadır.²⁸⁴

Yapılan araştırmalar din görevlilerinin karşılaştıkları problemleri etkili bir şekilde çözebilmeleri ve bireylerin yaşadığı sorunlara daha bütüncül çözümler üretebilmeleri için disiplinler arası bilgiye sahip olmaları ve din psikolojisi, din sosyolojisi gibi alanlarda okumalar yapmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Zira disiplinler arası donanıma sahip olan din görevlisi toplumla daha etkili iletişim kuracak ve din hizmetlerini daha kapsamlı bir şekilde halka sunacaktır.²⁸⁵

Dinî danışmanlığı anlayabilmek için öncelikle psikolojik danışmanlığın bilinmesi gerekmektedir. Psikolojik danışmanlık, psikolojik rahatsızlıkların çoğunlukla sözel ve duygusal iletişim biçimlerine dayanan tekniklerle tedavi edilmesidir. Dinî danışmanlık denildiğinde ise psikolojik danışmanlığın, dinsel kaynakların, geleneğin, bağlamın ve benzeri unsurların dikkate alınarak uygulanmasıdır. Dinî danışmanlık belirli bir dinî gelenek tarafından şekillenir yahut belirli bir dinî kurumla bağlantılı olarak yürütülür.²⁸⁶ Türkiye’de dinî danışmanlık görevini DİB çatısı altında bilhassa vaizler üstlenmiş durumdadır.

Din görevlileri içerisinde özellikle ADRB vaizleri görev gereği aile içi şiddet, boşanma, nikah, eşler arası ilişkiler, çocuk eğitimi gibi aile içi iletişimle ilgili pek çok soruyla karşılaşmaktadır. Bunların yanı sıra vaizlerin bayanlara özel haller, psikolojik sorunlar, ekonomik sorunlar, madde bağımlılığı, yaşlılık ile ilgili sorunlar ve hurafeler gibi çok farklı alanda din hizmeti sağladığı bilinmektedir. Bu sorunlara bakıldığında aslında vaizlerin sadece dinî danışmanlık değil, aynı zamanda bir tür psikolojik danışma görevi de üstlendiği görülmektedir. Dolayısıyla din görevlilerinin psikolojik danışma süreci ve teknikleri konularında eğitim almaları önem arz etmektedir.²⁸⁷

Yetişkin eğitim programlarına katılanların durumu örgün eğitim alan insanlardan farklıdır. Bu gruba giren insanların en başta psikolojik özellikleri dikkate alınmalıdır. Daha sonra bu özelliklere uygun problemler de dikkate alınarak eğitim verilmelidir. Zira yetişkin biri eğitim alırken varsa mesleği, yoksa nerede ve nasıl iş bulabileceği gibi problemler üzerine odaklanır. Yetişkinlerde ruh sağlığı; bedenî, zihnî gelişim ve çevre etkisine bağlı olmakla beraber çocukluk yıllarında kazanılan bir durumdur. Örneğin bedenî gelişme bozukluğu,

²⁸⁴ <https://ilahiyat.marmara.edu.tr/fakulte/mufredat>

²⁸⁵ Osman Yılmaz, Yusuf Batar, “Din Görevlilerine Göre Din Hizmetlerinde Etkili Problem Çözme Becerilerine Sahip Olmak İçin Gereken Özellikler”, *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 14 (2025): 14, s.84.

²⁸⁶ Üzeyir Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi (*Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*)”, 1. Baskı, ed. Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü (Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. s.38-40.

²⁸⁷ İlhan Topuz, “Danışmanlık Görevi Yürüten Din Görevlilerinin Meslekî Algılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 34 (2015), s.87.

bireyin zihin hayatında da gerilemelere sebebiyet verebilir ve yetişkinin psikolojik yapısını etkileyebilir. Bu sebeple yetişkin din eğitimiyle uğraşan görevlilerin anlayış ve sevgiyle muhatabına yaklaşması gerekmektedir.²⁸⁸

Travma veya trajedinin olduğu her yerde din ve başa çıkma söz konusudur. Dinin çoğunlukla stresli durumlarda savunma mekanizması olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Zarar, kayıp, tehdit veya kritik durumların üstesinden gelmek, durumu yönetmek anlamına gelen başa çıkma ise, stresli durumlarda dinin rolünü anlama noktasında bir çerçeve oluşturmaktadır.²⁸⁹ Din görevlilerinin hastalık ve ölüm durumlarında başa çıkma konusunda insanlara yardımcı olmakta ve dinî rehberlik hizmeti sunmaktadır. Dolayısıyla psikoloji eğitiminin önemi burada da karşımıza çıkmaktadır.

Sosyoloji, sosyal varlık ve bu varlığı anlama ve açıklama bilimidir. Din, insanlığın başlangıcından bu yana insanla birlikte var olan aşkın varlıkla ilgili iletişim ve etkileşimlerinin (inanç, ahlaki değerler, ibadet ve muamelat) insandaki ve toplumdaki tezahürleridir. Din sosyolojisi ise bu iki gerçeklik alanının birbirleriyle etkileşim ve ilişkisinden doğan varlık alanını (din toplum ilişkisini) anlamak, yorumlamak ve açıklamaktır.²⁹⁰ Her çağın kendine özgü bir dili, algı gücü, değer yargıları ve hassasiyetleri bulunmaktadır. İçinde bulunduğumuz toplumun dilini, hayat anlayışını ve zaaflarını bilmek; bunlara uygun bir söylem oluşturmak, öncelikleri belirlemek gerekmektedir.²⁹¹

Vaizin hitap edeceği toplumu tanınması oldukça önemlidir. Cemaatini farklı yönleriyle tanımayan bir vaiz ya da hatip başarılı olamaz. Toplumun yaşayış biçimi ve düzeni, inanç durumu ve saplantıları, herhangi bir akım ya da görüşün tesirinde kalıp kalmadıkları, psikolojik durumları, kültür seviyeleri, zaafları ve eğilimleri, ekonomik yapıları, ideolojik saplantıları, politik temayülleri ve ilgili oldukları diğer konular açısından tanınması vaizin kuracağı dinî iletişimi etkileyecektir.²⁹² Dolayısıyla başta vaizler olmak üzere din görevlilerinin sosyoloji alanına hâkimiyeti, onların sunacağı din hizmetinin kalitesini ve muhatabın mesajı anlamaya ve özümsemeye yönelik meylini güçlendirecektir. Sosyoloji

²⁸⁸ Kübra Kamer Ekici, “Kur’an Kursları öğretim Programının Yetişkin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi (Osmaniye İli Örneği)” (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020). s.15.

²⁸⁹ Muharem Cufta, “Kanser Hastalığı ile Başa Çıkmada Dini İnaç ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği)” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014). s.53.

²⁹⁰ Zeki Aslantürk, *Din Sosyolojisine Giriş* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2015). s.13

²⁹¹ Mehmet Ünal, “Kur’an’ın Anlattığı Vaiz Profili”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu I* (2013): s.67, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

²⁹² Celal Yıldırım, “İrşad ve İrşadda Metod”, *Din Şûrası (Sempozyum) I* (1995): s.338, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

bilgisine sahip vaiz toplumsal değişimin dinamiklerine hâkim olacak, toplumun farklı kesimlerine uygun hitap şekli geliştirecek ve mesajını hedef kitleye uyarlayarak aktaracaktır.

İnsan merkezli olan tüm hizmetler, disiplinler arası çalışmayı gerekli kılar. İnsanın mutluluğu için psikolojik, sosyal, dinî alanların yanı sıra tıbbi servislerin de aralarında bulunduğu grup çalışmaları yapılması gerekmektedir.²⁹³ Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin neticesinde daha evvel karşılaşılmayan yeni durumlar ve ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Modern dönemde teknolojinin hızlı ilerleyişi tıp biliminde yeni hastalıklar ve tedavi yolları, bunlara bağlı olarak da farklı ve karmaşık ne vazil meseleleri gündeme getirmiştir. “Sonradan meydana gelen, insanlar için zorluk veya sıkıntı doğuran durum.”²⁹⁴ anlamına gelen ne vazil meseleleriyle ilgili fetva istendiğinde, din görevlileri yahut kurumlar yalnızca kendi görüşleriyle hüküm veremez. Nitekim soru fetva veren müftinin uzmanlık alanının dışında kalabilir ve farklı alanlardaki uzmanların bilgisine ihtiyaç duyulabilir. Mesele hakkında işin ehli kimselerle istişâre edilip, hekimlerin aktardığı bilgilerden en makbul olanın alınması ve o dönemin ihtiyaçlarına göre uyarlanarak meseleye çözüm üretilmesi gereklidir.²⁹⁵

Gün geçtikçe yeni keşifler yapılmakta ve bilgiler güncellenmektedir. Buna göre geçmişte meydana gelen ve hakkında verilmiş bir fetvanın olduğu tıbbî meselelerin bugün yeni bir boyutu ortaya çıkmış olabilir. Dolayısıyla fetva verecek kişi, bu bilgiler ışığında önceki fetvanın aksi bile olsa fetvada değişiklik yapmalıdır.²⁹⁶ Günümüzde müftinin, hüküm vermeden evvel hekimlere yahut sağlık alanındaki bilirkişilere başvurması yöntemi, müftinin en doğru kararı vermesi ve davanın nihai bir sonuca ulaşması için doktorlara başvurması klasik dönem eserlerinde de görülmektedir. Örneğin Şirbînî hastalık durumunda abdest alacağı suyun kendisine zarar vereceğinden endişe eden kişinin, güvenilir bir doktorun onayıyla teyemmüm abdesti alabileceğini söylemiştir.²⁹⁷

İslam Hukukunda tıbbî ilgilendiren bir kavram geçtiğinde ve hüküm verileceği zaman tıp ilminden yararlanılır.²⁹⁸ Müftiler hükümde isabet etme çabasına girerken, insan sağlığını

²⁹³ Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları* (İstanbul: Dem Yay., 2017), 75.

²⁹⁴ Eyyüp Said Kaya, “Nevazil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34-35.

²⁹⁵ Şeyma Ülger, “Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili (Mecmau’l-Fıkhi’l İslamî Eddüvelî Örneği)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020). s.30.

²⁹⁶ Yaman, Ahmet: *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul, 2017. s. 219

²⁹⁷ Ülger, “Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili (Mecmau’l-Fıkhi’l İslamî Eddüvelî Örneği)”. s.30-31.

²⁹⁸ Yusuf Eşit, “İslam Hukuku’na Göre Tedavide Necis Maddelerin Kullanımı”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2, sy 1 (2016): s.106

ilgilendiren konularda elbette ki uzman görüşüne başvurulmalıdır. Ancak bilirkişi olarak danışılacak doktorun Müslüman, adil, güvenilir olma şartı bulunmaktadır.²⁹⁹

Vaizlerin asıl görevlerinden biri yüz yüze, telefon ve e-posta ile gelen soruları cevaplandırmak ve sorunlara dinî rehberlik etmektir.³⁰⁰ Hızla gelişen teknoloji neticesinde ruhsal ve bedensel hastalıklara yönelik yeni tedavi yolları ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu hastalıkların ya da tedavilerin dinle kesişen kısmıyla ilgili vaizlere çeşitli yollarla sorular yöneltmektedir. Bu sebeple vaizlerin genel olarak tıbbi bir perspektife sahip olması ve güncel tıbbi meseleleri, hastalıkları, tedavi yöntemlerini öğrenmesi; sorulara verdiği cevapların doğru ve tatmin edici olması açısından oldukça önemlidir.

²⁹⁹ Eşit, “İslam Hukuku’na Göre Tedavide Necis Maddelerin Kullanımı”. s.107-108.

³⁰⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi, Madde 8.

3. BÖLÜM: BULGULAR VE ANALİZ

3.1. Katılımcı Özellikleri

Görüşme Formundan elde edilen bilgiler ışığında katılımcılara dair yedi değişken bulunmaktadır. Katılımcıların doldurduğu bu formlardan yola çıkılarak Van ve Kocaeli’de görev yapan vaizlerin özellikleri tablolarda ayrı ayrı gösterilecektir.

3.1.1. Van’da Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri

Van’ın farklı ilçelerinde görev yapan yedi vaize ait özellikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. (Tablo 3.1.) Buna göre üç erkek, dört kadın katılımcı olup bunlardan iki tanesinin 26-30, iki tanesinin 31-35, bir tanesinin 36-40, iki tanesinin ise 41-45 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Üç vaizin yüksek lisans mezunu olduğu tespit edilmiş, vaizler arasında hafızın olmadığı, tüm vaizlerin ise yalnızca “vaiz” unvanına sahip olduğu görülmüştür. Mesleğin başlarında olan beş vaiz varken, 10 yılın üzerinde tecrübesi olan iki vaizin olduğu görülmüştür. Vaizlerden biri üç bölge ve üzerinde görev yapmışken, kalan diğer altı vaizin ise sadece Doğu Anadolu Bölgesinde görev yaptığı bilinmektedir.

	KOD	CİNSİYET	YAŞ ARALIĞI	EĞİTİM	HAFIZLIK	UNVAN	MESLEKİ KIDEM	GÖREV BÖLGESİ
1.	V1	Kadın	26-30	LİSANS	X	VAİZ	1-5 YIL	1 BÖLGE
2.	V2	Kadın	26-30	LİSANS	X	VAİZ	1-5 YIL	1 BÖLGE
3.	V3	Kadın	31-35	Y. LİSANS	X	VAİZ	1-5 YIL	1 BÖLGE
4.	V4	Erkek	36-40	Y. LİSANS	X	VAİZ	11-15 YIL	1 BÖLGE
5.	V5	Erkek	31-35	Y. LİSANS	X	VAİZ	1-5 YIL	1 BÖLGE
6.	V6	Kadın	41-45	LİSANS	X	VAİZ	1-5 YIL	3 BÖLGE ve üzeri
7.	V7	Erkek	41-45	LİSANS	X	VAİZ	11-15 YIL	1 BÖLGE

Tablo 3.1.: Van’da Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri

3.1.2. Kocaeli’de Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri

Kocaeli ilinin farklı ilçelerinde görev yapmakta olan yedi vaize ait özellikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. (Tablo 3.2.) Araştırmamıza Kocaeli’nden dört kadın ve üç erkek vaiz katılım sağlamış, en çok 36-40 yaş aralığında vaizin bulunduğu tespit edilmiştir. Üç vaiz yüksek lisans mezunuyken, bir vaizin ise hafız olduğu görülmüştür. Yine bir vaiz bir üst unvan olan “uzman vaiz” iken, diğerlerinin yalnızca “vaiz” unvanına sahip olduğu görülmektedir. Kıdem yılına bakıldığında ise mesleğin başında olan iki vaiz varken, 10 yılın üstünde tecrübesi olan beş vaizin olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak üç vaizin yalnızca Doğu Anadolu Bölgesinde görev yapmış olduğu, iki vaizin Doğu Anadolu ile birlikte başka bir bölgede daha görev yaptığı, iki vaizin ise üç ve üzeri bölgede görev yaptığı görülmüştür.

	KOD	CİNSİYET	YAŞ ARALIĞI	EĞİTİM	HAFIZLIK	UNVAN	MESLEKİ KIDEM	GÖREV BÖLGESİ
1.	V8	Erkek	36-40	LİSANS	HAFİZ	VAİZ	16-20 YIL	3 BÖLGE ve üzeri
2.	V9	Kadın	36-40	LİSANS	X	VAİZ	1-5 YIL	1 BÖLGE
3.	V10	Kadın	41-45	LİSANS	X	VAİZ	16-20 YIL	1 BÖLGE
4.	V11	Kadın	36-40	Y. LİSANS	X	VAİZ	1-5 YIL	1 BÖLGE
5.	V12	Kadın	41-45	Y. LİSANS	X	VAİZ	11-15 YIL	2 BÖLGE
6.	V13	Erkek	36-40	Y. LİSANS	X	UZMAN VAİZ	16-20 YIL	3 BÖLGE ve üzeri
7.	V14	Erkek	31-35	LİSANS	X	VAİZ	11-15 YIL	2 BÖLGE

Tablo 3.2.: Kocaeli’de Görev Yapan Katılımcıların Özellikleri

3.2. Bulgular

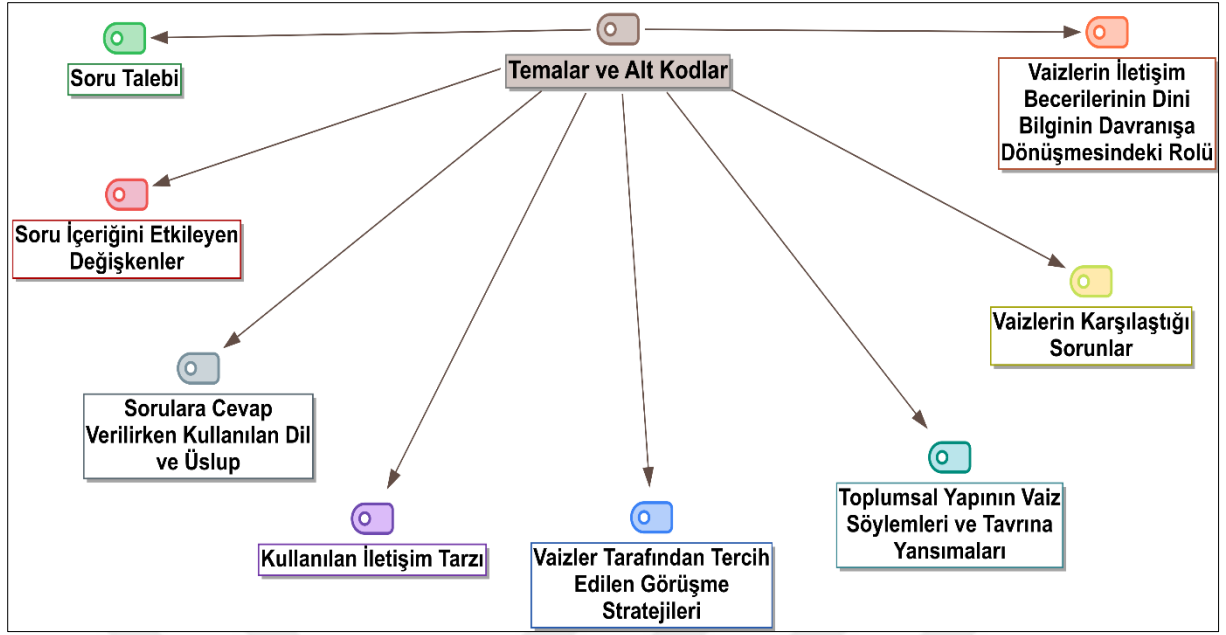
Çalışmada, vaizlerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler tematik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiş ve tümevarımsal (inductive) bir yaklaşımla kodlanmıştır. Kodlama ve analiz süreçlerinde, nitel veri analizinde yaygın olarak tercih edilen MAXQDA 2024 yazılımından yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, Hiyerarşik Kod–Alt Kod Modeli çerçevesinde sistematik olarak yapılandırılmış; böylelikle hem içerik bütünlüğü korunmuş hem de verilerin çok boyutlu ve derinlemesine incelenmesi mümkün olmuştur. Bu yöntem sayesinde, benzer anlam kümelerine sahip veriler kavramsal temalar etrafında toplanarak düzenli ve anlamlı bir analiz yapısı oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında yürütülen nitel analizler sonucunda sekiz temel tema sistematik bir biçimde ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, vaizlerin konuya ilişkin bakış açılarının belirli temalar ve bu temalara bağlı alt kodlar etrafında yoğunlaştığını açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, MAXQDA 2024 yazılımının sunduğu ileri düzey analiz ve görselleştirme araçları kullanılarak, Kod–Alt Kod Bölümleri Modeli temelinde her bir temaya ait kavramsal kodların frekans değerleri, içerik yoğunlukları ve ilişkisel yapıları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bu yöntem, yalnızca kodların sayısal sıklıklarını tespit etmekle kalmamış, aynı zamanda kavramlar arasındaki anlamsal bağlantıları, temalar içindeki alt kodların dağılımını ve yoğunlaşma noktalarını da görünür kılmıştır. Böylece, analiz süreci hem tematik derinlik hem de kavramsal çeşitlilik açısından anlamlı kümeler oluşturulmasına imkân tanımış; verilerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesini sağlamıştır.

Bu yaklaşım sayesinde, temaların birbirleriyle olan ilişkileri, örtüşme alanları ve ayrışma noktaları sistematik olarak belirlenmiş; nitel verinin yalnızca betimsel düzeyde değil, analitik bir çerçevede de yorumlanmasına olanak tanınmıştır. Çalışmanın bulgular bölümünde ortaya konulan temalar, hem sahadan elde edilen özgün nitel verilerin hem de titizlikle yürütülen metodolojik sürecin bir ürünü olarak, araştırma sorularını doğrudan yanıtlayan sağlam ve bütüncül bir kuramsal çerçeve oluşturmuştur.

Yapılan analizler sonucunda, Van ve Kocaeli illerinde görev yapan vaizlerin konuya ilişkin bakış açıları sekiz ana tema altında toplanmıştır (Şekil 3.1) Bu temalar, vaizlerin soru–cevap süreçlerindeki iletişim pratiklerini, muhataplara yönelik yaklaşımlarını, uyguladıkları stratejileri, karşılaştıkları zorlukları ve içinde bulundukları toplumsal bağlamın iletişimlerine yansımalarını bütüncül bir biçimde ortaya koymaktadır. Araştırmada belirlenen ana temalar ve bunların ifade ettiği genel anlamlar aşağıda sunulmaktadır:

Şekil 3.1. Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli- Tespit Edilen Temalar

Kod Matrisi (Şekil 3.2.) hangi kodların hangi katılımcılarda ne sıklıkta geçtiğini tablo şeklinde göstermektedir. Satırlarda tema isimleri alt alta verilirken, sütunlarda ise katılımcılar yer almaktadır. Hücrelerde ise ilgili temanın o katılımcıda kaç kez geçtiği belirtilmektedir. Kod matrisi sayesinde katılımcıların hangi konularda daha çok ya da daha az konuştuğu görülmektedir. Aynı zamanda iller arasında üzerinde en çok durulan konular açısından karşılaştırma yapılmasına da olanak sağlamaktadır. Örneğin ilk tema olan Soru Talebi teması, tüm vaizlerde toplam 34 kez tekrar edilmiş olup, tema başlığının yanında frekans değeri “(f=34)” şeklinde belirtilmiştir.

Kod Sistemi	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14	TOPLAM
Temalar ve Alt Kodlar															0
Soru Talebi	2	4	2	3	2	4	2	3	2	3	2	1	1	3	34
Soru İçeriğini Etkileyen Değişkenler	10	9	5	9	6	6	3	4	5	4	4	7	5	11	88
Sorulara Cevap Verilirken Kullanılan Dil ve Üslup	7	6	4	11	8	3	7	2	5	2	6	5	4	5	75
Kullanılan İletişim Tarzı	8	5	3	9	4	3	4	3	2	8	1	6	6	3	65
Vaizler Tarafından Tercih Edilen Görüşme Stratejileri	12	11	9	10	6	10	12	11	10	10	15	13	12	9	150
Toplumsal Yapının Vaiz Söylemleri ve Tavrına Yansımaları	4	3	5	3	3	3	3	2	2	1	4	5	3	3	44
Vaizlerin Karşılaştığı Sorunlar	6	9	6	2	4	4	9	5	1	5	6	2		4	63
Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dini Bilginin Davranışa Dönüşmesindeki Rolü	7	4	5	9	7	10	7	9	8	5	10	11	8	9	109
TOPLAM	56	51	39	56	40	43	47	39	35	38	48	50	39	47	628

Şekil 3.2. Kod Matrisi Tarayıcı/Kod Sistemi-Temalar ve Frekans Değerleri

1. Soru Talebi Teması (f=34)

Bu tema, muhatapların vaizlere yönelttiği soruların ortaya çıkış koşullarını, sorunun talep edilme biçimini ve vaizlerin bu talebi nasıl karşıladığını kapsamaktadır. Muhatapların dinî, sosyal veya kişisel sebeplerle yönelttiği soruların niteliği, vaiz-muhatap iletişiminin ilk basamağını oluşturmaktadır.

2. Soru İçeriğini Etkileyen Değişkenler Teması (f=88)

Soruların konusunu, kapsamını ve yönelimini şekillendiren sosyo-demografik, kültürel, bireysel ve dinsel faktörleri ifade etmektedir. Bu tema, muhatapların bilgi düzeyleri, yaş, cinsiyet, eğitim, dinî yönelim gibi unsurların soru içeriklerine nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır.

3. Sorulara Cevap Verilirken Kullanılan Dil ve Üslup Teması (f=75)

Vaizlerin cevap verirken tercih ettikleri kelime seçimi, ifade tarzı, retorik stratejiler ve söylem biçimlerini kapsamaktadır. Tema, dinî bilginin aktarımında anlaşılır, saygılı, empatik veya açıklayıcı dil kullanımı gibi faktörleri vurgulamaktadır.

4. Kullanılan İletişim Tarzı Teması (f=65)

Vaizlerin muhataplarıyla kurdukları iletişimin biçimini ve yönünü ifade eder. Bu tema, bire bir diyalog, toplu hitap, soru-cevap oturumları, çevrim içi etkileşim gibi iletişim kanallarının yanı sıra, sözlü ve sözsüz iletişim unsurlarının kullanımını da kapsamaktadır.

5. Vaizler Tarafından Tercih Edilen Görüşme Stratejileri Teması (f=150)

Muhatabın ihtiyaçlarını anlamaya, sorularını derinleştirmeye veya yönlendirmeye yönelik planlı ve bilinçli yöntemleri ifade etmektedir. Bu tema, dinleme tekniklerinden örnek olay kullanımına, açıklayıcı benzetmelerden ayet-hadis referanslarına kadar geniş bir strateji yelpazesini kapsamaktadır.

6. Toplumsal Yapının Vaiz Söylemlerine ve Tavrına Yansımaları (f=44)

Vaizlerin söylem ve tavırlarının, içinde bulundukları toplumsal, kültürel ve ekonomik bağlamdan nasıl etkilendiğini göstermektedir. Yerel değerler, toplumsal hassasiyetler ve bölgesel farklılıklar, vaizlerin iletişim tarzlarına ve içerik seçimlerine doğrudan yansımaktadır.

7. *Vaizlerin Karşılaştığı Sorunlar Teması (f=63)*

Vaizlerin görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları iletişim, içerik, ortam, zaman veya muhatap kaynaklı zorlukları kapsamaktadır. Bu tema, iletişim engelleri, yanlış anlaşılma riskleri ve toplumsal önyargılar gibi faktörleri içermektedir.

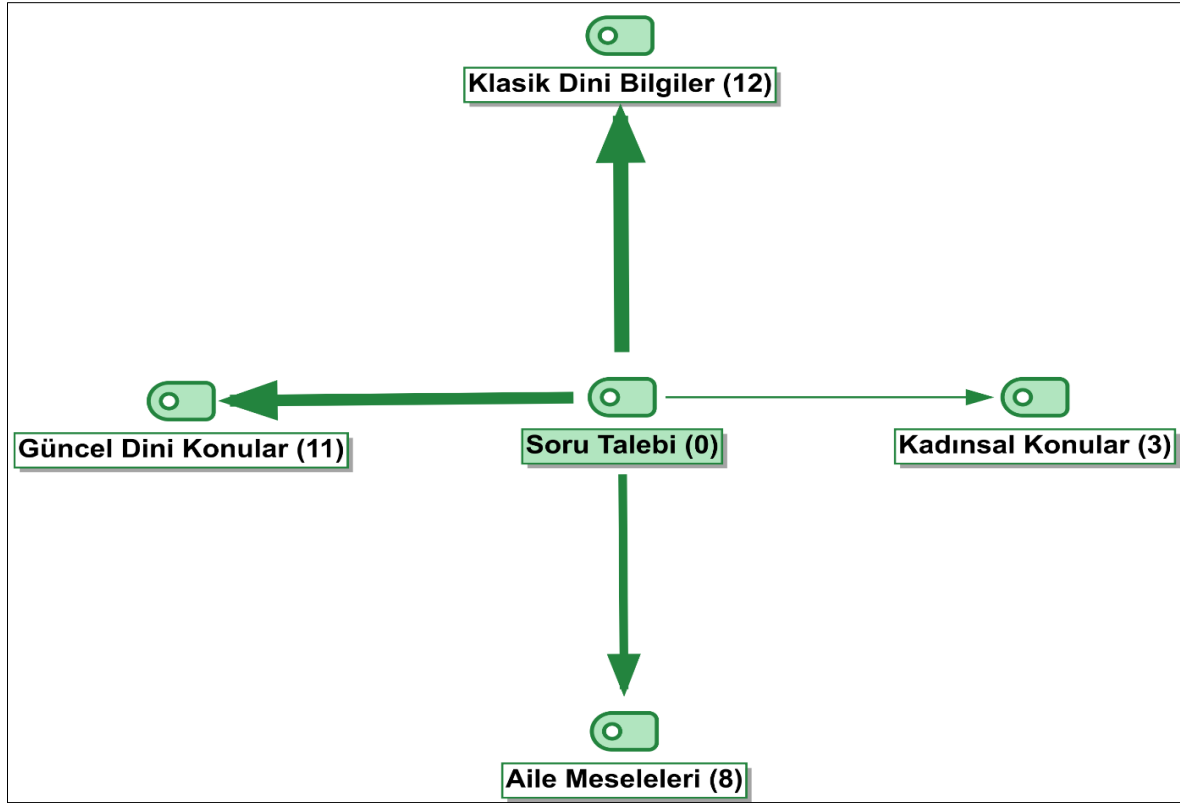
8. *Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Bilginin Davranışa Dönüşmesindeki Rolü Teması (f=109)*

Vaizlerin etkili iletişim yeteneklerinin, dinî bilginin yalnızca anlaşılmasında değil, aynı zamanda bireylerin inanç ve davranışlarında somut değişim yaratmasındaki kritik işlevini ifade etmektedir. Bu tema, dinî bilgiyi davranışa dönüştürme sürecinde iletişimin dönüştürücü gücünü vurgulamaktadır.

3.2.1. Soru Talebi

Çalışma kapsamında Kod–Alt Kod Bölümler Modeli çerçevesinde ele alınan ilk tema “Soru Talebi” olmuştur (Şekil 3.3.). Bu tema, vaizlerin iletişim içinde oldukları kitlelerden gelen soru taleplerinin kapsamını, yönelimini ve konu çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler, muhatapların vaizlere yönelttiği soruların hem dinî hem de sosyal içerik barındırdığını ve bu soruların, bireylerin dinî bilgiye duyduğu ihtiyaç ile günlük yaşam pratiklerindeki sorunlarının kesişim noktasında şekillendiğini göstermektedir.

Modele göre bu tema altında en fazla tercih edilen alt kodlar şu şekilde sıralanmaktadır: Klasik Dinî Bilgiler (f=12), Güncel Dinî Konular (f=11), Aile Meseleleri (f=8) ve Kadınsal Konular (f=3) (Şekil 3.3.)

Şekil 3.3. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Soru Talebi Teması Alt Kodlar Dağılımı

Klasik Dinî Bilgiler kodu, temel itikadi, ibadet ve ahlaki konularda bilgi talebini ifade etmekte olup, katılımcıların geleneksel dinî literatürde yer alan sorulara yönelme eğilimini yansıtmaktadır. Vaizlere gelen klasik dinî sorular genel olarak namaz, oruç, hac, zekât, kurban, sadaka gibi ibadetlerle alakalıdır. Bu ibadetlerin belirli bir eda edilme vakti varsa, o vakitlerde o ibadetle alakalı gelen soruların arttığı belirtilmiştir:

“Bize gelen sorular zaman dilimine göre farklı olabiliyor. Örneğin ramazan dönemine denk geldiğimiz zaman özellikle ağırlıklı olarak oruç, orucu bozan durumlar, orucun rükünleri, kefarete orucu; kısacası oruçla ilgili sorular geliyor. Bir de o döneme denk geldiği için zekatla ilgili sorular da o dönemde soruluyor.” (V4)

Güncel Dinî Konular kodu, modern yaşamın getirdiği yeni durum ve sorunlar karşısında dinî hüküm veya yorum talebini kapsamaktadır. Vaizlere sorulan güncel sorular, muhatapın yaş, cinsiyet, ekonomik durum gibi özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Fakat genel olarak bankacılık ve faizli işlemler, madde bağımlılığı, sanal para çeşitleri, altın-gümüş yatırımı, estetik ve dövme işlemleri, yeni itikadi akımlar gibi başlıkların öne çıktığını söyleyebiliriz:

“Güncel sorularla ilgili sorular geliyor; bankalardan araba ev alınabilir mi? Bu ister faizli ister katılım bankaları olsun.” (V5)

“Cezaevi görevinde maddeyle ve madde bağımlılığıyla ilgili sorular geliyor. Cezaevinde de aileyle ilgili görüşürüz ama oranın geneli madde bağımlılığıyla ilgili sorular sorar. Kullanılan maddenin çeşidine göre helal haram konularıyla ilgili soru gelir.” (V8)

“Yeni dönem konuları borsa, Bitcoin, hisse senetleri, altın, altın günü yapmak. Bunlarla ilgili de son dönemlerde çok fazla sorular geliyor.” (V10)

“Hanımefendilerden estetikle ilgili sorular gelebiliyor. Bir hanımefendi kalıcı bir eyeliner (göz makyajı çeşidi) yaptırmak istiyor. “Bu, gusül abdestine mâni midir değil midir?” gibi sorular yöneltiyor.” (V12)

“Bilhassa gençlerimiz dövmelemin namaza, abdeste, ibadete mâni olup olmamasıyla ilgili sorular soruyor. Maniyse işte hangi tür dövmelemin manidir? Vücuda işlemin yüzeysele olarak kaldığında engel olur mu veya tamamen derinin altına işlemin sonucu mu gusle, abdeste engel olur? İtikadi noktada bilhassa çağımızın itikadi problemlerinden olan: “Allah kötülüklerle neden engel olmuyor? Madem Allah var, neden bu dünyada bu kadar katliamlar zulümler adaletsizlikler kötülükler hâkim? Allah bunlara niye engel olmuyor?” diye sorulan sorular oluyor.” (V13)

“Günümüzdeki; ateizm, deizm, agnostisizm, sihizm gibi bazı akımlarla ilgili sıkça soru gelir. Ama gençlerden gelir. Özellikle KYK sohbetlerimiz olduğunda ya da üniversiteye gittiğimizde ya da liselerde konferans verdiğimizde güncel sorular alıyoruz.” (V14)

Aile Meseleleri kodu, evlilik, boşanma, çocuk yetiştirme ve aile içi iletişim gibi hem dinî hem de toplumsal açıdan önem arz eden konulara odaklanmaktadır. Ancak aile meselelerinde en çok soru gelen konunun boşanma olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Van’da görevli ADRB koordinatörü olan katılımcı, şunları dile getirmektedir:

“Ben ADRB koordinatörü de olduğum için benim şahsıma en çok yöneltilen sorular, boşanma ve ailevi sorunlarla ilgili oluyor. Bana yöneltilen soruların belki %80’inden fazlası aileye yönelik sorular oluyor. Boşanmadan tutun, boşanma sözlerine kadar soruluyor: Hangi durumlarda boşanma gerçekleşir? Eşim bana şunu söyledi acaba boşanmış sayılıyor muyuz? Eşimle geçimimiz olmuyor, eşim nafakamı temin etmiyor

bu boşanma sebebi olur mu? Kaynanamlarla kültür olarak sıkıntılar yaşıyoruz, bunlar boşanma sebebi olabilir mi? Ya da aile içi huzursuzluklarda bu sefer ortayı bulma talebi oluyor: Bizim şu sıkıntımız var, geçinemiyoruz. Bazı konularda farklı düşünüyoruz. Bazen farklı düşünceler bizim aramızı bozabiliyor. Ya da bozulmuş bir aile düzeni hakkında eşler arasında var olan sıkıntılardan dolayı talepler gelebiliyor. Diyelim ki kadın küsüp babasının evine gitmiş, ya da ayrı odalarda kalıyorlar. “Barışmak vesilesiyle bizim için aracı olun.” Danışma niyetiyle bize gelip de bu şekilde de soru soranlar var. Özellikle benim şahsıma yönelik başta evlilik, nikah, nafaka olmak üzere ailevi sorular yöneltiliyor.” (V4)

Daha evvel Doğu Anadolu Bölgesi’nde görev yapmış ancak şu an Kocaeli’nde görevli olan V14 de aynı şekilde boşanmanın gündeme en çok gelen konu olduğunu vurgulamıştır:

“Doğuda görev yaparken de ve burada da görev yaparken en çok karşılaştığımız soru genellikle boşanmayla ilgili. Yani bize ayda 50 soru geliyorsa bunun 35-40’ı kesinlikle boşanmayla ilgili.” (V14)

Kadınsal Konular kodu ise, kadınların özel durumları, ibadetlerle ilgili hükümler veya toplumsal rollerine ilişkin soruların yoğunlaştığı alt başlığı temsil etmektedir. Kadınlara dair soruların tamamen kadın vaizlere yöneltildiği görülmektedir. Konuyla ilgili olarak V3 şunları dile getirmiştir:

“Bayan vaizeler olarak bilhassa bayanlarla muhatap olduğumuz için kadınsal, kadınların özel halleri gibi fıkhi konularla ilgili sorular alıyoruz.” (V3)

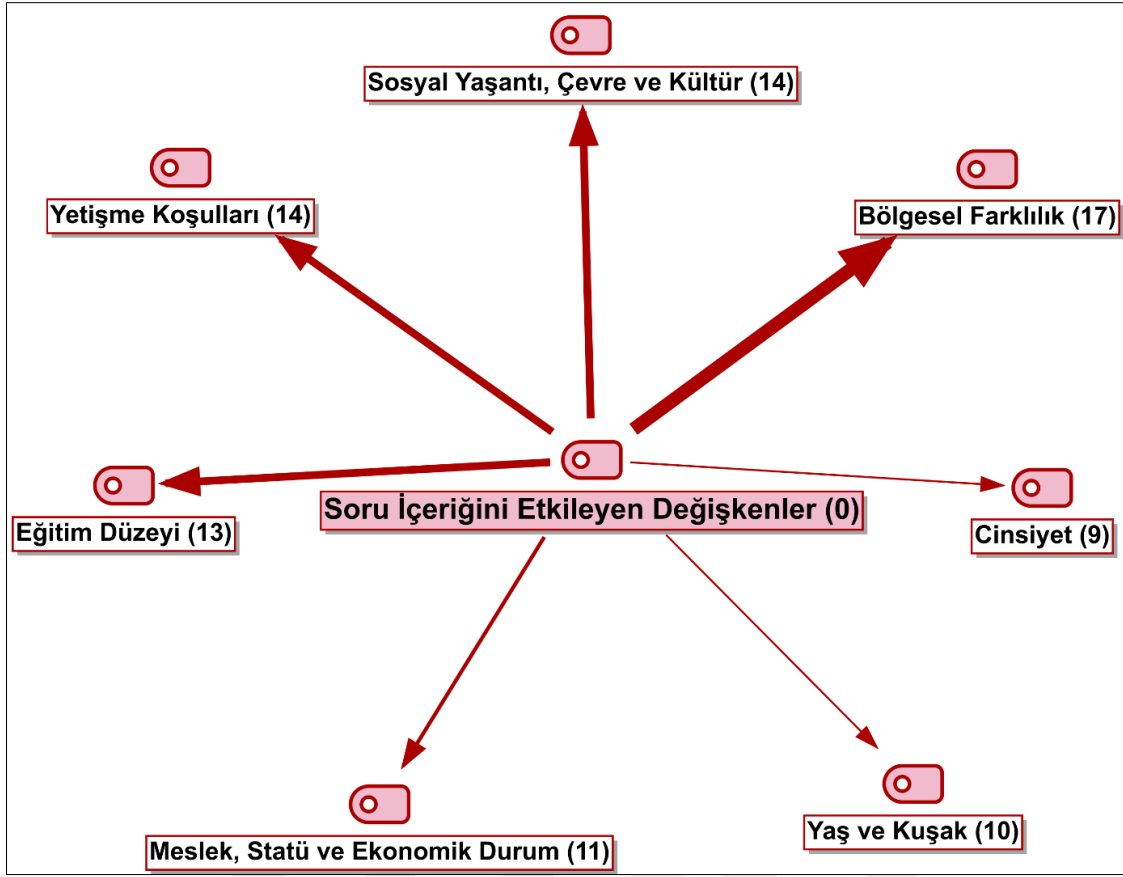
Bu tema, genel olarak muhatapların dinî bilgi talebinin yalnızca soyut veya teorik alanlarla sınırlı olmadığını; aynı zamanda bireysel yaşam, toplumsal ilişkiler ve güncel sorunlarla da doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Soru Talebi teması bölgesel olarak karşılaştırıldığında Van’da ağırlıklı olarak *Klasik Dinî Bilgilerin* sorulduğu, güncel soruların ise şehir merkezinde yaşayanlardan yahut genç/egitimli kesimden yöneltildiği görülmüştür. Kocaeli’de de klasik dinî soruların yine çokça sorulduğu görülmektedir. Her iki bölgede kadın ve erkek vaizler *Aile Meseleleri* ile ilgili çok soru aldıklarını, bu soruların kahir ekseriyetinin boşanma konusunda olduğunu belirtmişlerdir. Aile kurma ve devamlılığını sağlama, aile içi düzen ve roller, aile içi sıkıntılar ve anlaşmazlıklar, boşanma ve boşanmaya neden olan durumlar aile meselelerine dair gündemi oluşturmaktadır. *Güncel Dinî Meseleler* mukayese edildiğinde ise çalışma ve şehir hayatının getirdiği güncel problemler Kocaeli’de

daha fazla gündeme gelmektedir. Yine estetik, dövme gibi konuların da modern hayata geçişin daha hızlı olduğu Kocaeli’de sıklıkla sorulduğu görülmektedir. Ancak alım satım işlemleriyle alakalı yahut yeni itikadi akımlara dair güncel sorulara Van’da da rastlanmaktadır. *Kadınsal Konularda* gelen soruların her iki ilde de yalnızca kadın vaizlere yöneltildiği, yöneltilen soruların ise kadına ait özel haller ve fıkhi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

3.2.2. Soru İçeriğini Etkileyen Değişkenler

Kod–Alt Kod Bölümler Modeli’ne göre ele alınan ikinci önemli tema “Soru İçeriğini Etkileyen Değişkenler” olmuştur (Şekil 3.4). Bu tema kapsamında, vaizler kendilerine yöneltilen soruların içeriğini şekillendiren ve farklılaştıran unsurları ayrıntılı biçimde değerlendirmiştir. Görüşmelere göre, soru içerikleri yalnızca bireyin bilgi ihtiyacıyla değil; aynı zamanda yaşadığı çevrenin, sosyal ve kültürel yapının, demografik özelliklerin ve bireysel yaşam deneyimlerinin etkisiyle de biçimlenmektedir.

Bu bağlamda, en fazla öne çıkan alt kodlar şunlardır: “Bölgesel Farklılık” (f=17), “Sosyal Yaşantı, Çevre ve Kültür” (f=14), “Yetiştirme Koşulları” (f=14), “Eğitim Düzeyi” (f=13), “Meslek, Statü ve Ekonomik Durum” (f=11), “Yaş ve Kuşak” (f=10) ve “Cinsiyet” (f=9) (Şekil 3.4).

Şekil 3.4. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Soru İçeriğini Etkileyen Değişkenler Teması Alt Kodlar Dağılımı

Vaizlerin aktarımlarına göre, örneğin farklı illerde görev yapan din görevlileri, bölgesel farklılıkların soru konularında belirgin etkiler yarattığını gözlemlemektedir. Büyükşehirlerde yaşayan bireyler, daha çok güncel dinî tartışmalar ve modern yaşamın getirdiği etik sorunlara ilişkin sorular yöneltirken; kırsal bölgelerde klasik dinî bilgiler, ibadet uygulamaları veya ailevi meseleler ön planda olabilmektedir. Sosyal çevre ve kültürel ortam da soru çeşitliliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel değerlerin güçlü olduğu toplum kesimlerinde daha muhafazakâr içerikli sorular öne çıkarken, modern ve kozmopolit çevrelerde bireysel yorum ve eleştirel yaklaşım içeren sorular artmaktadır. Bu konuda (VI) şunları dile getirmiştir:

“Okumamış bir hanımefendi ise ya da böyle çok fazla sosyal çevresi olmayan bir hanımefendi ise; daha çok çevresindeki kadınlarla ilgili soru soruyor. Mesela kayınvalidesiyle, görümcesiyle, ehtileriyle, komşularıyla ilgili. Ya da yüksek statüden, mesleği olan, toplum içerisinde daha çok karışan bir hanımefendi ise; daha çok iş ortamıyla ilgili, sosyal medyayla ilgili ya da çevresindeki insanlarla ilgili sorular geliyor” (VI)

Ayrıca bireyin yetiştirme koşulları, aldığı eğitim düzeyi ve meslek–statü gibi sosyoekonomik faktörler, soruların derinliğini ve dilini doğrudan etkilemektedir. Genç kuşaklar, teknolojinin ve sosyal medyanın etkisiyle, dinî konuları küresel gelişmeler ve popüler tartışmalar bağlamında ele alırken; yaşça daha büyük bireyler, geleneksel bilgi ve uygulamaları merkeze alan sorular sormaktadır. Cinsiyet faktörü de soru içeriklerinde belirleyici olup, özellikle kadınların yönelttiği sorularda aile, çocuk eğitimi, kadın hakları ve dinî pratiklerin kadın hayatındaki yeri gibi konular öne çıkmaktadır. Yaş faktörünün soru sorma şekli ve hitap tarzları üzerindeki etkisini (V4) şu şekilde aktarmaktadır:

“Yaşlılar bu konuda biraz daha üstü kapalı, örtülü olabiliyorken gençlerin bu konuda daha net, anlaşılır bir dil ve üslup kullandıklarını, kendilerini daha iyi ifade ettiklerini hatta bazı konularda yaşlılara nazaran çok daha açık ve net bir şekilde sorularını da sorduklarını ifade edebilirim.” (V4)

Yaş gruplarının farklılığı, sorulan soruların içerikleri arasında büyük farklar oluşturduğunu, ayrıca yaşlı kesimin ibadet hayatıyla ilgili daha çok soru yöneltirken, genç kesimin ise evlilik, boşanma, çalışma hayatının getirdiği hak ve sorumluluklar gibi konularda sorular sorduğu görülmüştür. Ayrıca soru içeriklerinin bölgesel farklılığa bağlı olarak oldukça değişiklik arz ettiği Kocaeli’de görevli (V14) tarafından ifade edilmiştir:

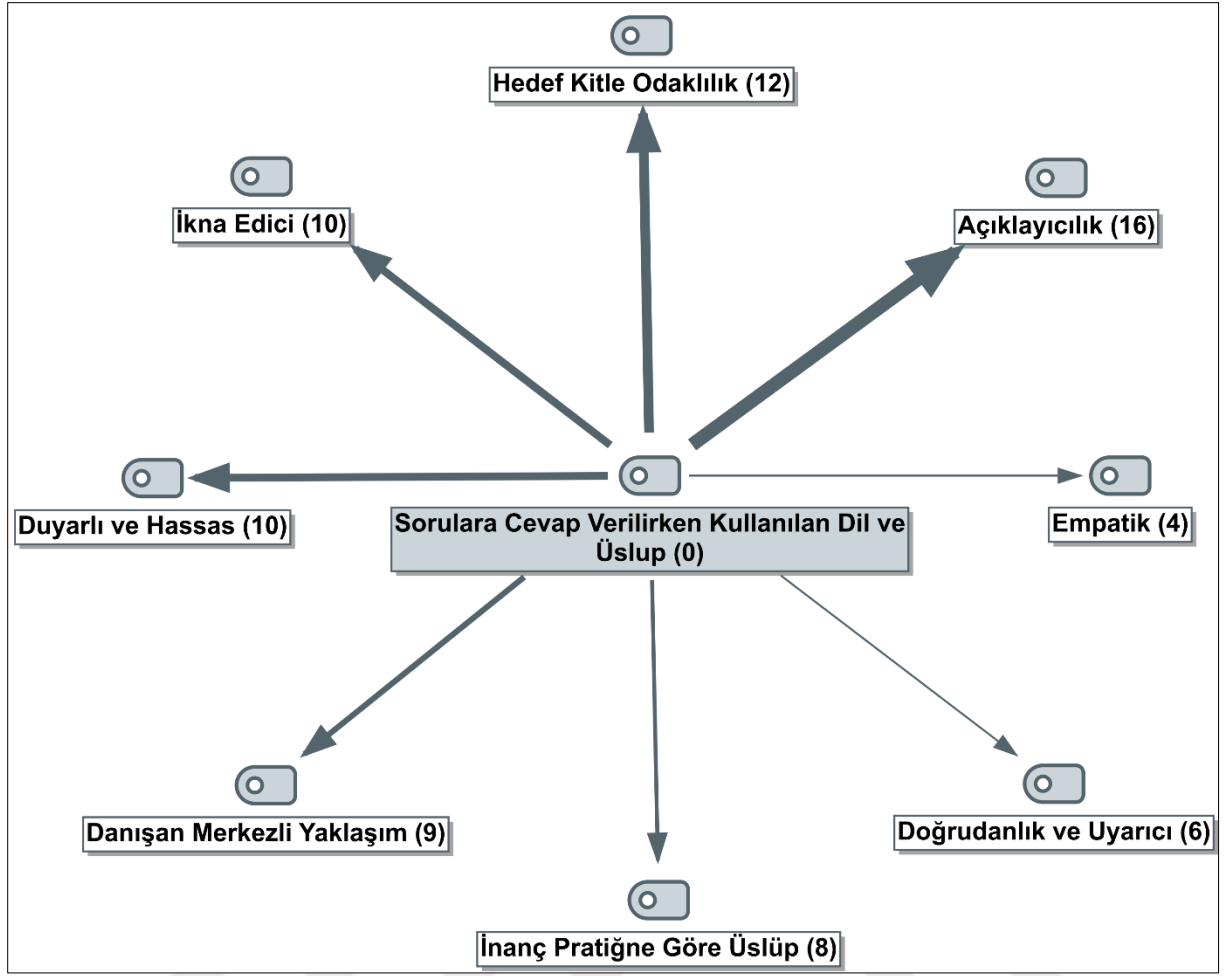
“45 yaş ve üstü belli bir dönem görmüşler, bizim aslında görmediğimiz bir süreçten geçmişler. Bunların inanç meseleleri tamamen oturmuş; biraz daha günlük hayatlarını, günlük ibadetlerini ilgilendiren sorular soruyorlar. 25 ile 40 yaş arası, daha yeni evlenmiş ya da evlenecek, evliliğin başında olan kardeşlerimizde de şunu görüyoruz; gelen sorular arasında örneğin kadına verilen mehir oluyor. Yine bu yaş grubunda boşanmayla ilgili sorular sorulur. Bir de eğer 2 çift çalışıyorsa, evdeki hak ve hukukla ilgili sıkça soru sorulur. Kesinlikle fark ediyor, yaş grubu hatta bölgeden bölgeye de fark eder. Mesela doğu tarafında biri Peygamber Efendimizin şefaati hak mıdır, değil midir sorusunu sormaz; buna tamamen inanmıştır. Allah ahirette görülecek mi, görülmeyecek mi? Bu tarz soru sormaz. Ama Marmara bölgesinde biraz daha bu soruları alabiliyoruz. Mesela bölgesel olarak konuşursak, Van’da Peygamber Efendimizin (sas) hadisleri hakkında; hadisleri doğru mudur değil midir? Ben hadisleri kabul etmiyorum, beni ikna et kabul etmem için; argümanlar deliller ortaya koy, böyle bir soru gelmez.” (V14)

Bu bulgular, vaizlerin hizmet sundukları toplumsal kesimlerin çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin iletişim süreçlerine doğrudan yansıdığını ortaya koymaktadır. Bulgular bölgesel olarak karşılaştırıldığında her iki ilde de özellikle yaş faktörünün soru içeriğini oldukça etkilediği görülmektedir. Genç ve belli bir toplumsal konuma sahip kesimin, sorularını daha net ve açık ifade ettikleri, ailevî ve güncel meselelere dair daha fazla soru sordukları görülürken; yaşlı kesimin, eğitim hayatından mahrum kalmış kişilerin veyahut da ev hanımlarının ise daha çok ilmiyal bilgilerine dair sorular sordukları görülmüştür.

3.2.3. Sorulara Cevap Verilirken Kullanılan Dil ve Üslup

Kod–Alt Kod Bölümler Modeli çerçevesinde analiz edilen üçüncü tema “Sorulara Cevap Verilirken Kullanılan Dil ve Üslup” olmuştur (Şekil 3.5). Bu tema kapsamında, vaizlerin kendilerine yöneltilen soruları cevaplarken benimsedikleri dil ve üslup özellikleri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Bulgular, vaizlerin cevap verme sürecinde yalnızca bilgi aktarmakla yetinmediklerini, aynı zamanda muhataplarının ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun bir iletişim stratejisi geliştirdiklerini göstermektedir.

Modele göre en fazla üzerinde durulan alt kodlar şu şekilde sıralanmıştır: “Açıklayıcılık” (f=16), “Hedef Kitle Odaklılık” (f=12), “İkna Edici” (f=10), “Duyarlı ve Hassas” (f=10), “Danışan Merkezli Yaklaşım” (f=9), “İnanç Pratiğine Göre Üslup” (f=8), “Doğrudanlık ve Uyarıcı” (f=6) ve “Empatik” (f=4). (Şekil 3.5)

Şekil 3.5. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Sorulara Cevap Verilirken Kullanılan Dil ve Üslup Teması Alt Kodlar Dağılımı

Bu kodlar, vaizlerin iletişimlerinde hem açıklayıcı hem de anlaşılır bir dil kullanmaya özen gösterdiklerini, farklı yaş, cinsiyet ve kültürel arka plana sahip dinleyici gruplarına yönelik üslup farklılaştırması yaptıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, inanç ve ibadet pratiklerine uygun bir söylem geliştirme, gerektiğinde doğrudan ve uyarıcı ifadeler kullanma, muhataplarının duygusal hassasiyetlerini gözetme ve empatik bir yaklaşım sergileme gibi stratejilerin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Böylece, vaizlerin dil ve üslup tercihlerinin yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda dinleyicinin dinî, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını da dikkate alan bütüncül bir iletişim anlayışını yansıttığı söylenebilir.

Van’da görev yapan (V1), dinî danışmanlık görevinin gereği olarak ikna edici ya da empatik dil kullanımı yerine açıklayıcı bir dil kullandığını ifade etmiştir:

“Bizim alanımız aile ve dinî rehberlik olduğundan dolayı bizim aslında ikna edici bir yol izlememiz çok mümkün değil. Çünkü bürodaki görevlerimizin içerisinde manevi danışmanlık ve aile danışmanlığı da dahil. Dolayısıyla çok ikna edici bir yöntem

kullanamıyoruz ya da karşımızdakinin adına karar verici bir üslup kullanamıyoruz. Bize sorulan soru eğer netse, o netliği daha da açmaya yönelik ya da çok net değilse, sorunun detaylarını öğrenmeye yönelik sorular soruyoruz. Maalesef kötü olaylar, çok ciddi problemler de gelebiliyor bize. Bundan dolayı ben şahsım adına çok empatik bir dil kullanmayı doğru bulmuyorum. Çünkü empati yaptığım takdirde çok objektif davranmayabiliyorum. Mesleki profesyonelliğin zarar gördüğünü düşünüyorum.” (V1)

Van’da görev yapan katılımcı ise, bölgesel farkların konuşma ve vaaz dilinin üzerindeki etkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“Baştan savma, gelişi güzel, kafadan cevaplar vermek yerine; açıklayıcı, öz, muhatabın anlayacağı bir şekilde cevap veriyoruz. Hatta bazen gelenler arasında Türkçeyi iyi bilmeyen danışanlarımız da olabilir. Yani bölge Kürt bölgesi olduğu için burada Türkçeyi iyi bilmeyen kardeşlerimiz de geliyor. Dolayısıyla konuyu daha iyi anlasın diye Kürtçe de izah ediyoruz. Yeter ki soruyu soran kişi bu sorunun cevabını tatmin edici bulabilsin” (V4)

Muhatabın sahip olduğu özelliklere göre değişen bir dil kullanımını (V5) şu şekilde ifade etmiştir:

“Soruyu soran kişiye göre değişiyor. Gelip bir fetva isteyen bir kişiye doğal olarak fetvanın gerekliliğiyle net, akıcı, kısa cevaplar vermek durumundayız; eğer fetvayı soruyorsa. Ancak dediğim gibi lise ortamında soru soran gençlere ikna edici cevaplar veriyoruz; tabi sorunun da tarzına göre değişiyor. Bu bazı sorularda empati kurmak gerekiyor. Durumu iyi olmayan öğrenciye ya da ailesinde sıkıntı yaşayan öğrenciye cevap verirken empati kurarak cevap vermek gerekiyor.” (V5)

Yaş ve eğitim kriterinin vaizin dil kullanımında oluşturduğu farklara dair (V7) şunları söylemiştir:

“İnsanlara akılları nispetinde konuşunuz” diye bir tarz vardır. Karşındaki kişinin yapısına seviyesine göre biz konuşuyoruz. Mesela okula gidiyorsak onların yaşına göre konuşuyoruz ortaokul öğrencisine 55 yaşındakinin eğitimin veremezsin. Biz bu araştırma gereği, karşımızdakinin eğitim seviyesine göre hitap ediyoruz. Köylü, gariban, okumamışa ise; çoğunlukla tasvirle konuşuruz. Eğitimiye ayet ve hadislerde

doğrudan hitap ediyoruz. Ama eğitimi olmayan kişi sahih hadislerin derecesini bilmez.” (V7)

Kendi yaş ve tecrübesi itibarıyla (V10) muhataplarıyla iletişimde empati yolunu tercih ettiğini ifade etmiştir:

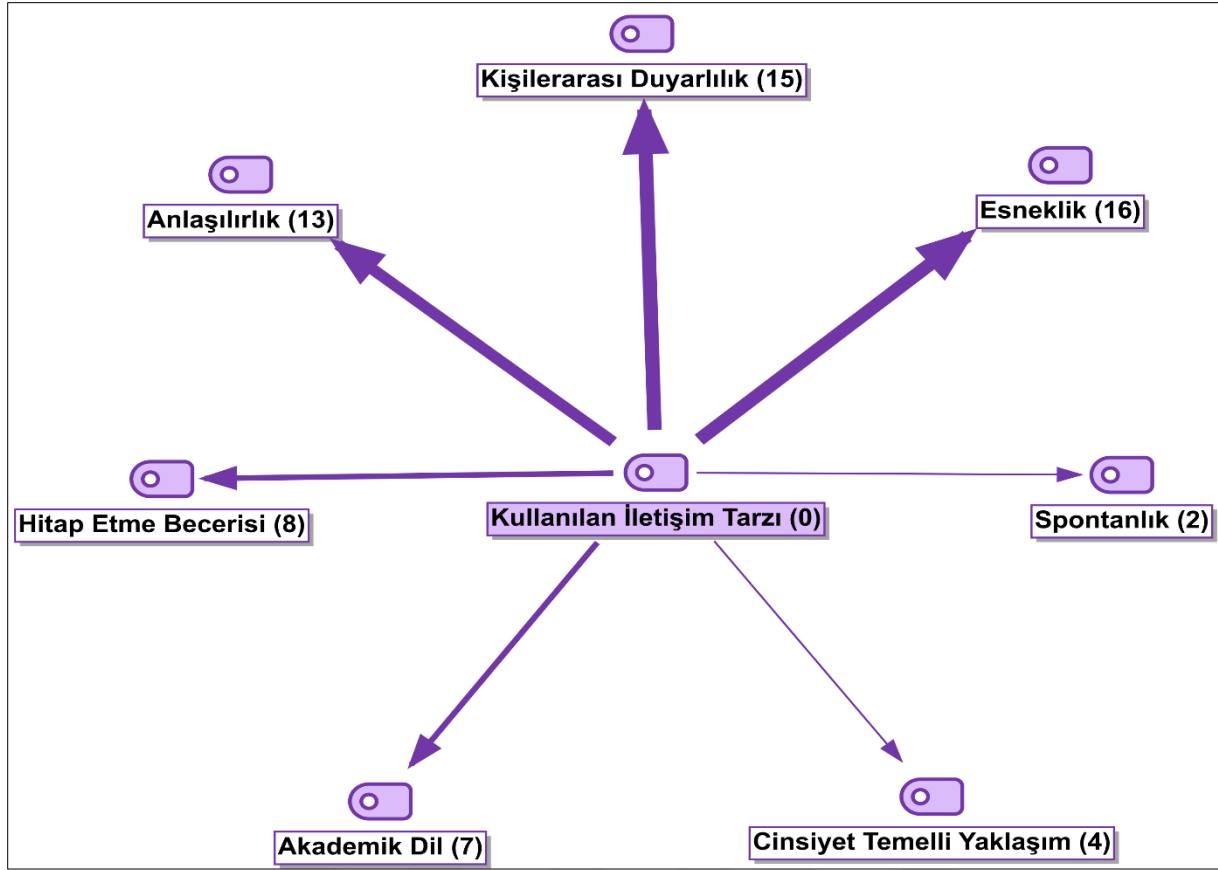
“Ben şahsım olarak 40 yaş üstü olmam hasebiyle genelde empatiyi tercih ediyorum. Önceki yıllarda belki bilgilendirici olabilirdi ama bilgilendirmeye beraber empati yolunu seçiyorum. Kişi bana anlatırken ‘Ben o durumda olsaydım.’ gibi düşünüyorum ama bununla soruyu cevaplamıyorum. Bilgilerle birlikte harmanlıyorum. İki yolu seçiyorum. Kişiye öğüt verme anlamında kullanmıyorum. Çünkü onlar öğüt almak için gelmiyorlar bize. Genelde dinlenilmek için geliyorlar.” (V10)

Temanın bölgesel olarak kıyasına gelince, her iki ilde de vaizlerin sorulara cevap verirken en çok açıklayıcı bir dil ve üslup kullandıkları görülmektedir. İkna edici üslubun Kocaeli’ne kıyasla Van’da daha çok kullanıldığı görülürken, empatik üsluba ise Kocaeli’de neredeyse pek başvurulmadığı tespit edilmiştir. Hedef Kitle Odaklılık, Danışan Merkezli Yaklaşım, Duyarlı ve Hassas, İnanç Pratiğine Göre Dil ve Üslup kodları ise her iki ilde de kullanılan kodlar olsa da bu kodlara Van’da daha çok başvurulduğu görülmüştür.

3.2.4. Kullanılan İletişim Tarzı

Kod–Alt Kod Bölümler Modeli kapsamında ele alınan dördüncü temel tema “Kullanılan İletişim Tarzı” olmuştur (Şekil 3.6). Bu tema, vaizlerin danışanlarıyla etkileşim sırasında tercih ettikleri iletişim biçimlerini ve bu süreçte sergiledikleri tutum ve davranışları kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Görüşmelerden elde edilen veriler, vaizlerin iletişim tarzlarının hem bireysel özelliklere hem de bağlamın gerekliliklerine göre şekillendiğini göstermektedir.

Analizlerde en fazla üzerinde durulan alt kodlar ise şu şekilde belirlenmiştir: Esneklik (f=16), Kişilerarası Duyarlılık (f=15), Anlaşılabilirlik (f=13), Hitap Etme Becerisi (f=8), Akademik Dil (f=7), Cinsiyet Temelli Yaklaşım (f=4), Spontanlık (f=2). (Şekil 3.6)

Şekil 3.6. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Kullanılan İletişim Tarzı Teması Alt Kodlar Dağılımı

Esneklik kodu, vaizlerin iletişim süreçlerinde karşılaştıkları farklı durumlara ve muhatapların çeşitliliğine uyum sağlama kapasitesini ifade etmektedir. Bu bağlamda, vaizlerin katı kalıplara bağlı kalmaksızın, ortam ve kişiye göre iletişim tarzlarını dönüştürdükleri gözlemlenmiştir.

“Allah ile alakalı, inançla alakalı sorularda kısa öz ifadelerin yerine karşı tarafın daha iyi anlayabileceği daha genel ya da geniş açıklamalar, cevaplar vermiş oluyoruz. Muhatap dediğimiz kişi okumuş, biraz da altyapısı olan bir kesimse ona vereceğimiz cevap biraz daha geniş, ikna edici olabiliyor. Ancak bahsettiğim şartlarda olmayan kişiler olduğu zaman daha kısa, net cevaplar veriyorum.” (V5)

Kişilerarası Duyarlılık kodu, vaizlerin muhataplarının duygusal ve sosyal ihtiyaçlarına gösterdikleri özen ve hassasiyeti yansıtmaktadır. Bu, etkili iletişim için önemli bir unsur olup, vaizlerin danışanlarının duygu durumlarını anlamaya çalıştıklarını ve buna göre tutum geliştirdiklerini ortaya koymaktadır.

“Gerçekten merak ettiği için arayıp sorana açıkça anlatıyorum bitiyor. Mesela biri 5-6 kere devamlı aradı ve aynı soruyu sordu. Zannediyor ki telefon tekrar bana düşmeyecek. ALO 190’daydık biz. Kişi bunu takıntı yapıp soruyorsa o yönde cevap veriyoruz. Ama normal soruysa normal bir şekilde cevaplıyoruz. Aslında biraz kişinin soruyu sormasıyla da alakalı. Vesvese sahibidir, aslında öyle bir durum yoktur. Dediğim gibi fetva kişiye özel oluyor.” (V9)

Anlaşılabilirlik kodu, kullanılan dilin ve ifade tarzının net, sade ve kolay kavranabilir olmasını ifade etmekte; vaizlerin karmaşık dinî terimler yerine herkesin anlayabileceği şekilde iletişim kurmaya önem verdiklerini göstermektedir.

Hitap Etme Becerisi ise, muhatabın yaş, eğitim seviyesi ve kültürel arka planı gibi özelliklerine uygun, etkili ve saygılı bir şekilde seslenme becerisini tanımlamaktadır.

Akademik Dil kodu, vaizlerin bazen daha sistematik, teorik ve disiplinler arası bilgiye dayanan bir dil kullanarak, özellikle bilgi talebi yüksek veya eğitim düzeyi yüksek bireylere hitap ettiklerini göstermektedir.

“Karşımızdakinin eğitim durumuna, yetiştiği sosyal çevreye, içinde bulunduğu kültüre göre tabii ki cevaplarımızı değiştiriyoruz. Eğer karşımızdakinin eğitim düzeyi biraz düşükse daha basit ve onun anlayacağı tarzda ifadeler kullanmaya çalışıyoruz. Ama eğitim seviyesi yüksek birisiyse daha akademik bir tarz kullanabiliyoruz.” (V1)

Cinsiyet Temelli Yaklaşım kodu, vaizlerin iletişimde cinsiyet farklılıklarını gözeterek, kadın ve erkeklere yönelik farklı dil, üslup veya içerik tercihleri geliştirdiğini ifade eder.

“Okula gittiğimizde bir erkek öğrenci bana soru sorabiliyor ve sorduğu soru bir kadına sunulmayacak bir soru ise cevapsız bırakmıyorum. Ama bir kadına anlatacağım şekilde daha rahat ve net olmuyorum. Cevabını veriyorum ama işte belli bir sınırın çizerek veriyorum. ‘Bunu şu hocaya sorsan daha doğru olur ya da fetva hattını arayıp erkek hocaya bağlansan daha doğru olur.’ diyorum.” (V2)

Spontanlık kodu ise, iletişim sürecinde anlık ve doğal tepkiler verme, hazır cevaplık ve duruma uygun esnek hareket edebilme yetkinliğini vurgulamaktadır.

“Muhataba göre iletişim dili de iletişim tarzımız da değişebiliyor. Ama net bir şekilde şu iletişim dilini kullanıyorum diyemem. O tamamen spontane gelişen bir şey. Çünkü karşımızdaki insan sonuçta, bize hemen cevabını almak için geliyor ve genelde

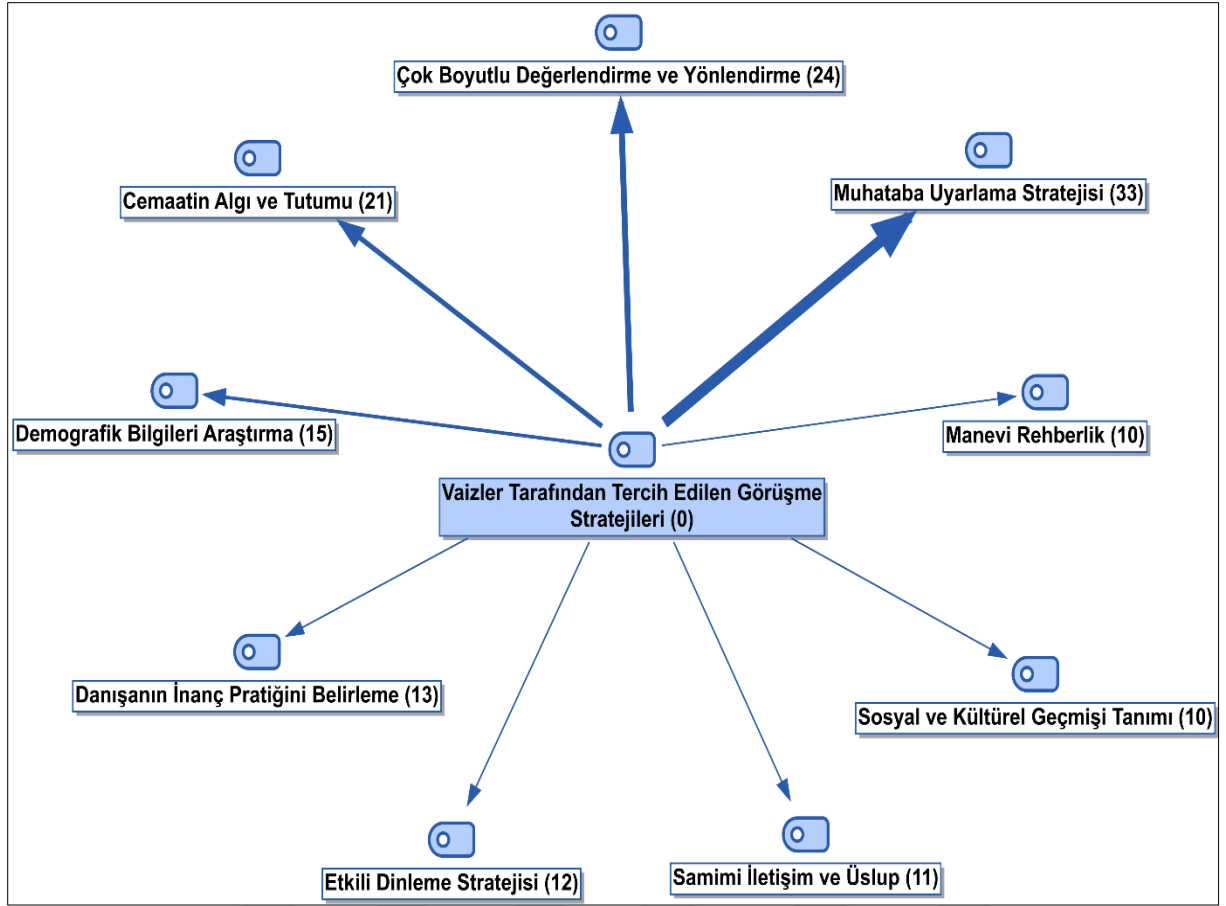
görüşmelerimiz aşırı uzun sürmüyor. O yüzden böyle bir strateji, taktik kullanıyoruz diyemem.” (V1)

Genel olarak, bu tema altında ortaya çıkan kodlar, vaizlerin iletişim tarzlarının hem planlı hem de esnek unsurları barındırdığını; bireysel ve toplumsal farklılıkları dikkate alan, duyarlı ve uyarlanabilir bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Bölgesel kıyas yapıldığında *Kişiler Arası Duyarlılık ve Esneklik* her iki ilde de vaizler tarafından en çok kullanılan iletişim tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki ilde de *Spontanlık* tarzının pek tercih edilmediği görülmüştür. *Cinsiyet Temelli Yaklaşım*a ise Van’da rastlanırken, Kocaeli’de rastlanmamaktadır. *Anlaşırlılık, Akademik Dil Kullanımı, Hitap Etme Becerisinin* ise her iki ilde de kullanıldığı görülmektedir.

3.2.5. Vaizler Tarafından Tercih Edilen Görüşme Stratejileri

Kod–Alt Kod Bölümler Modeli çerçevesinde ele alınan beşinci temel tema “Vaizler Tarafından Tercih Edilen Görüşme Stratejileri” olmuştur (Şekil 3.7). Bu tema, vaizlerin danışanlarıyla yaptıkları görüşmelerde dinî bilgi aktarımı ve rehberlik süreçlerinde başvurdukları yöntem ve stratejileri kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır. Araştırma verileri, vaizlerin bu süreçte muhatabın özelliklerine ve içinde bulunulan sosyo-kültürel bağlama duyarlı, çok boyutlu ve etkileşimli stratejiler benimsediklerini göstermektedir.

Modele göre görüşmeciler, en fazla aşağıdaki kodlar üzerinde durmuşlardır: Muhataba Uyarılama Stratejisi (f=33), Çok Boyutlu Değerlendirme ve Yönlendirme (f=24), Cemaatin Algı ve Tutumu (f=21), Demografik Bilgileri Araştırma (f=15), Danışanın İnanç Pratiğini Belirleme (f=13), Etkili Dinleme Stratejisi (f=12), Samimi İletişim ve Üslup (f=11), Sosyal ve Kültürel Geçmiş Tanıma (f=10) ve Manevi Rehberlik (f=10). (Şekil 3.7)

Şekil 3.7. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Vaizler Tarafından Tercih Edilen Görüşme Stratejileri Teması Alt Kodlar Dağılımı

Muhataba Uyarlama Stratejisi, vaizlerin dinî bilgiyi ve mesajlarını muhatabın bireysel özelliklerine, ihtiyaçlarına ve algı düzeyine göre şekillendirmesi anlamına gelir. Bu strateji, iletişimin etkinliğini artırmak amacıyla dil, üslup ve içerik bakımından esnek davranmayı içerir.

Çok Boyutlu Değerlendirme ve Yönlendirme kodu, vaizlerin soruları yalnızca yüzeysel düzeyde yanıtlamakla kalmayıp, aynı zamanda danışanın dinî, sosyal, psikolojik ve kültürel durumlarını bütüncül biçimde analiz ederek rehberlik etme çabasını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, tek bir açıdan ziyade farklı perspektiflerin dikkate alındığı kapsamlı bir değerlendirmeyi ifade eder.

“Gelen soru mirasla ilgili olursa asla tek dinlemiyoruz. Ya aile büyükleriyle beraber gelmesini istiyoruz ya da ya tek geldiyse bütün aile efradını bize yazılı olarak sunmasını istiyoruz. Aynı şekilde boşanmayla ilgili bize gelen bayan olsun erkek olsun fark etmez; kesinlikle cevap vermiyoruz. İki çiftimizi dinlemeden cevaplamıyoruz. Ama

aralarında sıkıntı var, ikisi beraber gelmiyorsa; kendileriyle beraber gelebilecek birini getirmelerini söylüyoruz.” (V14)

Cemaatin Algı ve Tutumu, vaizlerin iletişim stratejilerini şekillendirirken toplumsal yapının beklenti ve normlarını göz önünde bulundurmalarını vurgular. Cemaatin genel tutumu, değer yargıları ve dinî algısı, vaizlerin yaklaşım biçimlerine doğrudan etki etmektedir.

Demografik Bilgileri Araştırma ve Danışanın İnanç Pratiğini Belirleme kodları, vaizlerin danışanın yaş, cinsiyet, eğitim gibi demografik özelliklerini ve dinî pratiklerini analiz ederek, sorulara ve taleplere daha isabetli ve kişiselleştirilmiş yanıtlar verme eğiliminde olduklarını ortaya koyar:

“Yeni tanıştığımız birisi olduğu için öncelikle onu tanımaya yönelik sorular soruyoruz. Genel olarak yaşı, nereli olduğu, evliyse kaç yıllık evli olduğu, çocuğu varsa kaç yaşında olduğu, hangi sosyal çevrede ve kültürün içerisinde büyüdüğüyle alakalı genel olarak bunları anlamak için sorular soruyoruz.” (V1)

Etkili Dinleme Stratejisi, iletişim sürecinin temel taşlarından biri olarak, vaizlerin danışanın ifade ettiği duygu ve düşünceleri dikkatle dinleyerek doğru anlamaya ve bu doğrultuda yönlendirmede bulunmaya çalıştıklarını gösterir:

“Etkin dinleme. Önce onların anlatmasına izin veriyoruz. Hiçbir yorum yapmadan dinliyoruz. Sonra tekrar ettirerek ‘Böyle mi dediniz, bunu mu kastettiniz, şu kısmı mı merak ediyorsunuz?’ diye yönlendiriyoruz. Bu şekilde cevap vermek için daha sağlıklı bir soruya ulaşmış oluyoruz.” (V9)

Samimi İletişim ve Üslup, vaizlerin görüşmelerinde karşılıklı güven ve saygıya dayalı, sıcak ve doğal bir iletişim tercih ettiklerini ifade eder. Bu, danışanın kendini rahat hissetmesini ve mesajın daha etkili biçimde aktarılmasını sağlar. Muhatapla samimiyet kurmayla ilgili olarak (V3) şunları dile getirmiştir:

“Birebir görüşmelerimizde bilhassa samimiyet kurarak, güler yüzlü, iletişim dilini daha iyi kullanarak, daha samimi bir üslupla kişiyi tanıyıp ona göre cevaplarımı veriyorum.” (V3)

Sosyal ve Kültürel Geçmişi Tanıma stratejisi ise, vaizlerin danışanın içinde bulunduğu kültürel ortamı ve sosyal geçmişini dikkate alarak, dinî bilgiyi o bağlama uygun biçimde sunmalarını kapsar.

Manevi Rehberlik kodu ise vaizlerin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda danışanın ruhsal ve manevi gelişimine katkı sağlayacak yönlendirmelerde bulunma çabalarını yansıtmaktadır. Genel olarak, bu tema altında ortaya çıkan kodlar, vaizlerin dinî iletişim sürecinde kapsamlı, empatik ve çok boyutlu yaklaşımlar benimsediğini; böylece hem bireysel ihtiyaçlara yanıt veren hem de toplumsal bağlamı gözetken etkili bir rehberlik modeli oluşturduklarını göstermektedir:

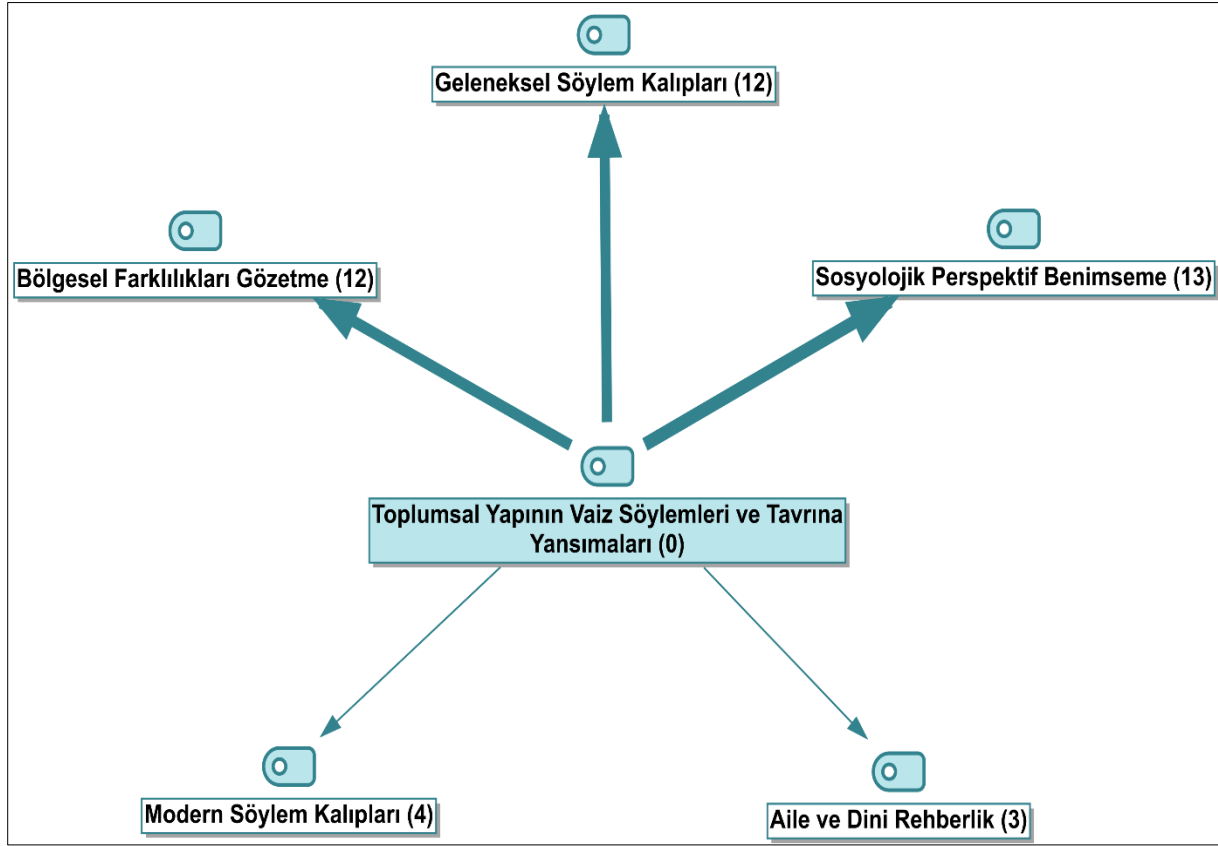
“Mesela ‘Takma kirpikler abdesti geçirir mi?’ diye bir soru soruyor. Biz de sadece ‘Geçirir geçirmez, abdest olur olmaz.’ demiyoruz. Biraz daha rehberlik edici cevap veriyoruz. Aslında takma kirpiğin caiz olup olmadığını sorması gerektiğini, bunun çok tali bir mesele olduğunu söylüyoruz. Yani bu kadar dinî hassasiyeti varsa bunun çok daha farklı konularda daha geniş, kapsamlı düşünülmesi gerektiği ile ilgili rehberlik edici bir cevap verebiliyoruz.” (V11)

Temanın bölgesel olarak karşılaştırılması yapıldığında her iki ilde de en fazla kullanılan görüşme stratejisinin *Muhataba Uyarlama* olduğu görülmektedir. Ardından *Cemaatin Algı ve Tutumu*, *Çok Boyutlu Değerlendirme ve Yönlendirme*, *Demografik Bilgileri Araştırma* kodları ise yine her iki ilde de sıklıkla uygulanan görüşme stratejileri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Etkili Dinleme* stratejisinin Kocaeli’de tüm vaizler tarafından uygulandığı görülürken, Van’da yalnızca bir vaizin bu stratejiye başvurduğu görülmektedir. *Sosyal Kültürel Geçmişi Tanımaya* yönelik muhataba sorular yöneltme stratejisi Van’da daha sıklıkla görülse de Kocaeli’de de vaizler tarafından kullanılmaktadır. *Danışanın İnanç Pratiğini Belirleme*, *Samimi İletişim ve Üslup* ve *Manevi Rehberlik* stratejilerinin ise her iki ilde de başvurulan yöntemler olduğu görülmektedir.

3.2.6. Toplumsal Yapının Vaiz Söylemleri ve Tavrına Yansımaları

Kod–Alt Kod Bölümler Modeli kapsamında ele alınan altıncı önemli tema “Toplumsal Yapının Vaiz Söylemleri ve Tavrına Yansımaları” olmuştur (Şekil 3.8). Bu tema, vaizlerin içinde bulundukları sosyal, kültürel ve toplumsal çevrenin, onların dinî bilgi aktarma biçimlerine, söylem tercihleri ve tutumlarına nasıl yansıdığını kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, toplumsal yapı ve dinamiklerin, vaizlerin iletişim stratejileri ile dinî rehberlik pratikleri üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Modele göre en fazla tercih edilen alt kodlar şunlardır: “Sosyolojik Perspektif Belirleme” (f=13), “Geleneksel Söylem Kalıpları” (f=12), “Bölgesel Farklılıkları Gözetme” (f=12), “Modern Söylem Kalıpları” (f=4) ve “Aile ve Dinî Rehberlik” (f=3). (Şekil 3.8)

Şekil 3.8. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Toplumsal Yapının Vaiz Söylemlerine ve Tavrına Yansıması Teması Alt Kodlar Dağılımı

Sosyolojik Perspektif Belirleme alt kodu, vaizlerin dinî metin ve öğretileri yorumlarken ve topluma sunarken, sosyal yapı, sınıf, kültürel normlar ve toplumsal değişim gibi sosyolojik faktörleri dikkate alma pratiklerini ifade eder. Bu yaklaşım, vaizlerin mesajlarını sadece bireysel inanç alanı ile sınırlı tutmayıp, geniş sosyal bağlam içerisinde anlamlandırdıklarını göstermektedir:

“Ben cezaevine de gidiyorum; adli hükümlülere ve FETÖ grubuna ayrı gidiyorum. Hazırladığım sohbet konusu aynı oluyor. Bize Adalet Bakanlığı tarafından sohbet konusu veriliyor. Biz bakanlığın verdiği sohbet konusunu hazırlıyoruz. Ancak şöyle oluyor; adli hükümlülerle FETÖ grubuna aynı dili kullanamayız. Birine daha basit

dille anlatırken diğerine daha ilmi şekilde anlatıyorsun. Bu ister istemez fark ediyor.”
(V9)

Geleneksel Söylem Kalıpları kodu, vaizlerin tarihsel ve kültürel olarak yerleşmiş dinî anlatı ve değer sistemlerini kullanarak iletişim kurmalarını vurgular. Bu kalıplar, özellikle kırsal ve muhafazakâr kesimlerde hâkim olup, dinî bilginin aktarımında sürekliliği sağlamaktadır. Kullandığı geleneksel söylemlerin muhatabın inancını artırdığına yönelik (V7) şunları aktarmaktadır:

“Geleneksel olan kişiyi müjdeliyoruz: ‘Hayatınız ne kadar güzel! Böyle yaşadığınızdan dolayı size müjde! Peygamberlerle Siddıklarla beraber olacaksınız.’ Bu imanı daha da ziyadeleştiriyor, sağlamlaştırıyor. Mesela diyor ki: “Elhamdülillah hocam bu yaşa kadar hiç namazımı terk etmedim. Sabahları hep camiye gittim.” Diyorum ki: “Ne mutlu sana, sahabe böyle yaşıyordu.”” (V7)

Modern Söylem Kalıpları kodu, vaizlerin çağdaş kavramlar, güncel sosyo-kültürel meseleler ve modern dünyanın değerleri çerçevesinde geliştirdikleri yeni iletişim biçimlerini belirtir. Bu yaklaşım, özellikle genç kuşak ve kentli dinleyicilerle daha etkili iletişim kurmak amacıyla benimsenmektedir:

“Modernlikte okullardan bahsedebiliriz. İl merkezinde olduğum için KYK’lardan bahsedebilirim. Orada da programlar yaptım, orda tabii daha farklı üslubumuz oluyor. Daha genel şeylerden bahsedebiliyoruz. KYK’da ya da okulda ilahi söylemiyorum, göz dolduracak şeyler, hikayeler anlatmıyorum. Genelde slayt, görseller ve düzgün cümleler kullanıyorum. Çünkü karşıımızdaki muhatabın anlama kapasitesi diğerinden daha farklı.” (V2)

Bölgesel Farklılıkları Gözetme kodu, farklı coğrafi ve kültürel bölgelerde yaşayan toplumların özgün yapılarının ve beklentilerinin vaizlerin söylem ve davranışlarına doğrudan etki ettiğini ortaya koyar. Vaizler, bulunduğu bölgenin sosyal ve kültürel özelliklerini göz önünde bulundurarak, dinî rehberlik ve iletişimde farklılaşan yöntemler tercih etmektedir.

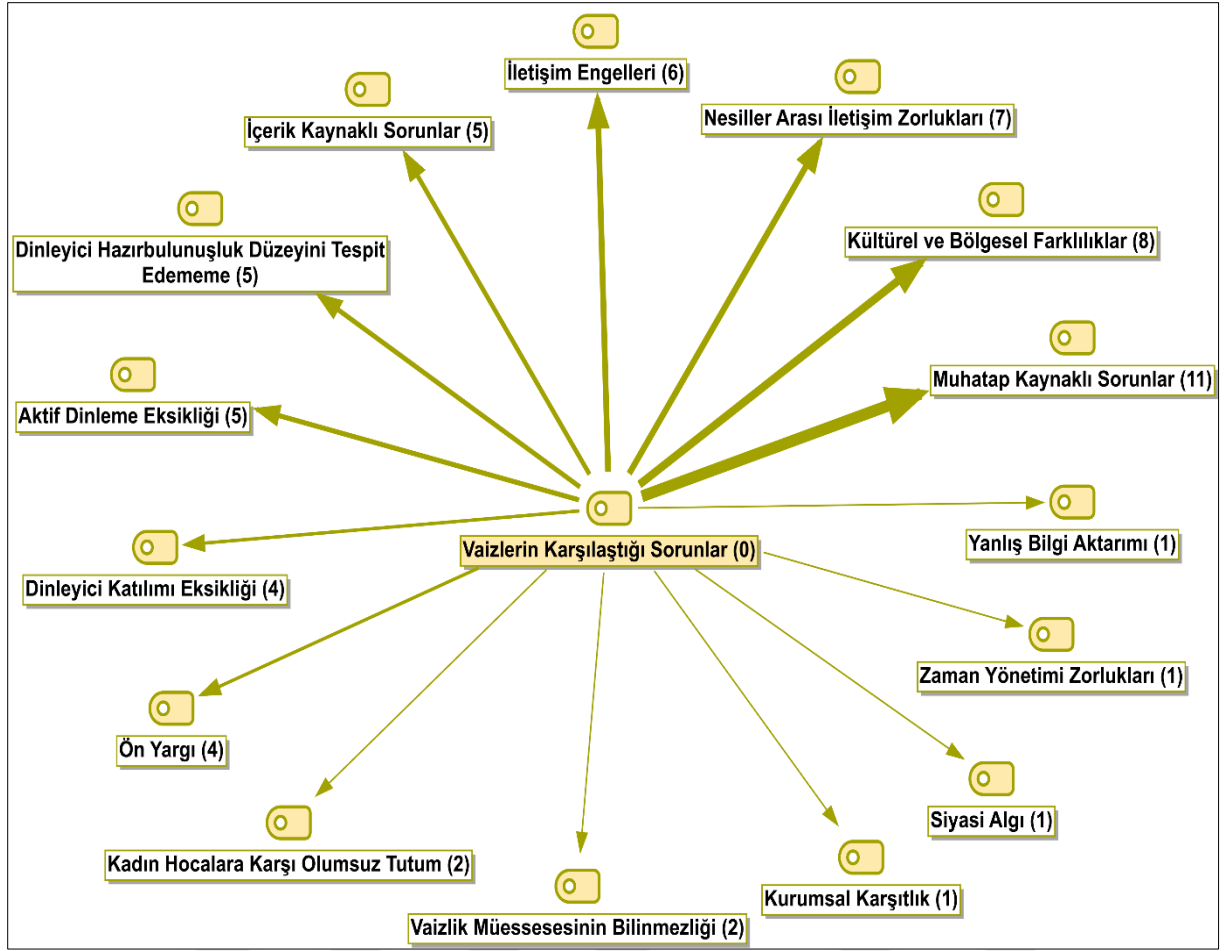
Aile ve Dinî Rehberlik kodu, vaizlerin aile kurumuna verdikleri önem ve dinî rehberliği özellikle aile bağlamında nasıl şekillendirdiklerini ifade eder. Bu bağlamda, aile içi roller, sorumluluklar ve kuşaklararası ilişkilere dair söylemler vaizlerin mesajlarında öne çıkmaktadır.

Genel olarak, bu tema altında ortaya çıkan alt kodlar, toplumsal yapıdaki değişim ve süreklilik dinamiklerinin vaizlerin dinî bilgi sunumu ve iletişim tarzlarını biçimlendirdiğini göstermektedir. Bu durum, vaizlerin hem sosyal gerçekliklere duyarlı hem de kültürel kodları gözetken bir dinî rehberlik pratiği yürüttüğünü işaret etmektedir. Temanın bölgesel olarak mukayesesine bakıldığında Van’da bütün vaizlerin *Geleneksel Söylem Kalıplarını* kullandığı görülürken, Kocaeli’de ise *Modern Söylem Kalıplarının* daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Van’da *Bölgesel Farklılıkları Gözetme* noktasında vaizlerin daha hassas olduğu, ancak Kocaeli vaizlerinin de buna dikkat ettiği tespit edilmiştir. Her iki ilde de neredeyse tüm vaizlerin söylemlerinde *Sosyolojik Perspektif Belirleme* hususuna dikkat ettiği anlaşılmaktadır. *Aile ve Dinî Rehberlik* kodu ise her iki ilde geri planda kalmaktadır.

3.2.7. Vaizlerin Karşılaştığı Sorunlar

Kod–Alt Kod Bölümler Modeli kapsamında ele alınan yedinci önemli tema “Vaizlerin Karşılaştığı Sorunlar” olmuştur (Şekil 3.9). Bu tema, vaizlerin hem bireysel hem de kurumsal düzeyde, danışanları ve hitap ettikleri hedef kitle ile etkileşimleri sırasında karşılaştıkları güçlükleri kapsamaktadır. Bulgular, söz konusu sorunların yalnızca iletişim sürecinin niteliğini değil, aynı zamanda dinî rehberliğin etkinliğini de doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır.

Modele göre en fazla tercih edilen alt kodlar şunlardır: “Muhatap Kaynaklı Sorunlar” (f=11), “Kültürel ve Bölgesel Farklılıklar” (f=8), “Nesiller Arası İletişim Zorlukları” (f=7), “İletişim Engelleri” (f=6), “İçerik Kaynaklı Sorunlar” (f=5), “Dinleyici Hazırbulunuşluk Düzeyini Tespit Edememe” (f=5), “Aktif Dinleme Eksikliği” (f=5), “Dinleyici Katılımı Eksikliği” (f=4), “Ön Yargı” (f=4), “Kadın Hocalara Karşı Olumsuz Tutum” (f=2), “Vaizlik Müessesesinin Bilinmezliği” (f=2), “Kurumsal Karşıtlık” (f=1), “Siyasi Algı” (f=1), “Zaman Yönetimi Zorlukları” (f=1) ve “Yanlış Bilgi Aktarımı” (f=1). (Şekil 3.9)

Şekil 3.9. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Vaizlerin Karşılaştığı Sorunlar Teması Alt Kodlar Dağılımı

Muhatap Kaynaklı Sorunlar kodu, vaizlerin karşılaştıkları problemlerin önemli bir kısmının, hitap ettikleri kişilerin beklentileri, tutumları ve iletişim tarzlarından kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum, iletişim sürecinin çift yönlü doğasını ve muhatapların sürece aktif katkı sağlamasının önemini ortaya koymaktadır:

“Muhatabın bilgi seviyesinin çok zayıf olması, yani anlattığımız bazı kelimeleri ve bilgileri kabul edecek bilgi seviyesinde olmadıkları için onları defalarca açıklama durumunda kalabiliyoruz. Muhatabın ilgisiyle de alakalı. Mesela bir teyzemiz sohbete gelmiş ama aslında komşusunun tavsiyesiyle gelmiş. Şimdi bile isteye gelmediği ve dinlemediği için böyle muhataplarımıza vaaz verdiğimiz zaman zorlanıyoruz. Çünkü vaizin vaaz verirken muhatabının da onu istekli, ilgili şekilde dinlemesi vaizin daha iyi şekilde vaz vermesinde etkili oluyor. Muhatap isteksizse, önyargılıysa ya da farklı bir niyeti varsa sohbette az çok fark edebiliyoruz. Sorularından, bakışından, duruşundan, beden dilinden. Bu tabii ki engel olabiliyor iletişim sağlamamıza.” (V3)

Kültürel ve Bölgesel Farklılıklar, vaizlerin farklı kültürel kodlara ve yerel adetlere sahip topluluklara hitap ederken karşılaştıkları uyum zorluklarını ifade etmektedir. Bölgesel dil farklılıkları, örf ve âdetler, dinî algı biçimleri bu kapsamda öne çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak (V6) düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“Ben kendim doğulu bir kişiyim. Bu memlekette doğup büyümeme rağmen Van’ın ilçesinde bir köye gidiyorum. Bakıyorum ki arada benim kültürümle bile çatışan şeyler var. Kendim dahi zorlandığım bazı yerler oldu. Çünkü gerçekten her köyün kendine ait bir dinamiği de var. Farklı insanlara bile sirayet ediyor.” (V6)

Nesiller Arası İletişim Zorlukları kodu, kuşaklar arasında dinî bilgiye yaklaşım, değerler ve yaşam tarzlarındaki farklılıkların iletişime yansımaları ifade eder. Özellikle genç kuşakla kurulan diyaloglarda, teknolojik dil ve çağdaş kavram ekseninde yaşanan boşluk bu zorlukları artırmaktadır. (V7) bu duruma dair görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“55 yaş üstü ve Z kuşağı problemi. Z kuşağı örf adetlerimizi kabul etmiyor. Basit görüyor. Basit görmesiyle ahlâki değerlerin çöküşü meydana geliyor.” (V7)

İletişim Engelleri hem fiziksel hem de psikolojik unsurlardan kaynaklanabilmektedir. Gürültü, mekânsal koşullar veya iletişimde kullanılan terminolojinin anlaşılabilmesi, bu engellerin başlıca örnekleridir:

“Vaizler çok literal ıstılahı, kavramsal şeylerle konuşabiliyorlar. Dolayısıyla kitabı bir dil kullanabiliyoruz. Bu da halkla olan iletişimimizde onların anlamasını engelleyebiliyor.” (V11)

İçerik Kaynaklı Sorunlar, vaaz ve sohbetlerde ele alınan konuların hedef kitlenin ilgi alanına girmemesi, güncel ihtiyaçlarla örtüşmemesi veya konunun derinliğinin yetersiz kalması durumlarını ifade etmektedir.

Dinleyici Hazırbulunuşluk Düzeyini Tespit Edememe, hedef kitlenin bilgi, deneyim ve dinî farkındalık düzeyinin önceden belirlenememesi nedeniyle mesajın etkililiğinin düşmesini işaret etmektedir. Bu durum, mesajın ya fazla teknik ya da yüzeysel kalmasına yol açabilmektedir.

Aktif Dinleme Eksikliği ve Dinleyici Katılımı Eksikliği, muhatapların iletişim sürecine yeterince dâhil olmaması, geri bildirim sunmaması ve etkileşim kurmamasıyla ilgilidir. Bu durum, vaizlerin mesajlarının tek yönlü aktarım şeklinde kalmasına sebep olmaktadır.

Ön Yargı, bazı dinleyicilerin vaizlere veya mesajın içeriğine karşı önceden geliştirdikleri olumsuz tutumları ifade eder.

Kadın Hocalara Karşı Olumsuz Tutum, özellikle kadın vaizlerin toplumsal cinsiyet temelli önyargılarla karşılaşmalarına işaret etmektedir:

“Özellikle küçük yerlerde, köylerde kadın hocaya, kadın vaize karşı çok hoş bir bakış açısı yok. Ben göreve başladığımda Çaldıran’da çalışırken bizim kendi imamlarımız bile benden rahatsız olmuşlardı. Hoşlanmıyorlar. ‘Bir kadın vaize ne gerek var ki, zaten Kur’an kursu hocalarımız var. Her camide sohbet yapan bir hocamız var.’ Böyle bir algı var.” (V2)

Vaizlik Müessesesinin Bilinmezliği, vaizliğin işlevi, amacı ve rolü hakkında toplumda yeterli farkındalığın bulunmamasının yarattığı zorlukları ifade eder.

“Bizim burada vaiz kavramı, tanımı çok fazla bilinmiyor. Ne göre yapıyorsun diye sordukları zaman imam şeklinde cevap veriyoruz. Çünkü toplum vaizliği çok fazla bilmiyor. Görev olarak imamların görevi vaizlerin görevi diye bir ayrım olmadığı için o anlamda, vaizlik mesleği ya da konumuyla ilgili bir bilinmezlik olabiliyor.” (V5)

Daha nadir ifade edilen fakat önem arz eden diğer sorunlar arasında; *Kurumsal Karşıtlık* (kurumlar arası uyumsuzluk veya destek eksikliği), *Siyasi Algı* (vaizlerin siyasi taraflı olarak algılanması), *Zaman Yönetimi Zorlukları* (görüşmelerin ve programların planlanmasında yaşanan sorunlar) ve *Yanlış Bilgi Aktarımı* (dinleyicilere ulaşan hatalı veya eksik bilgilerin yarattığı iletişim krizi) yer almaktadır. Zaman Yönetimi Zorluklarıyla alakalı Kocaeli’de cezaevi vaizliği yürüten (V8) bu konuyla alakalı şunları dile getirmiştir:

“Vaazlarda sınırlı bir sürede konuyu aktarmak zorunda kalıyorsunuz. Burada süreden kaynaklı birtakım dezavantajlar olabildiği gibi, karşı tarafın konuyla ilgili altyapısının olup olmaması da etkiliyor. Cuma günleri genelde bu vaaz-irşat programları oluyor. Cuma gününün telaşı, heyecanı oluyor. Mesela camide siz bir konuyu anlatıyorsunuz. Camiye vatandaş 5-10 dakika kala geliyor. Siz 40 dakika konuşuyorsunuz orada. Sadece son kısmına yetişmiş oluyor.” (V8)

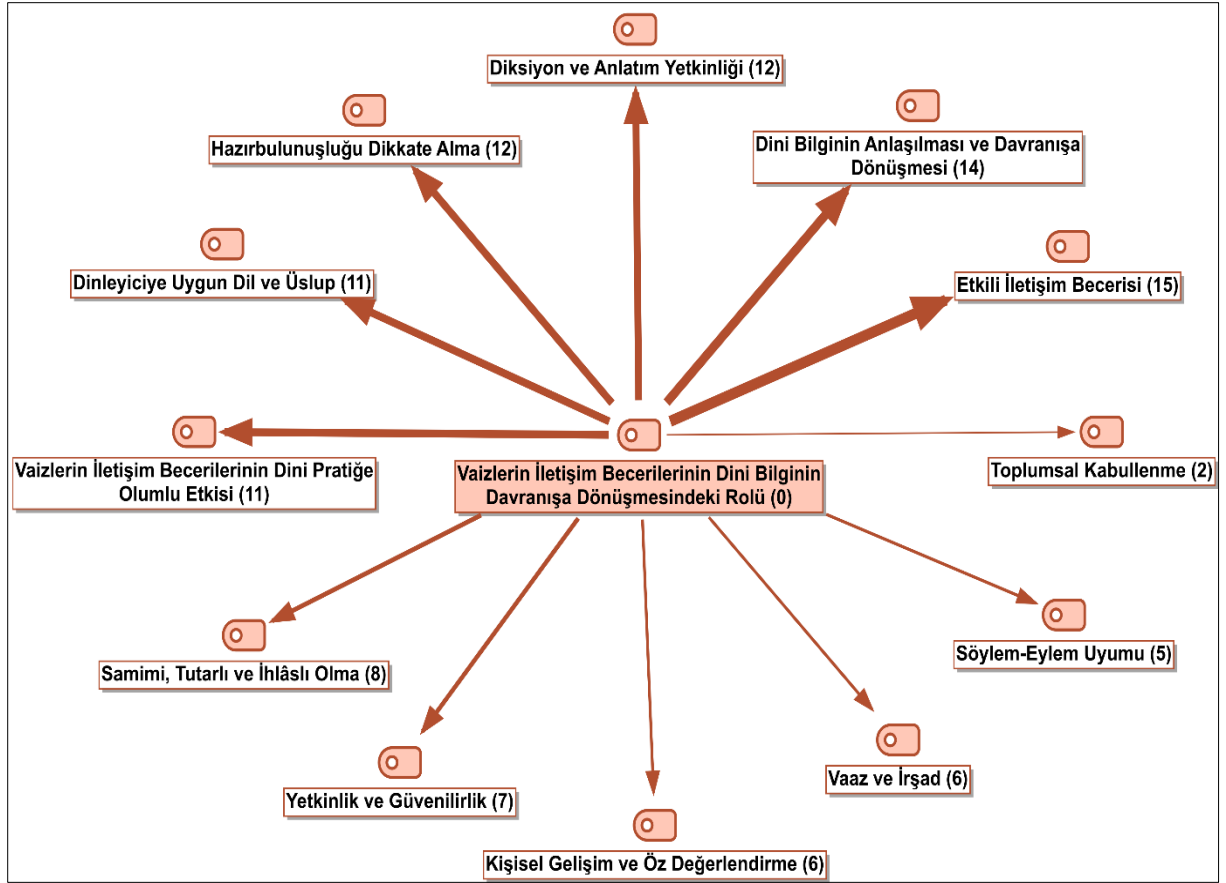
Genel olarak, bu tema altında ortaya çıkan sorunlar, vaizlik pratiğinin yalnızca dinî bilgi aktarımı değil, aynı zamanda karmaşık sosyal, kültürel ve iletişimsel süreçleri yönetme becerisi gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bu bulgular vaizlik faaliyetlerinin

etkililiğini artırmak için hem bireysel iletişim becerilerinin geliştirilmesi hem de kurumsal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Temanın bölgesel kıyaslaması yapıldığında vaizlerin karşılaştığı sorunların geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. Her iki ilde de sık karşılaşılan sorunların *Muhatap Kaynaklı* olduğu tespit edilmiştir. *Yanlış Bilgi Aktarımı* ve *Zaman Yönetimi Zorlukları* sorunlarına Kocaeli’de rastlanırken, *Siyasi Algı*, *Kurumsal Karşıtlık*, *Kadın Hocalara Karşı Olumsuz Tutum*, *Önyargı*, *Vaizlik Müessesesinin Bilinmezliği* sorunları da yalnızca Van’da görülmektedir. Diğer sorunların ise her iki ilde de zaman zaman ortaya çıktığı ve vaizlere cemaatle kurdukları iletişim açısından engel oldukları tespit edilmiştir.

3.2.8. Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Bilginin Davranışa Dönüşmesindeki Rolü

Kod Alt Kod Bölümler Modeline göre analiz edilen sekizinci ve son tema, “Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Bilginin Davranışa Dönüşmesindeki Rolü” olmuştur (Şekil 3.10). Bu tema, vaizlerin iletişim yeterliliklerinin, aktardıkları dinî bilginin hedef kitle tarafından yalnızca bilişsel düzeyde değil, aynı zamanda davranışsal düzeyde de benimsenmesine olan katkısını ortaya koymaktadır.

Modele göre en fazla tercih edilen alt kodlar şunlardır: “Etkili İletişim Becerisi (f=15), Dinî Bilginin Anlaşılması ve Davranışa Dönüşmesi (f=14), Diksiyon ve Anlatım Yetkinliği (f=12), Hazırbulunuşluluğu Dikkate Alma (f=12), Dinleyiciye Uygun Dil ve Üslup (f=11), Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Pratiğe Olumlu Etkisi (f=11), Samimi, Tutarlı ve İhlash Olma (f=8), Yetkinlik ve Güvenirlik (f=7), Kişisel Gelişim ve Öz Değerlendirme (f=6), Vaaz ve İrşad (f=6), Söylem-Eylem Uyumu (f=5), Toplumsal Kabullenme (f=2)”. (Şekil 3.10)

Şekil 3.10. Kod Alt-Kod Bölümler Modeli-Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Bilginin Davranışa Dönüşmesindeki Rolü Teması Alt Kodlar Dağılımı

Görüşmelerde en çok öne çıkan alt kodlardan biri *Etkili İletişim Becerisi* ($f=15$) olmuştur. Bu beceri, vaizlerin hem sözlü hem de sözsüz iletişim araçlarını etkili biçimde kullanmalarını, dinleyiciyle kurulan göz teması, jest-mimik uyumu, ses tonu, vurgu ve duraklamaların bilinçli yönetimini kapsamaktadır. Etkili iletişim, dinleyicinin dikkatini diri tutmakta, mesajın zihinsel süreçlerde daha güçlü bir şekilde kodlanmasına imkân tanımaktadır. *Etkili İletişim Becerisine* dair (V13) şunları aktarmaktadır:

“Dairelerimizin iletişim kurabilme becerisi, iletişim kurallarını bilmesi, iletişim içeriklerini veya genel adabı muaşeret dediğimiz iletişimde kullanılması gereken görgü edep, nezaket, saygı kurallarını dikkate alması; bizim için önemli bir şey. Bunları dikkate almak; halka dinî bilginin sunulması ve halk tarafından bu bilginin davranışa dönüşmesi açısından önemli ve pozitif bir işlev görüyor.” (V13)

Dinî Bilginin Anlaşılması ve Davranışa Dönüşmesi ($f=14$) alt kodu, iletilen bilginin yalnızca teorik olarak kavranmasının ötesinde, bireylerin günlük yaşam pratiklerinde yer bulmasına vurgu yapmaktadır. Bu noktada, dinî bilgilerin bireylerin değer sistemiyle uyumlu

bir biçimde sunulması ve dinleyicinin hayat bağlamına yerleştirilmesi kritik bir unsur olarak görülmektedir. Bu konuyla alaka (V4) şunları dile getirmektedir:

“Sizin cevaplarınız, konuşmalarınız, vaazlarınız ya da size sorulan sorulara verdiğiniz cevapların davranışa dönüşmesi için bir kere vaizin bu işi yaşaması lazım. Bu önemli. Vaiz eğer bir konuda sohbet yapıyorsa ya da fetva veriyorsa; örneğin bir şeyin haram olduğunu söyleyip de kendisi yapıyorsa bu karşıdaki insana güven vermeyecektir. Yani kendi yaptığı bir şeyi karşıdaki kişiden neden yasaklıyorsun ki? Eğer bu yönüyle bakacaksak vaizin samimi ve model olacak şekilde bu işi yapması gerekiyor. Samimiyetsiz yapılan hiçbir işin karşılığı pek verimli olmuyor.” (V4)

Diksiyon ve Anlatım Yetkinliği (f=12) ile Hazırbulunuşluluğu Dikkate Alma (f=12) alt kodları, vaizlerin mesajın netliğini ve anlaşılabilirliğini artırmak adına doğru telaffuz, vurgu, akıcı konuşma gibi teknik becerileri kullanmalarını ve dinleyicinin bilgi, kültür ve yaş düzeyine göre anlatımlarını uyarlamalarını ifade etmektedir. Bu durum, iletişimin hedef odaklı ve etkili olmasını sağlamaktadır. Diksiyon ve Anlatım Yetkinliği ile ilgili (V8) şunları ifade etmiştir:

“İnsan yanlışlarının, hatalarının düzeltilmesinin temelinde düzgün iletişim var. Her şeyde olduğu gibi irşat konularında da iletişim son derece önemli. Düzgün bir iletişim ve üslup veya muhatabı iyi anlamak gerek. İhtiyacın ne olduğunu belirleyebilmek için ilk önce anlamak lazım.” (V8)

Dinleyiciye Uygun Dil ve Üslup (f=11) ve Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Pratiğe Olumlu Etkisi (f=11) kodları ise, vaizlerin empatik yaklaşım sergileyerek, hitap tarzını yargılayıcı değil, teşvik edici bir çizgide tutmalarıyla ilgilidir. Bu tarz, dinleyicinin mesajı savunma refleksi geliştirmeden kabul etmesine yardımcı olmaktadır. (V10) Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Pratiğe Olumlu Etkisi ile ilgili şunları dile getirmiştir:

“Kendim geridönüt aldığım kişilerde %70’e yakın güzel sonuçlar alıyorum. Eğer karşıdaki kişi bunu almaya açıksa. Güzelce dinlenildiğinde, sorusu anlaşıldığında ve ben ona cevap verdiğimde alıyorlar.” (V10)

Samimi, Tutarlı ve İhlaslı Olma (f=8), Yetkinlik ve Güvenirlik (f=7), Kişisel Gelişim ve Öz Değerlendirme (f=6) alt kodları, vaizin yalnızca söylem düzeyinde değil, eylem düzeyinde de örnek olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Söylem-eylem uyumu, dinleyicinin güvenini

artırmakta ve mesajın davranışa dönüşme olasılığını güçlendirmektedir. *Samimi, Tutarlı ve İhlaslı Olma* koduyla alakalı (V7) görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Ya görüldüğü gibi ol, ya olduğun gibi görün.” tarzı beni çok etkiliyor. Ben kürsiye çıkıyorsam öncelikle yapacağım sohbet için kendimi MR’dan geçiriyorum. Ne kadar samimiyim. Bu samimiyetim karşındakinde ne kadar etkili olacak. Maalesef toplum yaşadığı gibi inanmak istiyor. Biz de ona inandığın gibi yaşa diyoruz.” (V7)

Son olarak *Vaaz ve İrşad* (f=6), *Söylem-Eylem Uyumu* (f=5) ve *Toplumsal Kabullenme* (f=2) kodları, dinî bilginin yalnızca bireysel değil, toplumsal düzeyde de norm haline gelmesi sürecinde vaizlerin rehberlik fonksiyonuna işaret etmektedir. Bu süreçte, vaizin toplumun değerleri, kültürel kodları ve sosyal hassasiyetlerini dikkate alması, mesajın toplumsal kabullenmesini kolaylaştırmaktadır. *Söylem-Eylem Uyumu* ile ilgili katılımcı şunları aktarmaktadır:

“Şu da bir hakikat; insanlar artık din yorgunu. İnsanlar artık anlatmadan ziyade hâl dediğimiz amel etmeye bakıyorlar.” (V5)

Bu tema genel olarak değerlendirildiğinde, vaizlerin iletişim becerileri; dinî bilgilerin etkili aktarımı, doğru anlaşılması ve kalıcı davranış değişikliklerine dönüşmesi sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır. Söz konusu beceriler yalnızca teknik anlatım yeterliliklerini değil, aynı zamanda empati, samimiyet, kültürel farkındalık ve söylem-eylem bütünlüğünü de kapsamakta; böylece vaazın salt bir bilgi aktarımından öte, dönüştürücü bir etki yaratmasını mümkün kılmaktadır. Temanın bölgesel olarak karşılaştırılması yapıldığında her iki ilde de dinî bilginin muhataba sadece teorik aktarımı değil, *Etkili İletişim, Diksiyon ve Anlatım Yetkinliği, Hazırbulunuşluluğu Dikkate Alma* gibi unsurlarla bilginin muhatapta kalıcılığını sağlama ve davranışa dönüşmesi tüm vaizler tarafından önemsenmektedir. Vaizler bu noktada kendilerinin samimiyetinin ve yaşantılarının da muhatap tarafından gözlemlendiğini ve vaizde söylem-eylem zıtlığı görüldüğü takdirde vaazın etkisini yitirdiğini aktarmıştır. *Toplumsal Kabullenme* kodunun yalnızca Van’daki vaizlerce aktarıldığı görülmüştür. Buna göre Doğu Anadolu bölgesinde yaşamayıp başka bölgelerden buraya görev yapmaya gelen vaizlerin, yörenin insanına kendini kabul ettirme çabası ve yöreye ait dili bilmemesi nedeniyle zorluk yaşaması dikkat çekmektedir. Yine aynı şekilde *Söylem-Eylem Uyumu* kodu Van vaizlerinde Kocaeli vaizlerine nazaran daha çok tekrar ederken, *Vaaz ve İrşad* kodunun ise yalnızca Kocaeli vaizlerinde tekrar ettiği görülmektedir.

3.3. Kod Bulutu

Araştırma kapsamında örnekleme dâhil edilen vaizlerin konuya ilişkin genel eğilimlerini ve öne çıkan temaları önceden saptamak amacıyla MAXQDA 2024 yazılımının *Kod Bulutu* (Word Cloud) aracı kullanılmıştır. Kod bulutu, nitel veri analizinde sıklıkla başvurulmuş görselleştirme tekniklerinden biri olup, görüşme verilerinden elde edilen metinlerdeki kavramsal kodların frekans dağılımlarını temel alarak oluşturulmaktadır. Bu yöntem, metin içerisindeki sözcük ve kavramların yinelenme sıklıklarını görsel bir düzlemde ifade ederek, verinin kavramsal yoğunluk haritasını sunar. Böylelikle, araştırmacı veri setinde hangi temaların, kavramların veya anahtar ifadelerin daha baskın olduğunu hızlı ve sezgisel bir şekilde tespit edebilmekte; bu da tematik analiz sürecine geçmeden önce veriye dair bütüncül bir ön değerlendirme yapılmasına olanak tanımaktadır. Kod bulutu analizi, veri setindeki içeriklerin genel yönelimlerini ortaya koymakla kalmamış; aynı zamanda analiz sürecinde derinlemesine incelenecek temaların ve odaklanılacak alanların belirlenmesinde yol gösterici bir işlev üstlenmiştir.

Kod bulutu analizi sonucunda, vaizlerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veri setinde öne çıkan ve frekans bakımından baskın konumda yer alan alt kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar, vaizlerin iletişim süreçlerinde kullandıkları yöntemleri, muhataplarına yönelik yaklaşımlarını ve dinî bilginin aktarımına ilişkin stratejilerini çok boyutlu bir perspektifle ortaya koymaktadır. Analiz sonucunda belirlenen başlıca alt kodlar şunlardır: “*Muhataba Uyarılama Stratejisi, Çok Boyutlu Değerlendirme ve Yönlendirme, Kişilerarası Duyarlılık, Cemaatin Algı ve Tutumu, Esneklik, Danışanın İnanç Pratiğini Belirleme, Bölgesel Farklılıkları Gözetme, Hedef Kitle Odaklılık, Sosyal Yaşantı/Çevre ve Kültür, Anlaşılabilirlik, Demografik Bilgileri Araştırma, Dinî Bilginin Anlaşılması ve Davranışa Dönüşmesi, Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Pratiğe Olumlu Etkisi, Bölgesel Farklılık, Etkili İletişim Becerisi ve Açıklayıcılık*” (Şekil 3.11).

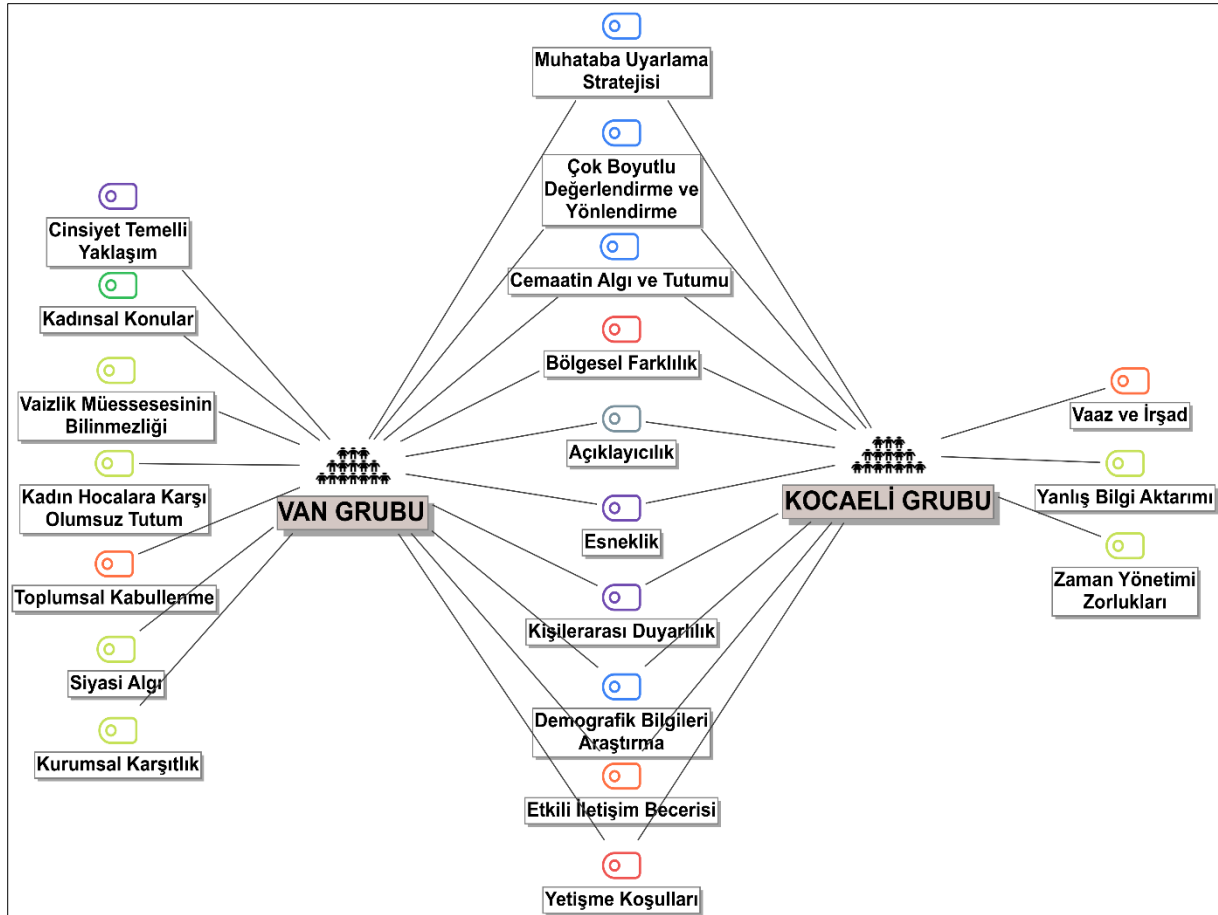
Şekil 3.11. Analiz Sonucu Elde Edilen Kod Bulutu-Vaizler Tarafından En Fazla Tekrar Edilen Kodlar-Kavramsal Gösterimi

Bu alt kodlar, vaizlerin dinî mesajlarını iletirken yalnızca teolojik içeriğe odaklanmadıklarını; aynı zamanda muhataplarının sosyo-kültürel bağlamlarını, bireysel farklılıklarını ve iletişim dinamiklerini dikkate aldıklarını göstermektedir. Örneğin, *Muhataba Uyarlama Stratejisi* ve *Hedef Kitle Odaklılık* kodları, dinî söylemin dinleyici kitlenin özelliklerine göre biçimlendirildiğini ortaya koyarken; *Çok Boyutlu Değerlendirme* ve *Yönlendirme* kodu, iletişim sürecinde hem bilişsel hem de duygusal unsurların gözetildiğini göstermektedir. *Bölgesel Farklılıkları Gözetme* ve *Sosyal Yaşantı/Çevre ve Kültür* kodları, vaizlerin toplumsal çeşitliliğe duyarlı bir yaklaşım benimsediğini; *Anlaşılabilirlik* ve *Açıklayıcılık* kodları ise, mesajın açık, net ve hedef kitlenin kolayca kavrayabileceği bir biçimde sunulmasının önemsendiğini yansıtmaktadır.

Ayrıca, *Dinî Bilginin Anlaşılması ve Davranışa Dönüşmesi* kodu, dinî bilginin yalnızca teorik düzeyde aktarılmasıyla yetinilmeyip, bireylerin inanç ve davranışlarında somut değişim yaratmayı hedeflediğini göstermektedir. *Vaizlerin İletişim Becerilerinin Dinî Pratiğe Olumlu Etkisi* ve *Etkili İletişim Becerisi* kodları ise, güçlü iletişim yetkinliklerinin dinî değerlerin benimsenmesi ve uygulanmasında kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

3.4. Benzerlikler ve Farklılıklar

Çalışma kapsamında vurgulanan önemli bir nokta, *Van ve Kocaeli* illerinde görev yapan vaizlerin konuya ilişkin bakış açılarının farklılaştığı veya ortaklaştığı noktaların tespit edilmesi olmuştur. Bu bağlamda MAXQDA programı aracılığıyla *İki Vaka Modeli* tercih edilmiştir. Modele göre her iki örneklem grubunun ortak kodları ve ayrıştıkları kodlar analiz edilmiştir (Şekil 3.12).

Şekil 3.12. İki Vaka Modeli- Van ve Kocaeli İlnde Görev Yapan Vaizlerin Hemfikir Oldukları/Ayrıştıkları Kodlar Dağılımı

Buna göre hem Van’da hem de Kocaeli’nde görev yapan vaizlerin ortak olarak benimsedikleri ve sıklıkla vurguladıkları 10 alt kod şunlardır: “*Muhataba Uyarlama Stratejisi, Çok Boyutlu Değerlendirme ve Yönlendirme, Cemaatin Algı ve Tutumu, Bölgesel Farklılık, Açıklayıcılık, Esneklik, Kişilerarası Duyarlılık, Demografik Bilgileri Araştırma, Etkili İletişim Becerisi, Yetiştirme Koşulları.*”

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, Van ve Kocaeli illerinde görev yapan vaizlerin iletişim süreçlerine ilişkin pek çok noktada benzer yaklaşımlar sergilediğini

göstermektedir. *İki Vaka Modeli* analizinde her iki örneklem grubunun sıklıkla tercih ettiği 10 ortak alt kodun öne çıkması, vaizlerin coğrafi, kültürel ve demografik farklılıklara rağmen benzer iletişim prensipleri benimsediğini ortaya koymaktadır.

Bu ortak noktalar, vaizlerin görev yaptıkları kitleyi tanıma, iletişimi muhataba uygun şekilde uyarılama ve dinî bilgiyi anlaşılır kılma konusunda benzer stratejiler geliştirdiklerini göstermektedir. Her iki grupta da cemaatin algı ve tutumunu dikkate alma, bölgesel koşulları göz önünde bulundurma, esnek ve açıklayıcı olma, kişilerarası duyarlılığı önemseme gibi yaklaşımlar ön plandadır. Ayrıca demografik bilgileri araştırma, etkili iletişim becerilerini kullanma ve bireyin yetiştirme koşullarını anlamaya dönük çabalar, vaizlerin dinleyiciyi bütüncül bir bakışla değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla bu bulgular, farklı şehirlerde görev yapan vaizlerin görev sahasındaki çeşitlilik ve farklılıklara rağmen iletişim süreçlerinde temelde aynı ilkeler etrafında birleştiğini; dinî bilginin aktarımında muhataba uyarılama, çok boyutlu değerlendirme ve etkili iletişim gibi unsurların belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Vaizler, muhataplarını merkeze alan, onların sosyo-demografik özelliklerini dikkate alan ve iletişimde açıklık ile esnekliği ön planda tutan bir yöntem benimsemektedir. Hem Van hem de Kocaeli örneğinde cemaatin algı ve tutumlarını göz önünde bulundurma, bölgesel farklılıkları gözetmek ve etkili iletişim becerilerini kullanmak, vaaz sürecinin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır.

İki Vaka Modeli, her iki grubun ortak kodlarının yanı sıra, farklılaştıkları noktaları da ortaya koymaktadır (Şekil 3.12.). Bu bağlamda *Van* ilinde görev yapan vaizler, Kocaeli örnekleminde farklı olarak “*Cinsiyet Temelli Yaklaşım, Kadınsal Konular, Vaizlik Müessesinin Bilinmezliği, Kadın Hocalara Karşı Olumsuz Tutum, Toplumsal Kabullenme, Siyasi Algı, Kurumsal Karşıtlık*” alt kodlarını öne çıkarmışlardır. Bu kodlardan yola çıkarak *Van*’daki toplumda özellikle merkezden uzaklaşıldıkça geleneksel normların daha hâkim olması, vaizlere yönelik cinsiyet temelli yaklaşım, toplumun vaizlik kurumu algısı ve siyasi algıları, vaizlerin iletişim sürecini planlama ve yöntemlerini belirlemede etkili olmaktadır.

Kocaeli’nde görev yapan vaizler ise *Van* örnekleminde farklı olarak “*Vaaz ve İrşat, Yanlış Bilgi Aktarımı, Zaman Yönetimi Zorlukları*” alt kodlarını tercih etmişlerdir. Kocaeli örneğine bakıldığında, vaizlerin iletişim sürecini yönetmede teknik bilgilerin etkin kullanımına özel bir önem verdikleri görülmektedir. Bu yaklaşım, vaaz ve irşat faaliyetlerinde yalnızca içerik üretimine değil, aynı zamanda iletişim sürecinin niteliğine de vurgu yapmaktadır. Özellikle zamanı verimli ve planlı kullanma, mesajın hedef kitleye en uygun şekilde iletilmesi ve bilgi aktarımında doğruluk ile güvenilirliği esas alma gibi pratik

boyutların öne çıktığı anlaşılmaktadır. Vaizlerin, muhatapların dikkatini canlı tutabilmek, onları sürece aktif biçimde dâhil edebilmek ve dinî bilgiyi sistematik bir şekilde sunabilmek için zaman yönetimine ve teknik donanımların sağladığı imkânlarla daha fazla önem verdikleri ifade edilebilir. Bu durum, Kocaeli'deki vaaz pratiğinin hem içerik hem de yöntem bakımından disiplinli, düzenli ve hedef odaklı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

4. BÖLÜM: SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Çalışmamızda Van ve Kocaeli şehirlerinde görev yapan vaizlere yöneltilen güncel dinî sorular incelenmiş olup vaizlerin bu sorular üzerinden halkla kurdukları dinî iletişim incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik deseni tercih edilmiş ve her bir vaize 9 adet yarı yapılandırılmış soru yöneltilerek mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlardan elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Tüm sorulara verilen cevaplardan ortak sekiz tema çıkarılmış, her temayla ilgili olarak alt kodlar sıralanmıştır. Çalışmada her temanın açıklaması yapılmış ve temalarda öne çıkan kodlarla ilgili katılımcıların ifadelerine yer verilmiştir.

Bulgular, vaizlik faaliyetlerinde hem ortak bir zemin bulunduğunu hem de bölgesel koşullara bağlı farklılaşmaların öne çıktığını göstermektedir. Öncelikle ortak kodlar incelendiğinde, vaizlerin muhataplarına yönelik uyarlama stratejileri geliştirdikleri, cemaatin algı ve tutumlarını dikkate alarak çok boyutlu bir değerlendirme ve yönlendirme yaptıkları görülmüştür. Ayrıca açıklayıcı ve esnek bir iletişim tarzı, kişilerarası duyarlılık, etkili iletişim becerisi ve muhatabın demografik özelliklerine yönelik hassasiyet vaizlik pratiğinin genel yönelimleri arasında yer almaktadır. Bu noktada, vaizlerin kendi yetişme koşullarının da iletişim biçimleri üzerinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular, güncel dinî sorunlarla karşılaşıldığında vaizlik kurumunun kişisel, toplumsal ve pedagojik boyutları bütünleştiren bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Bölgesel farklılıklara bakıldığında, Van'daki vaizlerin daha çok toplumsal kabuller, cinsiyet temelli yaklaşımlar ve vaizlik müessesesinin tanınırlığı üzerinden sorunlarla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle kadın hocalara yönelik olumsuz tutumlar, kadınlara özgü konuların öne çıkması ve siyasi veya kurumsal algılara dayalı karşıtlıklar, Van'daki vaizlik faaliyetlerinin sosyal bağlamla doğrudan ilişkilendiğini göstermektedir. Bu durum, vaizlik kurumunun burada yalnızca dinî değil aynı zamanda sosyo-kültürel kimlik tartışmalarının da bir parçası haline geldiğini düşündürmektedir.

Buna karşılık Kocaeli'deki vaizlerin bulgularında ise, daha çok kurumsal işleyiş ve faaliyetlerin pratik yönlerine ilişkin kodlar öne çıkmıştır. Vaaz ve irşat etkinliklerinin

yürütülmesi, yanlış bilgi aktarımına yönelik kaygılar ve zaman yönetimi zorlukları, Kocaeli'deki vaizlik faaliyetlerinin toplumsal kabullenme sorunlarından ziyade işlevsellik ve uygulama verimliliği çerçevesinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, araştırma bulguları, vaizlerin iletişim süreçlerinde hem evrensel din hizmeti ilkelerini hem de yerel bağlamların özgül dinamiklerini dikkate almak durumunda olduklarını göstermektedir. Van örneği, vaizlik kurumunun toplumsal kabullenme ve cinsiyet rolleriyle müzakere halinde olduğunu; Kocaeli örneği ise kurumun daha çok etkinlik, bilgi aktarımı ve organizasyonel verimlilik boyutlarıyla öne çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla, vaizlik faaliyetlerinin başarısı, yalnızca vaizin bireysel iletişim becerilerine değil, aynı zamanda görev yaptığı bölgenin sosyo-kültürel yapısına ve kurumsal imkânlarına uyum sağlama kapasitesine bağlıdır.

4.2. Tartışma

Bu çalışmada ulaşılan bulgular, literatürde vaizlik ve dinî iletişim üzerine yapılan önceki çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde hem benzerlikler hem de farklılaşmalar ortaya koymaktadır. Öncelikle, vaizlerin iletişim pratiklerinde muhataba uyarlama stratejisi, açıklayıcılık, kişilerarası duyarlılık ve etkili iletişim becerisi gibi temaların öne çıkması, daha önceki araştırmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Nitekim, vaizlerin hitap ettikleri cemaatin sosyo-demografik yapısını dikkate alarak içerik ve üslup geliştirdikleri, farklı illerde yapılmış çalışmalarda da tespit edilmiştir. Bu durum, din hizmetlerinin yalnızca içerik aktarımına değil, aynı zamanda iletişimsel yeterliliğe dayandığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu çalışmada Van ve Kocaeli özelinde görülen bölgesel farklılıklar, daha önceki araştırmalarda sınırlı ölçüde vurgulanan bir noktayı öne çıkarmaktadır. Literatürde vaizlikle ilgili pek çok çalışmada vaazın içerik, yöntem ve cemaat algısı üzerinde durulmuş; ancak toplumsal kabullenme, cinsiyet temelli tutumlar ve kurumsal karışıklık gibi konular daha sınırlı biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Van'daki vaizlerin özellikle kadın vaizlerin görünürlüğü ve toplumsal kabulü noktasında karşılaştıkları zorluklar, önceki araştırmalarda ancak dolaylı olarak işaret edilen bir bulgunun bu çalışmada daha belirgin hale geldiğini göstermektedir.

Kocaeli örneğinde ortaya çıkan vaaz ve irşat uygulamalarının işlevselliği, yanlış bilgi aktarımı endişesi ve zaman yönetimi zorlukları ise literatürde sıkça rastlanan bulgularla örtüşmektedir. Daha önceki araştırmalarda da vaizlerin vaaz hazırlama, zaman planlama ve

doğru bilgi aktarımı konusunda dikkatli oldukları, bu noktaların hizmet kalitesini doğrudan etkilediği belirtilmiştir. Dolayısıyla Kocaeli’de ortaya çıkan bulgular, mevcut literatürle paralel bir şekilde, vaizlerin pratik ve işlevsel kaygılarla hareket ettiklerini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın önceki araştırmalardan ayrılan yönü, iki farklı bölge üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizdir. Literatürde genellikle tek şehir veya tek grup üzerinden yürütülen çalışmalar bulunurken, bu araştırma Van ve Kocaeli örnekleri üzerinden yerel sosyo-kültürel dinamiklerin vaizlik faaliyetlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Böylece, vaizlik kurumunun yalnızca bireysel beceriler veya kurumsal işleyiş çerçevesinde değil, aynı zamanda yerel toplumsal koşulların etkisiyle farklılaşabildiği gösterilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, önceki araştırmaların ortaya koyduğu iletişim becerisi ve muhatap merkezli yaklaşım bulgularını desteklerken; aynı zamanda cinsiyet, toplumsal kabullenme ve kurumsal algı gibi boyutlarda literatüre yeni katkılar sağlamaktadır. Bu yönüyle, vaizlik kurumunun güncel dinî sorular karşısındaki işlevinin hem evrensel ilkeler hem de yerel şartlar bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

4.3. Öneriler

Bu araştırmada elde edilen bulgular, vaizlik kurumunun dinî iletişim boyutunu farklı açılardan ortaya koymuş ve hem ortak hem de bölgesel dinamiklere işaret etmiştir. Bu bulgular ışığında, gerek gelecekte yapılacak akademik çalışmalara gerekse uygulamaya yönelik bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

4.3.1. Araştırmaya Yönelik Öneriler

1. Bu çalışmada vaizlerin dinî iletişim deneyimleri merkeze alınmıştır. İleride yapılacak araştırmalarda cemaatin bakış açısı da dikkate alınarak, vaazların algılanma biçimleri ve beklentiler karşılaştırmalı olarak incelenebilir.
2. Günümüzde dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte, vaizlerin sosyal medya, çevrim içi vaazlar ve farklı dijital mecralardaki iletişim stratejilerinin ayrıca araştırılması literatüre yeni katkılar sağlayacaktır.

3. Vaizlikte kullanılan yöntemler çeşitlenmekte olup, geleneksel vaaz yöntemleriyle etkileşimli yöntemlerin (soru-cevap, küçük grup çalışmaları, atölye vb.) karşılaştırılması iletişim etkinliğine dair önemli bulgular ortaya koyabilir.
4. Vaizlerin meslek hayatları boyunca iletişim becerilerinde yaşanan gelişim ve değişim, uzunlamasına (longitudinal) araştırmalarla takip edilebilir.
5. Kurumsal düzeyde sağlanan hizmet içi eğitimlerin ve iletişim becerileri odaklı seminerlerin etkililiğini inceleyen çalışmalar yapılabilir.
6. Cinsiyet temelli yaklaşımlar bağlamında, kadın ve erkek vaizlerin iletişim biçimleri arasındaki farklılıkların detaylı biçimde ele alınması, alanın daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sunacaktır.
7. Vaizlerin karşılaştıkları iletişim engelleri ve bu engellere karşı geliştirdikleri çözüm stratejilerinin, yaş, eğitim düzeyi ve mesleki tecrübe gibi değişkenlere göre karşılaştırmalı biçimde analiz edilmesi, iletişim dinamiklerini daha somut hale getirecektir.

4.3.2. Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Vaizlerin iletişim becerilerini geliştirmek amacıyla, farklı bölgelere özgü sosyo-kültürel hassasiyetleri dikkate alan hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir.
2. Özellikle Van örneğinde görülen kadın vaizlerin toplumsal kabullenme sorunlarına karşı, kadın vaizlerin görünürlüğünü ve etkinliğini artıracak destekleyici projeler geliştirilmelidir.
3. Yeni görevlendirilen vaizler için, görev yaptıkları bölgenin sosyo-kültürel yapısını tanıtıcı oryantasyon programları uygulanarak, iletişim sürecine uyum kolaylaştırılabilir.
4. İletişim alanında uzman akademisyenlerle iş birliği yapılarak, vaizlere düzenli danışmanlık desteği sağlanması yararlı olacaktır.
5. Vaizlerin sık karşılaştıkları iletişim engellerine yönelik pratik çözüm önerileri içeren kurumsal rehberler hazırlanarak uygulamaya sunulabilir.
6. Cemaatle daha etkin iletişim kurulması için, teknolojik imkânlardan (görsel materyaller, dijital araçlar, sosyal medya vb.) faydalanılmasına yönelik rehberlik ve eğitimler artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İş Birliği Protokolü, Ankara: 2019.
- Ahmed b. Hanbel, İbn Hilâl b. Esed. *Müsnedü'l İmâm Ahmed*. 9. Daru'l İhya-i'l Tûrâsi'l Arabî, 1993.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İş Birliği Protokolü, Ankara: 2013.
- Ak, Aysel Günay. "İletişimötesi İletişim ve Dinleyici İstekleri". *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy 2 (2002): 30-47.
- Akduman, Gülbeniz, Gülnaz Karahan, ve Murat Selçuk Solmaz. "İletişim Becerileri Üstünde Empati ve Psikolojik Sağlamlığın Etkisi". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3, sy 4 (2018): 765-775.
- Aktan, Hamza. "Hakkında Nas Olmayan Gıda Maddelerinde Dini Hükmün Belirlenmesi". *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, 57-71.
- Akyüz, Vecdi. "Fıkıh Açısından İmsak Vaktinin Başlangıcı". *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, 83-129.
- Alat, İlker. "Hayvan Kesiminde Boğazlamanın Önemi ve Elektroşok, Anestezi ya da Analjezi Gibi Yöntemleri Haram Kılan Tıbbi Gerçekler". *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, 300-358.
- Aslantürk, Zeki. *Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Atmaca, Gökhan. "Toplumsal Hazırbulunuşluk ve Kur'an'ın Toplum İnşası". *Toplum Bilimleri Dergisi* VIII, sy 15 (2014): 233-248.
- Aydın, M. Şevki. "Sosyal Hayatla İlgili Problemler-I". *Güncel Dinî Meseleler İstisare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 41-81.
- Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*. 1. Baskı. Dem Yayınları, 2017.
- Baran, Sedef. "Beden Dili ve Yüz İfadelerinin İletişimdeki Etkisi". İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
- Baysal, Zehra. *Hız. Peygamber'in Örneğinde Sözsüz İletişim*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Berk, Fatih Mehmet. "Yabancı Dil Öğretim Yöntemlerinde Sözsüz İletişim Ve Beden Dili". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 12, sy 1-2 (2009).

- Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Bulut, Mehmet. “Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Büyüker, Kâmil. “Din Hizmetlerinin Tanıtımında Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Diyanet Yayıncılığı”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Büyükyılmaz, Nilgün. “İslam Eğitim Öğretiminde Beden Dili”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Certel, Hüseyin. “Din- İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy 21 (2008)
- Cirit, Hasan. “Vaaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 407-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Coşkun, Fatma. “Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri”. *İlahiyât: Akademik Araştırmalar Yıllığı*, sy 5 (2022): 71-91.
- Cufta, Muharem. “Kanser Hastalığı ile Başa Çıkmada Dini İnanç ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği)”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Cüceloğlu, Doğan ve İrfan Erdoğan. *Öğretmen Olmak Bir Cana Dokunmak*. İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- Çağrı, Mustafa. “Davet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrı, Mustafa. “Emir bi'l Ma'rûf Nehiy ani'l Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 138-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çeker, Orhan. “İstihale”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, 130-136.
- Çekin, Ahmet. “Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik”. *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II* (2013): 186-211.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu, “Alo Fetva”, <https://kurul.diyamet.gov.tr/AloFetva190>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tanıtım (Tarihçe)”, <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/sayfa/53/tanitim>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. “Aile ve Dini Rehberlik Büroları”, <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/detay/99/aile-ve-dini-rehberlik-b%C3%BCrolar%C4%B1>
- Diyanet İşleri Başkanlığı “Teşkilat Şeması”, <https://www.diyamet.gov.tr/tr->

Diyanet İşleri Başkanlığı. Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü. “Hac ve Umre Hizmetleri”, <https://hacumre.diyaret.gov.tr/sayfa/53/tanitim>

Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kurumsal Tarihçe”, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>

Diyanet İşleri Başkanlığı. Strateji Geliştirme Başkanlığı. “İstatistikler”, <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Vaizlik, Kur'an Kursu Öğreticiliği, İmam- Hatiplik ve Müezzin Kayyımlik Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği*. 23.12.2011 Tarih ve 28151 Sayılı Resmî Gazete.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*, 22/6/1965 Tarih ve 12038 Sayılı Resmî Gazete.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Görev ve Çalışma Yönergesi*. 633 sayılı Kanun, 31/07/2017 Tarih ve 66202 sayılı Başkanlık Onayı.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*. 13/12/2019 Tarihli ve 840029 Sayılı Başkanlık Onayı.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Engellilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Yönergesi*.

Diyanet İşleri Başkanlığı. Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi. 633 sayılı Kanun: 10/01/2019 Tarihli ve 8150 Sayılı Başkanlık Onayı.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*, https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/Documents/2024_Y%C4%B1%C4%B1_%C4%B0dare_Faaliyet_Rapor.pdf

Diyanet İşleri Başkanlığı. *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretim Programı*, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: 2022.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Hafızlık Eğitim Programı*, Program ve Materyal Geliştirme Daire Başkanlığı, Ankara: 2024.

Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. Sistem Yayıncılık, 2006.

Duman, Soner. “Uzun Süreli Uçak Yolculuklarında Namaz ve Oruç Vakitlerinin Belirlenmesi”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, 239-260.

Dündar, Mahmut. “Dini İletişimde Ahlakilik”. *Din, Düşünce ve Ahlak II*, 2022, 231-248.

Ekici, Kübra Kamer. “Kur'an Kursları öğretim Programının Yetişkin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi (Osmaniye İli Örneği)”. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Er, İzzet. “Sosyal Hayatla İlgili Problemler-II”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II*

- (Sempozyum), 2008, 83-113.
- Er, İzzet. “Ticari ve İktisadi Hayat Kaynaklı Dinî Problemler- I”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 257-302.
- Erdönmez, İşıl. “İletişimin Döngüsel Süreci Bağlamında Sözlü İletişim”. *Uluslararası Sanat Kültür ve İletişim Dergisi* 2, sy 1 (2019): 81-98.
- Eşit, Yusuf. “İslam Hukuku’na Göre Tedavide Necis Maddelerin Kullanımı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2, sy 1 (2016): 105-120.
- Genç, Şenel. “Muhatabı İknada Kur’an’ın Aklî Delilleri Kullanması”. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Gökçe, Orhan. *İletişim Bilimine Giriş*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2003.
- Güneş, Abdurrahman. “Dini İletişimde Kaynak Sorunu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII, sy 2 (2013): 69-90.
- Güz, Nükhet. “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sy 7 (Mart 2012).
- Haçkalı, Abdurrahman. “Adetli Kadının Namaz Kılması, Oruç Tutması, Tavaif Etmesi ve Mescide Girmesi”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, 283-298.
- Hakçioğlu, Yaser Ali. “أسلوب الإقناع في القرآن الكريم دراسة بلاغية”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10, sy 2 (2024): 941-978.
- Hocaoğlu, Mustafa. “Adetli Kadının Mushaf’a Dokunması ve Okuması”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, 329-345.
- Hökelekli, Hayati. “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dinî İletişim”. *Diyanet İlmi Dergi* XLII, sy 1 (2006): 41-58.
- Hucceti, Muhammed Bakır. “Va’z Metodu ve Vaizde Bulunması Gereken Hususlar”. Çeviren Ali Serter. *Din Şûrası (Sempozyum)* I (1995): 93-101.
- İnan Kılıç, Ayşe. “Vaizelerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlikleri ve Sorunları”. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- İzgi, Hüseyin. “İslam’da Kadının Sosyal ve Hukuki Statüsü ile Kadınların Cemaatle Kılınan Namazlara Katılımı Konusundaki Şaz Görüşlerin Değerlendirilmesi”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2018, 313-322.
- Karadaş, Cağfer. “İnanç Karşısı Akımlara Karşı İç Bünyesi Güçlendirme”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı -IX: Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm ve Nihilizm)*, 2020, 147-157.
- Karaman, Hayrettin. *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013. I.
- Karataş, Mustafa. “Hz. Peygamber’in Beden Dili”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

- Dergisi*, sy 8 (2003): 49-71.
- Karataş, Mustafa. “İletişimde Hz. Peygamber’in Örnekliliği ve Beden Dili”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, sy 22 (2014): 22-28.
- Karataş, Mustafa. *Hız. Peygamber’in Beden Dili*. İstanbul: Hayykitap, 2018.
- Kaya, Eyyüp Said. “Nevazil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 34-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kaya, Mevlüt. “Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum”. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Kaya, Murat. “Davet İlmi Metodolojisi”. İçinde *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, 1. Baskı, editör Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger. Ensar Neşriyat, 2021.
- Kaya, Semih Batur. “Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye’deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz”. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9, sy 2 (2022): 335-354.
- Kelpetin Arpaguş, Hatice. “Tebşir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 226-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Keskin, Mehmet. “Din İşleri Yüksek Kuruluna Ulaşan Sorular Işığında Sorun”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-III (Sempozyum)*, 2013, 466-468.
- Kılınçer, Hatice. “Ailelere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Aile ve Dini Rehberlik Büroları”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 21, sy 45 (2023): 193-217.
- Koçak, Zeki. “İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, 371-422.
- Korkmaz, Mehmet. “Kur’an Kurslarında Din Eğitimi ve Sorunları”. *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*, 2018, 319-368. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Korkmaz, Sezai. “Cinsiyete Göre Dindarlık: Bir Meta-Analiz Çalışması”. *Bilimname* 2020, sy 43 (202M.S.): 437-460.
- Koşum, Adnan. “Üretimde Besleme ve Helallik”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2011, 391-398.
- Köylü, Mustafa. “Çağdaş İletişim Teknikleri Işığında Kur’ân Tebliği”. *Kur’an Sempozyumu (Fecr Yayınları)*, 2005, 197-218.
- Köylü, Mustafa. “Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1, sy 1 (2003): 111-137.
- Köylü, Mustafa. “Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim”. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Köylü, Mustafa. “Türkiye’de Din Eğitiminin Meşruiyeti Sorunu”. *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*, 2018, 15-47. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Kurt, Mehmet Kaya. “Dinî Açısından Problem Oluşturan Tıbbî Meseleler- II”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 155-188.
- Küçükalp, Kasım. “Agnostisizm ve Nihilizm”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı -IX: Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm ve Nihilizm)*, 2020, 103-116.
- Macit, Yusuf. “Din Hizmetlerinde Mesaj Oluşturmada Kur’an Örneği”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy 2 (2007).
- Macit, Yusuf. “Din Hizmetlerinde Sunum”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I, sy 5 (2008): 479-499.
- Macit, Yusuf. “Dini İletişimi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* VIII, sy 2 (2008): 87-100.
- Mutlu, Kayhan. “İslâm ve Toplum İlişkisi”. *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*, 2005, 145-148. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Oğuz, Fatma Nur. “Kur’an Kursuna Giden Kadınlar Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: İzmir Bornova Örneği”. Yüksek Lisans, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Ok, Üzeyir. “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”. İçinde *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, 1. Baskı, editör Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Öcal, Mustafa. “Geçmişten Günümüze Vâizlik, Vâizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, sy 2 (2014): 125-162.
- Özafşar, M. Emin. “Dinî Açısından Problem Oluşturan Tıbbî Meseleler-I”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 115-154.
- Özdemir, Sacit. “Ufuk Aydınlanma (Tan ve Fecir) Vakitlerinin Gözlemsel Yolla Belirlenmesi”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, 33-60.
- Özer, Reşit. “Kur’ân-ı Kerim’de İletişim Ahlakı”. *Genç Mütefekkirler Dergisi* 6, sy 1 (2025): 214-236.
- Öztürk, Burak. “Çeşitlenen Hizmetler Bağlamında Vaizlerin Mesleki Deneyimleri (Trabzon İli Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024.
- Öztürk, Ezgi. “Aile Bütünlüğünün Korunması Kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının İşlevi: Antalya Müftülüğü Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Paçacı, İbrahim. “Akşam Namazı Vaktinin Çıkışı ve Yatsı Namazı Vaktinin Giriş ve Çıkışı”. *Güncel Dinî Meseleler (Sempozyum)*, 2012, 169-188.

- Sayan, Yunus Emre. “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Sosyal Medya Kullanımı: Başkanlık ve Birimleri Üzerine Bir Araştırma”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4, sy 2 (2021): 317-340.
- Sürgeç, Celal. “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Eğitim Faaliyetleri”. Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Şahin, Emrah. “Dinin Toplumsallaşmasında Aracı Bir Kurum: Erken Modern Osmanlı Toplumunda Vaaz ve Vaizler”. Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Şahindal, Nursel. “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenlere Karşı Kullandıkları Sözel Olmayan İletişim Unsurlarının Analizi”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015.
- Şenbaş, Havva. “Psiko-Sosyo-Teolojik Yaklaşımlar Çerçevesinde Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Teorik Temelleri ve Pratik Yansımaları”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Taşdemir, Erdem. “Kamu Çalışanları-Vatandaş İlişisini Etkileyen Faktörler: Kişilerarası İletişim Unsurlarını Kullanım Biçimlerinin İlişki Üzerindeki Etkisi”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Tetik, Hayati. “Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati”. *EKEV Akademi Dergisi* XIII, sy 41 (2009): 159-182.
- Tezol, Rabia. “Din Hizmetlerinde Kadın Vaizler ve Sorunları: İstanbul- Avrupa Yakası Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevrâh. *Sünenî Tirmizî*. 1. Baskı. Mektebetü’l Meârif, 1997.
- Topaloğlu, Bekir. “İrşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 454-455. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Topuz, İlhan. “Danışmanlık Görevi Yürüten Din Görevlilerinin Meslekî Algılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 34 (2015): 34.
- Tosun, Cemal. “İlâhiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36, sy 1-2 (1997): 179-222.
- Usluata, Ayseli. *İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Ülger, Şeyma. “Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili (Mecmau’l-Fıkhi’l İslamî Eddüvelî Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

- Ünal, Mehmet. “Kur’an’ın Anlattığı Vaiz Profili”. *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu I* (2013): 49-76. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yaman, Ahmet ve Halit Çalış. *İslâm Hukukuna Giriş*. 10. Baskı. İFAV Yayınları, 2015.
- Yaran, Rahmi. “Kadınlardan Gelen Vajinal Akıntının Tâhirliği ve Abdeste Etkisi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 44 (Mart 2014): 39-52.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidayet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 472-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yazıcı, Nesimi. “Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”. *Diyanet İlmi Dergi XXVII*, sy 4 (1991): 4. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yeprem, M. Saim. “Dinî Açından Problem Oluşturan Tıbbî Meseleler- III”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-II (Sempozyum)*, 2008, 189-218.
- Yıldırım, Celal. “İrşad ve İrşadda Metod”. *Din Şûrası (Sempozyum) I* (1995): 335-48. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvufta İrşad İrfani Tebliğ ve Davet*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Osman ve Yusuf Batar. “Din Görevlilerine Göre Din Hizmetlerinde Etkili Problem Çözme Becerilerine Sahip Olmak İçin Gereken Özellikler”. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 14 (2025).
- Yılmaz Ülgen, Kübra. “Kutsal Kitaplar Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da İkna”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Yurdagür, Metin. “İ’lâ-yi Kelimetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yüksel, Zeynep. “Osmanlıda Vaaz ve Vaizlik Geleneği”. *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II* (2013): 163-185. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

EKLER

EK 1: ETİK KURULU KARARI

Tarih ve Sayı: 13.06.2025-3352595

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
Başkanlığı

Sayı :E-35980450-663.05-3352595
Konu :Esra MARABAOĞLU

Sayın Esra MARABAOĞLU

İlgi : 16.04.2025 tarih ve 3281107 sayılı yazı

Sorumlu araştırmacılığını üstlendiğiniz 2025/166 dosya numaralı "Güncel Dini Sorular Bağlamında Vaizlik ve İletişim: Bölgesel Bir Karşılaştırma" başlıklı çalışma, Kurulumuzun 28.04.2025 tarih ve 04 sayılı toplantısında görüşülerek etik yönden uygun bulunmuş olup, karar ekte sunulmuştur.

Bilgilerinize sunarım.

Prof. Dr. Özgün ERLER BAYIR
Başkan

Ek:Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSU35B956SP Pin Kodu :52723

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-universitesi-ebys>

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü

34452 Beyazıt/Fatih-İstanbul

Tel : 0212 440 20 89 Faks : 0212 440 20 88

e-posta : sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

Kep Adresi: istanbuluniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için : Arzu ÜSTÜNEL TAŞKIN

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

EK 2: MÜLAKAT SORULARI

1. Size en çok hangi konularda sorular yöneltiliyor? Gelen sorular daha çok klasik dini bilgiler mi yoksa güncel meselelerle mi ilgili oluyor?
2. Soru soran kişilerin yaşı, toplumsal konumu veya yaşam tarzı, sordukları soruların içeriğini etkiliyor mu? Bu farklılıkları nasıl gözlemliyorsunuz?
3. Size yöneltilen bir soruya cevap verirken genellikle nasıl bir dil ve üslup kullanıyorsunuz? Açıklayıcı, doğrudan, empatik ya da ikna edici bir yol mu tercih ediyorsunuz?
4. Muhatabın kim olduğuna ya da sorunun konusuna göre iletişim tarzınızı değiştirdiğiniz olur mu? Hangi koşullarda hangi iletişim dilini kullanıyorsunuz?
5. Bireysel görüşmelerde muhataplarınızı tanımak ve sorunun bağlamını anlayabilmek için hangi stratejileri kullanmaktasınız?
6. Muhatabın eğitim düzeyi, yaşadığı çevre ve inanç pratiği, dil kullanımınızda ne tür uyarlamalara yol açmaktadır?
7. Toplumsal yapının (örneğin geleneksel–modern ayrımı) söyleminizde ve tavrınızda oluşturduğu farklar nelerdir?
8. Halkla birebir iletişimde karşılaştığınız temel iletişim sorunları nelerdir? Bu sorunların kaynağı muhatapla mı, içerikle mi ilgilidir?
9. Muhatapla etkili iletişim kurabilme beceriniz, dinî bilginin anlaşılması ve davranışa dönüşmesi açısından nasıl bir işlev görmektedir?

EK 3: BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

T.C. İstanbul Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi Prof. Dr. Mustafa KARATAŞ ve Doç. Dr. Betül ÖNAY DOĞAN'ın akademik danışmanlığında, Esra MARABAOĞLU tarafından yürütülen “GÜNCEL DİNİ SORULAR BAĞLAMINDA VAİZLİK VE İLETİŞİM: VAN VE KOCAELİ ÖRNEĞİ” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı vaizlerin kendilerine yöneltilen güncel dini meselelerle ilgili sorularda muhatabına karşı kullandığı dil ve üslubu incelemek, aynı zamanda dini iletişimde ortaya çıkabilecek bölgesel ve kültürel farklılıkları tespit etmektir. Ses kayıtları, kişisel bilgi formu gibi tüm veriler araştırmacıya ait 8 GB USB Bellekte tek dosya şeklinde muhafaza edilecek ve araştırma kapsamının dışında kullanılmayacak ve üçüncü kişi ve kurumlarla paylaşılmayacaktır. Çalışmanın bitiminin ardından bir yıl süreyle saklanan USB bellek, araştırmacı tarafından 01/09/2026 tarihinde kırma yöntemiyle imha edilecektir. Fiziksel kopyalar ise kağıt imha makinesi ile güvenli bir şekilde imha edilecektir. Bu süreç, araştırmanın danışmanı ve bağımsız bir şahit eşliğinde gerçekleştirilecektir. Araştırmada sizden tahminen 30 dakika ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 13 kişi katılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz **gizli tutulacaktır**; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. İletişim bilgileriniz ise sadece iznimize bağlı olarak ve farklı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için “ortak katılımcı havuzuna” aktarılabilir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya esracelep29@hotmail.com e-posta adresi ve 05XXXXXXX numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yürütücünün Adı-Soyadı
Esra MARABAOĞLU

Akademik Danışmanın Adı-Soyadı:
Prof. Dr. Mustafa KARATAŞ
Doç. Dr. Betül ÖNAY DOĞAN

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerine düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi. Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının:

Adı-Soyadı:.....

İmzası: İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için “ortak araştırma havuzuna” aktarılmasını; ☐ kabul ediyorum ☐ kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

Velayet veya Vesayet Altında Bulunanlar İçin;

Veli veya Vasisinin

Adı-Soyadı:

Araştırmacının

Adı-Soyadı: Esra MARABAOĞLU

EK 4: GÖRÜŞME FORMU

Hoş geldiniz... Bu çalışma ile vaizlerin güncel dinî sorularda muhataplarına karşı kullandığı dinî iletişim şeklini inceliyoruz. Araştırma kapsamında size 9 soru yönelteceğim ve yaklaşık 30 dakikalık bir görüşme gerçekleştireceğiz. Toplanacak verilerin gizliliğini koruyacağımı ve adınızın hiçbir yerde geçmeyeceğini bilmenizi isterim. İzninizle verdiğiniz yanıtları kayıt altına alabilir miyiz? (Yanıt evet ise görüşmeye devam edilir). Desteğiniz için çok teşekkür ederim.

Saygılarımla

Esra MARABAOĞLU

İstanbul Üniversitesi

Din Hizmetlerinde İletişim ve İrşad Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

Katılımcı

V1

V2

Kişisel Bilgi Formu

1. Cinsiyet	☐ Kadın	☐ Erkek	
2. Yaş	☐ 20-25 ☐ 36-40	☐ 26-30 ☐ 41-45	☐ 31-35 ☐ 46 yaş ve üstü
3. Eğitim durumu	☐ Lisans	☐ Yüksek Lisans	☐ Doktora
4. Hafızlık durumu	☐ Hafızım	☐ Hafız değilim	
5. Pozisyon	☐ Baş vaiz	☐ Uzman Vaiz	☐ Vaiz
6. Mesleki kıdem	☐ 1-5 yıl ☐ 16-20 yıl	☐ 6-10 yıl ☐ 21-25 yıl	☐ 11-15 yıl ☐ 26 yıl ve üstü
7. Görev Yapılan Bölge Sayısı (7 Bölgeden biri)	☐ 1 Bölge	☐ 2 Bölge	☐ 3 Bölge ve üzeri